

Hasan İSPEKTER

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

2022

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI REJİMİ VE
DEMOKRATİK DEVLET İLKESİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Hazırlayan
Hasan İSPEKTER**

**Danışman
Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL**

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2022, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI
REJİMİ VE DEMOKRATİK DEVLET İLKESİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Hasan İSPEKTER**

**Danışman
Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL**

Mayıs 2022, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hasan İSPEKTER

TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Program Adı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Tez Başlığı : Türkiye’de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi ve Demokratik Devlet İlkesi Açısından Değerlendirilmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 139 sayfalık kısmına ilişkin 01/06/2022 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **% 19**’dır.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../.....

Danışman: Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

Öğrenci: Hasan İSPEKTER

KILAVUZA UYGUNLUK

“Türkiye’de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi ve Demokratik Devlet İlkesi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Hasan İSPEKTER

Danışman

Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Başkanı

Doç. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI REJİMİ VE DEMOKRATİK DEVLET İLKESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan İSPEKTER
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2022
Danışman: Doç. Dr. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

ÖZET

Demokrasi; düşünce ve ifade hürriyeti ile çoğulcu siyasi hayatı esas alır. Siyasi partiler ise çoğulcu siyasetin ana taşıyıcısı, demokratik siyasi hayatın en temel unsuru olmuştur. Çağdaş demokrasi aynı zamanda partiler demokrasisi olarak da tarif edilmiştir. Siyasi partiler; temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi, genel oy hakkının yaygınlaştırılması ve millet iradesinin siyasi iktidarda daha fazla karşılık bulması için faaliyette bulunan en önemli örgütlü kurumlardır. Bu sebeple demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurları olarak görülmüş ve varlıkları anayasalarla güvence altına alınmıştır. Yine anayasalarda siyasi partilere yönelik demokratik rejimin aleyhine faaliyetlerde bulunmamaları için bazı sınırlayıcı hükümlere de yer verilmiştir. Bu sınırlayıcı hükümler tüm demokratik devlet anayasalarında mevcut olmakla birlikte her ülkenin kendi değerleri, demokratik gelişmişliği oranında farklılık göstermektedir.

Türkiye’de siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak tanımlanmış ancak Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu ile bazı kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı hükümlere de tâbi tutulmuştur. Yargısal denetimleri ise bir yüksek mahkeme olan Anayasa Mahkemesi’ne verilerek parti yargılamaları anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası ile kurulmuş ve kuruluşundan günümüze kadar 25 siyasi partiye yönelik kapatma kararı vermiştir. Bu kapatma kararlarının 6’sı 1961 Anayasası döneminde, 19’u ise 1982 Anayasası döneminde alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Anayasa Mahkemesi’nce kapatılan 25 siyasi partinin kapatma kararlarını inceleyerek kapatılan 25 siyasi parti hakkında genel bir bilgi sunmak, kapatma kararlarından hareketle Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması rejimini demokratik devlet ilkesi açısından değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Siyasi Partilerin Kapatılması, Demokratik Devlet, Anayasa Mahkemesi

THE CLOSURE REGIME OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY AND EVALUATION OF PRINCIPLES IN TERMS OF DEMOCRATIC STATES

Hasan İSPEKTER

Erciyes University, Graduate School of Social Science

M. Sc. Thesis, May 2022

Supervisor: Prof. Müzeyyen EROĞLU DURKAL

ABSTRACT

Democracy is based on freedom of thought, expression and pluralistic political life. On the other hand, political parties have been the main carrier of pluralist political life and the most basic element of democratic political life. Modern democracy has also been described as the democracy of parties. Political parties are the most important organized institutions that carry out activities for the development of fundamental rights and freedoms, the dissemination of general suffrage and to find more response for the will of the people in the political power. For this reason, They were seen as indispensable elements of democratic regimes and their existence was guaranteed by constitutions. Some restrictive provisions are also included in the constitutions to prevent political parties from engaging in activities against the democratic regime. Besides these restrictive provisions are present in all democratic state constitutions, each country's own values differ in proportion to its democratic development.

Political parties in Turkey are defined as an indispensable element of democratic political life, but they are also subject to some restrictive provisions by the Constitution and the law on political parties. By giving judicial control to the Constitutional Court which was defined as a supreme court, party trials were constitutionally guaranteed. The Constitutional Court was established with the constitution in 1961 and has decided to close 25 political parties since its establishment. Six of these closure decisions were taken during the constitution of 1961 and nineteen of them were taken during the constitution of 1982 period.

The aim of this study is to evaluate the closure of the political parties in Turkey in terms of the principle of democratic states by classifying the closure decisions and to provide general information about the 25 political parties that were closed by analyzing the closure decisions of 25 political parties closed by the Constitutional Court.

Keywords: Democracy, The closure of political parties, Democratic State, The Constitutional Court

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI REJİMİ VE DEMOKRATİK DEVLET İLKESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET, DEMOKRASİ VE SİYASİ PARTİLER

1.1. Devlet	4
1.1.1. Temel Kavramlar	4
1.1.1.1. İktidar	5
1.1.1.2. Otorite	5
1.1.1.3. Siyasi İktidar	6
1.1.1.4. Meşruiyet	6
1.1.2. Devletin Tanımı	7
1.1.3. Devletin Üç Temel Unsuru	8
1.1.3.1. Millet	9
1.1.3.2. Ülke	9
1.1.3.3. Egemenlik	10
1.2. Demokrasi.....	11
1.2.1. Demokrasinin Tanımı	11
1.2.2. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi	11

1.2.3. Demokrasi Tipleri	14
1.2.3.1. Doğrudan Demokrasi	14
1.2.3.2. Temsili Demokrasi	14
1.2.3.3. Yarı Doğrudan Demokrasi	15
1.2.4. Demokrasi Teorileri	16
1.3. Demokratik Devlet	17
1.3.1. Demokratik Devletin Temel Unsurları	17
1.3.1.1. Serbest, Adil ve Düzenli Seçimler	18
1.3.1.2. Çok Partili Siyasi Hayat	19
1.3.1.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Tanınmış ve Güvence Altında Olması.....	19
1.4. Siyasi Partiler.....	20
1.4.1. Siyasi Partilerin Tanımı	21
1.4.2. Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi.....	22
1.4.3. Siyasi Partilerin İşlevleri.....	25
1.4.4. Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü	27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DEVLET, DEMOKRASİ VE SİYASİ PARTİLER

2.1. Türkiye’de Devlet Geleneği.....	28
2.2. Türkiye’de Demokratik Gelişmeler	30
2.2.1. Osmanlı Devleti Dönemi Demokratik Gelişmeler.....	30
2.2.1.1. Sened-i İttifak.....	31
2.2.1.2. Tazimat ve Islahat Fermanları.....	31
2.2.1.3. 1876 Anayasası (Kanun-u Esasî)	32
2.2.2. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Demokratik Gelişmeleri	33
2.2.2.1. 1921 Anayasası (1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)	34
2.2.2.2. 1924 Anayasası (1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)	34
2.2.2.3. 1961 Anayasası	35
2.3. Türkiye’de Demokratik Devlet İlkesi.....	36
2.3.1. Serbest, Düzenli Aralıklarla Yapılan Seçimler.....	38
2.3.1.1. Serbest Seçimler.....	38

2.3.1.2. Genel Oy	39
2.3.1.3. Eşit Oy.....	39
2.3.1.4. Tek Dereceli Seçim.....	40
2.3.1.5. Gizli Oy.....	40
2.3.1.6. Açık Sayım ve Döküm.....	40
2.3.1.7. Seçimlerin Yargı Organlarının Yönetim ve Denetiminde Yapılması.....	41
2.3.2. Çok Partili Siyasi Hayat.....	42
2.3.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Tanınması ve Güvence Altında Olması	42
2.3.3.1. 1982 Anayasası'nın Temel Hak ve Hürriyetlere Yaklaşımı	43
2.3.3.2. 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması.....	43
2.3.3.3. 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetleri Sınırlandırılması.....	45
2.3.3.3.1. Olağan Dönemlerde Temel Hak Ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması 46	
2.3.3.3.2. Olağanüstü Dönemlerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması.....	46
2.3.3.4. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması	47
2.3.3.5. 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması	48
2.4. Türkiye'de Siyasi Partiler.....	50
2.4.1. Türkiye'de Siyasi Partilerin Tanımı	50
2.4.2. Türkiye'de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı ve Hukuki Gelişimi	51
2.4.3. Türkiye'de Siyasi Partilerin İşlevi	54
2.4.4. Türkiye'de Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü	54
2.4.4.1. Siyasi Partilerin Tüzel Kişilik Kazanması	55
2.4.4.2. Siyasi Partilerin Tüzel Kişiliğinin Sona Ermesi	56
2.5. Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi	57
2.5.1. Siyasi Partilere Getirilen Yasaklar.....	58
2.5.1.1. Amaçlarına İlişkin Yasaklar.....	58
2.5.1.2. Örgütlenmelerine ve Çalışmalarına İlişkin Yasaklar	66
2.5.1.3. Demokratik Devlet İlkesi Gereği Getirilen Yasaklar.....	67
2.5.2. Siyasi Partilerin Kapatılması veya Devlet Yardımından Yoksun Bırakılması 70	
2.5.2.1. Tüzüğü ve Programının Anayasa'nın 68/4 Maddesine Aykırı Olması.....	70

2.5.2.2. Anayasa'nın 68/4 Maddesine Aykırı Eylemlerin Odağı Haline Gelmesi	71
2.5.2.3. Yabancı Devlet veya Kuruluşlardan Maddi Yardım Alması	73
2.5.2.4. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının İsteklerine Uyulmaması	73
2.5.3. Siyasi Partilere Kapatma Davası Açma Yetkisi	75
2.5.4. Siyasi Partileri Kapatılması Davası Yargılama Usulü	76
2.5.5. AYM'nin Parti Kapatma Davalarında Esas Aldığı Ölçütler	77
2.5.6. Siyasi Partilerin Kapatılması Davası Sonucu Verilecek Kararlar	77
2.5.6.1. Kapatma Davasının Reddi	78
2.5.6.2. Siyasi Partinin Kapatılması Kararı	78
2.5.6.3. Siyasi Partinin Devlet Yardımlarından Yoksun Bırakılması Kararı	79
2.5.7. Siyasi Partilere İhtar Verilmesi	79
2.5.8. Militan Demokrasi Anlayışı	81
2.5.9. AYM'nin Siyasi Partilerin Kapatılması Davalarındaki Yaklaşımı	84
2.5.10. AİHM'in Siyasi Partilerin Kapatılması Davalarındaki Yaklaşımı	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLERİN KAPATILMASI REJİMİNİN DEMOKRATİK DEVLET İLKESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Değerlendirilmesi	88
3.1.1. 1961 Anayasası Dönemi Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeler	89
3.1.2. 1961 Anayasası Dönemi Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi	92
3.1.3. 1961 Anayasası Dönemi Kapatılan Siyasi Partiler	92
3.1.3.1. İşçi-Çiftçi Partisi	92
3.1.3.2. Milli Nizam Partisi	93
3.1.3.3. Türkiye İleri Ülkü Partisi	94
3.1.3.4. Türkiye İşçi Partisi	94
3.1.3.5. Büyük Anadolu Partisi	95
3.1.3.6. Türkiye Emekçi Partisi	96
3.1.4. 1961 Anayasası Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Değerlendirilmesi ..	97
3.1.5. 1982 Anayasası Dönemi Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeler	98
3.1.6. 1982 Anayasası Dönemi Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi	102

3.1.7. 1982 Anayasası Dönemi Kapatılan Siyasi Partiler	103
3.1.7.1. Huzur Partisi	104
3.1.7.2. Türkiye Birleşik Komünist Partisi	104
3.1.7.3. (Cumhuriyet) Halk Partisi	106
3.1.7.4. Sosyalist Parti	107
3.1.7.5. Halkın Emek Partisi	108
3.1.7.6. Özgürlük ve Demokrasi Partisi	110
3.1.7.7. Sosyalist Türkiye Partisi	111
3.1.7.8. Yeşiller Partisi	112
3.1.7.9. Demokrasi Partisi	112
3.1.7.10. Demokrat Parti	114
3.1.7.11. Sosyalist Birlik Partisi	115
3.1.7.12. Demokrasi ve Değişim Partisi	116
3.1.7.13. Emek Partisi	117
3.1.7.14. Diriliş Partisi	117
3.1.7.14. Refah Partisi	118
3.1.7.16. Demokratik Kitle Partisi	119
3.1.7.17. Fazilet Partisi	121
3.1.7.18. Halkın Demokrasi Partisi	121
3.1.7.19. Demokratik Toplum Partisi	122
3.1.8. 1982 Anayasası Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Değerlendirilmesi	124
3.2. Demokratik Devlet İlkesinin Değerlendirilmesi	128
3.3. Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimin Demokratik Devlet İlkesi Açısından Değerlendirilmesi	131
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	140

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHK	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AMKYUK	: Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun
AYM	: Anayasa Mahkemesi
AYMKD	: Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
BM	: Birleşmiş Milletler Teşkilatı
E.	: Esas
K.	: Karar
K.T.	: Karar Tarihi
m.	: madde
MÖ	: Milattan Önce
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Terör Örgütü)
RG	: Resmi Gazete
SPK	: Siyasi Partiler Kanunu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
vb.	: ve benzeri

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 3.1: 1961 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler..... 92

Tablo 3.2: 1982 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler..... 103

GİRİŞ

Modern demokrasilerde halkın desteğini elde etmek suretiyle siyasi iktidarı ele geçirmeyi ve bu iktidarı sürdürmeyi amaçlayan siyasi partiler, demokratik siyasetin en önemli kurumları arasında yer almaktadır. Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve devlet mekanizmasının istikrarı için varlıkları önemlidir.

Bireyin veya toplumsal grupların farklı düşünce, talep ve menfaatlerini demokratik kurallar çerçevesinde bir araya getirip siyasete dâhil edilmesi, temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi, korunması ancak örgütlü ve güçlü siyasi partiler eliyle mümkün olmuştur. Yine devletin demokratik olarak nitelendirilebilmesi ancak siyasi partilerin varlığı ile mümkündür. Bu sebeple modern demokrasi, partiler demokrasisi olarak nitelendirilmiş, siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak görülmüş ve partilerin varlıkları anayasalarda güvence altına alınmıştır.

Siyasi partiler, üzerinde durulmasını gereken en önemli örgütlü yapılardır. Çünkü nihai amaçları siyasi iktidarı elde etmek ve kendi politikaları doğrultusunda devleti şekillendirmektir. Partiler her ne kadar demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak görülmüş olsalar da kimi zaman kendi ideolojileri ve programlarını hayata geçirmek için demokrasiyle bağdaşmayan aykırı eylem ve uygulamalara da yönelmişlerdir.

Demokrasiyi istismar ederek kendi ideolojileri doğrultusunda hareket etmiş ve demokratik siyasi hayatı tehlikeye sokmuş birçok siyasi parti tarih içerisinde ortaya çıkmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı öncesi demokratik yollarla iktidara gelmiş faşist ve nasyonal-sosyalist ideolojileri benimsemiş siyasi partilerin demokrasiyle bağdaşmayan politikalara yönelerek demokratik rejimi otoriter-totaliter rejime dönüştürmüş olmaları, demokrasinin nasıl istismar edilebileceğini göstermişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrası demokrasinin bu tarz istismlara karşı kendini savunması gerekliliği görüŖü kabul görmüŖ ve bu görüŖ militan demokrasi anlayıŖı Ŗeklinde tanımlanmıŖtır. Devletler, demokrasinin bu tarz istismlar karşısında kendini savunabilmesi, demokratik siyasi hayatın devamı ve mevcut anayasal düzenin korunmasına yönelik bazı hukuki mekanizmlar geliŖtirmiŖtir. Anayasalarda siyasi partilerin hürriyet alanlarını ve sınırlarını belirlenmiŖtir. Bazı ölkeler siyasi partilere yönelik özel kanunlar da çıkmıŖtır.

Demokrasiyle bađdaŖmayan söylem ve eylemlere sahip siyasi partilere karşı mevcut anayasal düzenin korunması amacıyla yargı organı marifetiyle siyasi partilere yaptırımlar uygulanmıŖtır. Uygulanan bu yaptırımların en ağır olanı ise siyasi partilerin kapatılmasıdır.

Militan demokrasi anlayıŖı, zamanla demokratik siyasi hayatı yıkarak otoriter ve totaliter bir rejim amaçlayan siyasi hareketlere karşı hukuki araçlarla sınırlandırma amacından uzaklaŖtırılarak farklı siyasi görüŖlere karşı bir baskı aracına da dönüŖtüđü görölmüŖtür.

Militan demokrasi anlayıŖının en katı uygulandığı ölkelerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’nin (AYM) kuruluşundan günümüze kadar 25 siyasi parti hakkında kapatılma kararı verilmiŖtir.

Tezimizin amacı, Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması rejimi ve demokratik devlet ilkesi açısından incelenmesidir. Siyasi partilerin kapatılması rejiminin daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde genel bir teorik çizgiden hareket ederek devlet, demokrasi, demokratik devlet ve siyasi partilerin tanımı yapılmıŖ ve nitelikleri açıklanmaya çalışılmıŖtır.

Tezin ikinci bölümünde, birinci bölümde tanımlanan ve nitelikleri açıklanmaya çalışılan bu kavramların Türkiye’deki geliŖimi ele alınmıŖtır. Türkiye’de devlet geleneği, demokratik geliŖmeler, demokratik devletin düzenleniŖi, siyasi partilerin ortaya çıkıŖı ve hukuki geliŖimleri ele alınmıŖ ve 1982 Anayasası hükümleri doğrultusunda siyasi partilerin kapatılması rejimi incelenmiŖtir. Son olarak ise militan demokrasi anlayıŖı açıklanarak AYM ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AIHM) siyasi partilerin kapatılması davlarına yaklaŖım tarzı ele alınmaya çalışılmıŖtır.

Tezin üçüncü bölümde, *Türkiye’de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi Değerlendirilmesi* başlığı altında iki dönem halinde incelenmiştir. İlk önce 1961 Anayasası döneminde siyasi partilere ilişkin yapılan düzenlemelerden bahsedilmiş bu düzenlemelerden hareketle 1961 Anayasası dönemi siyasi partilerin kapatılması rejimi ele alınarak bu dönemde AYM tarafından kapatılan siyasi partiler hakkında genel bir bilgi sunulmuş ve 1961 Anayasası dönemi siyasi partilerin kapatılması rejimi değerlendirilmiştir. Yine aynı yöntemle ikinci başlık altında 1982 Anayasası döneminde siyasi partilere ilişkin yapılan düzenlemelerden bahsedilmiş bu düzenlemelerden hareketle 1982 Anayasası dönemi siyasi partilerin kapatılması rejimi ele alınarak bu dönemde AYM tarafından kapatılan siyasi partiler hakkında genel bir bilgi sunulmuş ve 1982 Anayasası dönemi siyasi partilerin kapatılması rejimi değerlendirilmiştir. Ayrıca demokratik devlet ilkesi ayrı bir başlıkta incelenmiştir. Son olarak ise Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması rejimi demokratik devlet ilkesi açısından değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise siyasi partilerin kapatılması rejimi, tarihsel süreçten hareketle kanun koyucu tarafından yapılmış düzenlemelere paralel siyasi partilerin kapatılması davalarının azaldığı tespit edilmiş ve yapılan bu hukuki düzenlemelerin demokratik devlet ilkesi açısından olumlu sonuçlar doğurduğu vurgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET, DEMOKRASİ VE SİYASİ PARTİLER

Birinci bölüm devlet, demokrasi, demokratik devlet ve siyasi partiler başlığı altında tezin teorik boyutunu oluşturmaktadır. Bu bölüm, genel itibariyle tanımlardan ve açıklamalardan ibarettir. Bu bölümde tezin teorik boyutunu oluşturan kavramlar üzerinde durularak söz konusu kavramlar açıklanacaktır.

1.1. Devlet

Bu başlıkta devlet kavramı, temel kavramlardan hareketle tanımlanacak, genel ilkeler çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Amacımız bir devleti her açıdan ele alan ve detaylandıran bir teoriden ziyade tezimizin asıl amacına uygun ve konumuzun sınırları dâhilinde devleti tanımlamaktır.

1.1.1. Temel Kavramlar

Devlete dair çalışmalar genel teorik çerçevede “yöntem” “köken” “öz” ve “amaç” yönünden yapılmaktadır. Yöntem; “nasıl ele alınacak” sorusu ile ilgilidir; devletin tarihsel, antropolojik, sosyolojik, siyasal açılarından incelenmesidir. Köken; ilk devletin nerede, ne zaman, neden ve nasıl teşekkül ettiği ile ilgilidir. Öz; devleti oluşturan ve onun varlığını tahkim eden, devamını sağlayan ilkeleri, devletin içeriğini ve ne olduğunu açıklamaya çalışır. Amaç ise devletin siyasi, sosyal ve kültürel açıdan hangi zeminde var olduğunu, bu zeminde hangi amaç doğrultusunda bulunduğu üzerine anlamlandırma çalışmasıdır (Ertugay, 2012, s. 8).

Devleti daha iyi anlayabilmemiz için bazı temel kavramları da anlamamız ve açıklamamız gereklidir. Söz konusu gereklilik doğrultusunda iktidar, otorite, meşruiyet, egemenlik ve siyasi iktidar kavramları üzerinde durulacaktır.

1.1.1.1. İktidar

İktidar, sözlükte “*bir şeyi yapabilmeye gücü yetme durumu, muktedir olma; kuvvet, kudret, güç.*” olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2011, s. 550). İktidar kavramı; yapabilme gücü, yetisi insanlar arası ilişkilerde, iki kişi arasında bile taraflardan birinin bir diğerini etkileme, yönlendirebilme, değiştirebilme ve onu yönetme, karar alabilme, alınan kararları uygulayabilme ve doğacak sorunları çözebilme ihtiyaçlarının tamamı olarak tanımlanmaktadır.

İktidar ilişkisi ailede eşler arasında, anne-babanın çocuklarıyla ilişkisinde, sosyal çevrede, gruplarda ve giderek toplumun tüm katmanlarında gözlemlenebilir. Bu ve benzeri iktidar ilişkileri toplumun en yaygın ilişki biçimlerinden biridir.

İktidar ilişkisi yukarıda da belirtildiği gibi eşit olmayan bir ilişkidir. Baskın olan taraf diğerini etkisine alır, onu yönlendirir, yönetir. Karar alma, alınan kararları hayata geçirme ihtiyacı, bir otoritenin ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır (Uygun, 2020, s. 2).

1.1.1.2. Otorite

Otorite sözlükte, “*yaptırma, emretme yahut yaptırmama hakkı veya gücü, sulta*” olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2011, s.956). Ailede, eşler arasında, anne-babanın çocuklarıyla ilişkisinde, sosyal çevrede, gruplarda ve giderek toplumun tüm katmanlarında gözlemlenebilen iktidar ilişkilerinde yaptırma, emretme, belirli bir davranışa zorlama gücüne sahip kişiler otorite olarak görülür. Ailede anne ve babanın; çevrede mahallede muhtarın, okulda öğretmenin, iş yerinde patronun, dernek veya sendika gibi tüzel kişilik sahibi kurumlarda yetkili kişilerin yaptırma, emretme veya yaptırmama güçleri otorite kavramıyla açıklanır.

Otorite yaptırma/yaptırmama, emretme/emretmeme veya güç kullanma/kullanmama tekeline sahip olma olarak açıklanabilir. Otoritenin bu gücünün aynı zamanda belirtilen ilişkilerde yer alan kişi, grup ve topluluklarca da onaylanması, meşru görülmesi gerekir. Meşru görüldüğü sürece otorite devam eder.

Otorite toplumsal örf, adet ve hukuk kuralları ile uyum içerisinde olduğu sürece gücünü korur ve toplumun rızasına paralel bu gücü devam ettirir. Toplumsal rıza otoriteyi iktidar sahibi kılar. Toplumsal değerler dikkate alınmadan ve sadece güç

kullanarak kalıcı bir otorite tesis edilemez. Bu sebeple iktidarın devamı, otoritenin gücü bu meşruluk ile sürdürülebilir (Uygun, 2020, ss. 2-3).

1.1.1.3. Siyasi İktidar

İktidar, toplumun en küçük biriminde, iki kişi arasında bile gözlemlenir. Siyasi iktidar ise diğer iktidar alanlarından daha geniş alanda konumlanan ve bu iktidarların üstünde, en üstün iktidar olarak toplumun genelini kapsayan bir iktidar türüdür. Siyasi iktidarı diğer iktidarlardan ayıran en önemli nitelik, zor kullanma gücünü kendisinde toplamasıdır. Bu gücü kendinde toplaması toplumsal düzenin istikrarı için önemlidir.

Siyasi iktidarın salt zor kullanma tekeli ile iktidarını devam ettirmesi zordur. Siyasi iktidar gücünün, toplumsal değerlerle nispi ölçüde bile olsa uyumluluğu gereklidir. İktidarın sürekliliği için toplumun rıza ve itaati önemli bir faktördür. Toplumsal değerleri dikkate almayarak salt kaba kuvvete ve zora dayanan iktidar meşruiyetini kaybedecektir. Meşruiyeti kaybolan iktidarın da devamı zordur (Kapani, 2019, ss. 56-58).

1.1.1.4. Meşruiyet

Meşruiyet, “*yasal; dine, kanuna uygun*” anlamını taşıyan meşru kelimesine –*iyet* mastar ekinin getirilmesiyle türetilmiş ve “*meşru olma durumu*” olarak tanımlanan bir sözcüktür (Ayverdi, 2011, s.809).

İktidar ilişkisinin eşit olmayan bir ilişki olduğu, taraflardan baskın olanın diğerini etkisi altına aldığı, yönettiği daha önce ifade edilmişti. İşte bu eşit olmayan ilişkinin devam edebilmesi, yani otoritenin devamı yönetilenin, yönetenin gücüne rıza göstermesi, bu gücü onaylaması veya boyun eğip itaat etmesi ile olur. Bir iktidarın devamı, güç kullanabilme tekeline sahip olması ve bu gücün yönetilen nezdinde onaylanması ile mümkündür.

Meşruiyet, iktidar gücünün keyfi kullanılmamasını ve belirli bir kural silsilesine bağlanmasını sağlar. Bu kurallar toplumsal değerler paralelinde oluşturulur. Siyasi iktidarlar, bu meşru daire içerisinde kaldıkları ve yönetilenlerce onaylandıkları sürece süreklilik gösterir. Toplumsal değerlerle uyumlu kuralları olmayan salt kaba güce dayanan ve toplumsal rızayı gözetmeyen siyasi iktidarlar kalıcı olamazlar (Uygun, 2020, ss. 7-8).

1.1.2. Devletin Tanımı

Devletin sözlük anlamına bakıldığında, “*toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık*” (Akalin, 2011, s.648); “*belli bir toprakta bir hükümetidaresi altında teşkilatlanmış bulunan bağımsız siyasi topluluk, milletin hukuki şahsiyet kazanmış şekli*” olarak tanımlandığı görülmektedir (Ayverdi,2011, ss. 277-278).

İslâm Ansiklopedisi’nde ise “*belli sınırlar içindeki insan topluluğuna ait siyasi hâkimiyetin teşkilatlanmış şekli*” olarak tanımlanmıştır (Davutoğlu, 1994, s. 234).

Devlet kavramı için sözlükler haricinde de birçok tanımlama yapılmıştır. Hem sözlüklerde hem de sosyal bilimciler tarafından yapılan tanımların tamamında, devletin üç unsurdan müteşekkil bir varlık olduğuna dair görüş öne çıkmaktadır. Bu unsurlar “*insan*”, “*toprak*” ve “*egemenlik*”tir. Devlet, bu üç unsurun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Üç unsur da aynı derecede öneme sahiptir. Gözler’e göre devlet; toprak, insan ve egemenlik unsurlarının bir araya gelmesiyle kurulur ve bu unsurlardan bağımsız kendine özgü bir varlıktır, tüzel kişiliktir (Gözler, 2019, ss. 4-5).

Şimşek’e göre devlet; insan topluluğunun bir toprak parçasında yaşaması ve bu yaşamı belli bir normlar hiyerarşisinde sürdürebilmesini sağlayan kuralların ve teşkilatlanmanın vücut bulmuş halidir. Toplumlar göre şekillenmiş, toplum tarafında şekillendirilmiş ve toplumu şekillendirmiş bir teşkilatlanma biçimidir (Şimşek, 2000, s. 1).

Hall’a göre devlet; kurumlardan müteşekkil bir bütün, kurumlar kurumudur. Bu kurumlardan müteşekkil yapı, bürokratik kadrolarca yönetilir. Devlet kurumlarının en önemli özelliği zor kullanma ve kural koyma üstünlüğünü kendinde toplamasıdır. Coğrafi olarak sınırları belirli bir alanda ve toplumun yer aldığı bu alanın merkezinde konumlanmış olup içinde var olduğu toplumun ihtiyaçlarından sorumlu olduğu gibi dışarıda da diğer toplumlarla ilişki kurmakla yükümlüdür. Sınırları belirli toprak parçası üzerinde yönetimi kendi tekeline toplamış ve tüm vatandaşlarınca benimsenmiş ortak bir politik/kültürel amaç tasarlayıcısıdır. (Hall, 2000, s. 11).

Yapılan tanımlardan yola çıkarak devleti şu şekilde tanımlayabiliriz: Diğer toplumlardan ayrı, onların parçası olmayan bir toprak parçasında yaşayan toplumun merkezinde konumlanan, toplumu “*yönetenler*” ve “*yönetilenler*” olarak ayıran; kanun

koyma, zor kullanma gücünü elinde bulunduran ve toplum tarafından otoritesi onaylanan meşru bir siyasi iktidardır. Burada, “zor kullanma gücü” ifadesini biraz daha açılırsa devlet, toplumu kendisine zor kullanarak tabi etme gücüne haizdir. Toplum yani yönetilenler, devleti yani yöneten iradeyi ve onun kararlarını beğenmemiş olsa bile alınan kararlara uymak zorundadır. Bu zorunlu hâl, devletin zor kullanma gücü ve otoritesinden kaynaklıdır. Devlet, otoritesini bu eşitsizlik üzerine tahkim eder. Devlet otoritesinin sürekliliği zor kullanma gücü yanında toplumun da bunu kabullenmesi ve bu güce rıza göstermesine bağlıdır. Yani devlet erki aldığı bir kararı uygulama safhasında zor kullanabilir, baskı uygulayabilir. Toplumun da bu duruma (toplumun çoğunluğu tarafından) onay vermesi, devletin otoritesine rıza göstermesi, devlet erkini toplum nazarında meşrulaştırır. Devlet varlığını, toplumsal rızayı gözetmeksizin salt baskı ve güçle bir müddet daha devam ettirebilir ancak sürekli güç ve baskı kullanması meşruiyet sorunu yaratacağı için siyasi iktidarlar böyle bir seçeneği kullanmazlar. Bu sebeple devlet otoritesinin devamlılığı, baskı ve zor kullanma gücü ile toplumsal onay ilişkisindeki dengedir. Denge korunduğu müddetçe meşru bir devlet iktidardan bahsedilebilir (Uygun, 2020, ss. 9-10).

Meşruiyet, devlet erkinin tekelinde olan gücün keyfi kullanılmasını sınırlar ve toplumun da benimsediği değerler sistemini bu daire içerisine alır. Bu sayede güç toplumsal onayla meşrulaşır ve süreklilik arz eder. Toplumsal meşruiyetin olmadığı ve gücün sınırlarının çizilmediği yerde devlet erki gayri meşru sayılacaktır.

Devlet erkini kontrol edenler yani yönetenlerin gücü kullanması ve bu gücün sınırları toplumsal meşruiyeti olan kurullarla (hukukla) belirlenecektir. Bu kurullar anayasa, kanun, kararname, tüzük, yönetmelik, genelge gibi hukuki metinlerle belirecektir.

1.1.3. Devletin Üç Temel Unsuru

Kaboğlu'na göre devlet; “*insan*”, “*toprak*” ve “*egemenlik*” unsurların bir araya gelmesiyle teşekkül eder. Devlet kara, deniz ve hava üzerinde doğal veya yapay sınırlarını belirlemiş ve bu sınırlar içerisinde kendi vatandaşlarından ve yabancılardan oluşan bir topluluğa hükmeden, teşkilatlanmış siyasi bir örgütlenme, tüzel bir kişiliktir (Kaboğlu, 2018, s. 61).

Literatürde devletin temel unsurları tanımlanırken insan unsuru için insan topluluğu, halk, ulus terimleri; toprak unsuru için kara, kara parçası, vatan, memleket terimleri; egemenlik unsuru için ise hâkimiyet, siyasi örgüt, örgütlenmiş iktidar gibi terimleri kullanılmaktadır. Çalışmamızda devletin ana unsurları olan *insan, toprak ve egemenlik* terimleri sırasıyla *millet, ülke ve egemenlik* terimleri ile ifade edilecektir.

Bir devletin varlığı ve devamı millet, ülke ve egemenlik unsurlarına bağlıdır. Bu unsurlardan millet beşeri, ülke doğal, egemenlik ise hukuki unsurdur.

1.1.3.1. Millet

Devletin varlığı için ilk gerekli olan öge, insan topluluğu yani millettir. Millet olmaksızın devletin olması imkânsızdır. Millet, devletin beşeri bir unsurudur (Gözler, 2019, s. 49).

Millet, sözlükte “*aynı ülkede, aynı devlete bağlı vatandaşların tamamı*” şeklinde tanımlanmıştır (Ayverdi 2011, s. 824). Devleti, nicelik açısından tek bir insan kuramaz. Devletin kurulabilmesi için birden çok insana ihtiyaç vardır. Bu açıdan bir devletin insan unsurunu nicelik açısından değerlendirdiğimizde Vatikan’ın bin kişiden az olduğunu aynı şekilde nüfusu milyarı geçen Çin ve Hindistan’ın varlığını görürüz. Burada önemli olan nicelik değildir, asıl önemli olan az da olsa insanların siyasi bir örgütlenmeyi başararak egemenlik kurabilecek niteliğe sahip olabilmesidir. Birçok ilkel kabilenin varlığı bize şunu gösteriyor ki her insan topluluğu devletleşmemiş, devlet kuramamıştır. Bir insan topluluğunun devlet kurabilmesi için belirli niteliklere, bağlara sahip olması ve bunları koruyarak sonraki nesillere aktarması gerekir. Bu bağları kurmuş ve sonraki nesillere aktarabilmiş insan topluluğuna ise millet denmiştir (Gözler, 2019, ss. 49-51).

1.1.3.2. Ülke

Ülke devletin üzerinde olduğu, var olduğu ve hüküm sürdüğü yer, toprak parçasıdır (Kaboğlu, 2018, ss. 62-63).

Ülkenin sınırları doğal veya yapay yollardan oluşabilir. Bu sınırlar mutlak olmayıp hem doğal yollardan hem de yapay yollardan değişebilir. Büyük depremler veya büyük doğa olayları neticesinde ülke sınırları değişebilir, küçülebilir, büyüyebilir veya ülke yok olabilir. Bu durumlar ülke sınırlarının doğal yollardan değişmesine

örnektir. Savaşlar veya uluslararası anlaşmalar neticesi ülke sınırlarının genişlemesi, ülkenin yeni topraklar elde etmesi veya tam tersi ülkenin toprak kaybedip küçülmesi de ülke sınırlarının yapay yollardan değişimine örnek olarak gösterilebilir. Ya da ülke içi ayrılık talepleri iç savaş neticesinde veya anlaşma yoluyla ülke bölünebilir. Burada dikkat edilmesi gereken devletin devamı için ülke topraklarının devamlılık göstermesi, kesintiye uğramamasıdır.

Ülkenin toprak (kara) haricinde hava ve deniz yetki alanları da mevcuttur. Dünya üzerinde her ülkenin bir denize sınırı olmasa da yetkisi altında olan kara parçasında bulunan göl, boğaz, kanal, akarsu ve yer altı suları o devletin yetkisindedir. Bu su sahaları devlet egemenliği altındadır. Tamamı ülke içerisinde kalan su havzaları için devlet tam yetkilidir. Ülke sınırlarını aşan akarsular veya ülkeler arası sınır oluşturan göller üzerinde ise sınır komşuları ülkeler arası yapılacak anlaşmalar ile yetki alanları belirlenir. Denize kıyısı olan ülkelerde egemenlik alanı ise üçe ayrılır. Birinci alan iç sular, karasuları ve boğazlardır ve bu alanlarda devletin yetkisi tamdır. İkinci alan bitişik bölge (12 mil), münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı ve balıkçılık bölgesidir. Bu alanlarda devletin yetkisi sınırlıdır. Üçüncü alan ise açık denizlerdir. Burada ise devletin yetkisi yoktur. Bu alanlarda serbestlik vardır. Bu yetki alanları uluslararası anlaşmalar ile tesis edilmiştir (Gözler, 2019, ss. 70-74).

Hava sahası ise devletin kara sahası ile kara sahasında bulunan su sahalarının üzerinde bulunan hava sahasını kapsar. Devlet burada tam yetkilidir (Gözler, 2019, ss. 75).

1.1.3.3. Egemenlik

Egemenlik sözcüğünün kökeni Latince “*superanus*”tur ve “*en üstün iktidar*” anlamını taşır (Kapani, 2019: 65). Sözlükte “*hâkim olma durumu, bir devletin, millet adına taşıdığı siyâsî yetkilerin hepsini kullanarak ve bağımsız kararlar alarak ülkesi içinde hâkim olma hakkı, hâkimiyet, hükümranlık*” olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2011, s. 325).

Egemenlik, modern çağdaş devlet iktidarının diğer iktidar biçimlerinden üstün ve kapsayıcı bir iktidar olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır (Uygun, 2020, s. 11).

Ayrıca egemenlik günümüze kadar iki değişik anlamda, dış egemenlik ve iç egemenlik olarak kullanılmıştır. Dış egemenlik (karşılıklı iç işlerine müdahale etmeme,

karışmama); devletlerarası eşitlik daha açık ifadeyle devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde eşit olma durumudur. İç egemenlik ise devletin kendi sınırları içerisinde iktidarının aslî, sınırsız, bölünemez ve devredilemez olduğu ile ilgilidir. İç egemenlik gereği devlet yasama faaliyetleri, para basma, vergi toplama, yargılama gibi konularda üstün olma konumdadır (Gözler, 2019, s. 83).

1.2. Demokrasi

Bu başlıkta, tezin muhteviyatına ve sınırlarına uygun olarak demokrasinin tanımı, ilk demokrasi örnekleri, demokrasi tipleri ve modern demokrasiyi şekillendiren etkenler üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Demokrasinin Tanımı

Demokrasi, “*demokratia*”, Yunanca insanlar, halk anlamına gelen “*demos*” sözcüğü ile yönetmek anlamını taşıyan “*kratos*” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcüktür (Dalh, 2019; 19). Demokratia, “*halkın yönetimi*” demektir ve ilk defa milattan önce (MÖ) beşinci yüzyılda siyasi bir kavram olarak Atinalılar tarafından kullanılmıştır (Sartori, 2017, s. 25).

Demokrasi sözlükte “*halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki, demokratlık.*” olarak tanımlanmıştır (Akalın, 2011, s. 622). Bir başka sözlükte ise “*millî iradeye, hür seçime dayalı yönetim şekli*” olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2011,s. 267).

Demokrasinin birçok tanımı olmakla beraber demokrasinin tüm özelliklerini kapsayan tanımlarından biri Amerika Birleşik Devletleri'nin 16. Başkanı Abraham Lincoln 'ün 1863 tarihli bir konuşmasında ifade ettiği “*halkın, halk tarafından halk için yönetimi*” tanımıdır (aktaran Sartori, 2017, s. 55).

1.2.2. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

Demokrasinin günümüzde yaygın bir düşünce ve yönetim biçimi olarak kabul görmesi II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Savaşı, müttefik kuvvetlerin kazanmasıyla beraber demokrasi daha da yaygınlık kazanmıştır (Uygun, 2020,s.9).

Demokrasi, bugünkü Yunanistan ve Batı Anadolu'yu kapsayan ve 750 civarı olduğu düşünülen Yunan site, polis (şehir) devletlerinde MÖ. 5. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu şehir devletlerinin birçoğu hakkında günümüze kadar fazla bilgi gelmemiş

olmakla beraber bunlar arasında en önemli ve gelişmiş demokrasi, Atina demokrasisi olarak kabul edilmektedir.

Atina demokrasisi, vatandaşların halk meclisi vasıtasıyla, aracısız ve temsilcisiz, doğrudan katıldığı, fikirlerini beyan ettiği, taleplerini sunduğu, yönetimde görev alma ve karar alma süreçlerinde etkin olduğu ilk demokrasi örneği olarak gösterilmektedir (Uygun, 2020,ss. 9-12)

Atina demokrasinin en önemli organı “*eklesia*” olarak adlandırılan meclistir. Bu meclis, günümüzdeki gibi temsilcilerin yer aldığı bir meclis değildir. Meclis, bütün Atinalıların yer aldığı ve ülke meseleleri hakkında siyasi fikirlerini beyan edebildiği, tüm siyasi ve hukuki düzenlemelere, oylamaya katılarak oy verme hakkının olduğu, bazı görev ve memuriyetlere seçilebildiği yerdir. Burada şu hususu belirtmek gerekir ki bütün Atinalılardan kasıt, Atinalı hür ve yetişkin erkeklerdir. Kadınların, kölelerin ve yabancıların böyle bir hakkı yoktur. Meclis bir yasama organıdır. Mecliste uygulanacak iç ve dış politika belirlenir, yeni bir kanun yapma ya da mevcut kanunu düzenleme gibi görevleri vardır (Uygun, 2020, ss. 22-28).

Atina demokrasinin diğer bir önemli organı ise “*boule*” olarak adlandırılan Beşyüzler Konseyidir. Bu konsey beş yüz kişiden oluşur. Konsey üyeleri tüm Atina’yı oluşturan on kabile içerisinde seçilir. Bu sayede tüm kabilelerin eşit sayıda temsil edilmesi sağlanmıştır. Konseye seçilen üyeler otuz yaş üzeri yetişkin erkeklerden oluşur. Konsey üyeliği bir yılla sınırlı olup, bir üye en fazla iki kez seçilebilir. Konsey haftanın beş günü görev yapar ve bu görev için her bir üyeye para ödenir. Bu üyeler arasında kurayla seçilen bir kişi yirmi dört saatle sınırlı devlet başkanı olarak atanır. Devlet başkanlığına atanan üye şehrin mührünü taşır, hazinesinin ve önemli devlet evraklarının muhafaza edildiği alanın sorumluluğunu üstlenir. Ayrıca diğer devletlere karşı temsil vazifesini yerine getirirdi. Konseyin görev alanını ve yetkilerini Meclis, kanunla belirlemiş ve sınırlandırmıştı. Konseye seçilme sistemi ve konsey yetkileri göz önünde bulundurulduğunda, konseyin en yetkin ve üstün merciinin Atinalıların doğrudan katıldığı meclis olduğu görülecektir (Uygun, 2020, ss. 28-32).

Atina demokrasinde yargılama faaliyeti “*dikasterion*” adı verilen halk mahkemelerinde yürütülürdü. Yargılama ve iddialar, günümüzdeki gibi hâkim, savcı; savunmalar ise avukat gibi profesyoneller eliyle değil bizzat Atina halkı tarafından

yürütülürdü. Mahkemeler, Atina halkının kendi içerisinde kurayla belirlediği ve sayıları yüzü bulan halk jürileri tarafından bizzat yürütülürdü. Bir kişinin jüri üyeliğine seçilebilmek için otuz yaşını doldurmuş, mali sorumluluklarını yerine getirmiş ve Atina yurttaşlığına özgü haklardan mahrum kılınmamış olması gerekmektedir. Halk mahkemesinin önemli bir görevi de bugünkü Anayasa Mahkemelerinin ifa ettiği anayasaya uygunluk denetimidir. Atinalı her bir yurttaşın, meclis kararlarına ve yasalara karşı şekil veya içerik açısından anayasaya aykırılık iddiası ile halk mahkemesinde dava açma hakkı vardır (Uygun, 2020, ss. 33-49).

Atina demokrasisi, MÖ 322’de Makedon işgaliyle birlikte sona ermiştir.

Romalılar MÖ 509’da, tek bir zümrenin hâkim olduğu Krallık dönemine son vererek egemenliği tüm toplumsal zümreler arasında paylaştırarak yeni bir rejim kurmuştur. Bu yeni rejimi demokrasi sözcüğü yerine cumhuriyet anlamına gelen ‘*republic*’ sözcüğü ile adlandırmışlardır. Cumhuriyet sözcüğü, “*milletin, egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim biçimi*” olarak tanımlanmaktadır (Akalin, 2011, s. 472).

Kurulan yeni rejimde egemenliği tüm toplumsal çıkar grupları arasında paylaşımının sebebi halkın türdeş olmaması, soylularla soylu olmayanlar arasındaki çıkar çatışmasıdır. Romalılar farklılığı ve çatışmayı en aza indirmek, istikrarı sağlamak için Senato ve Halk Meclisi kurumlarını oluşturmuştur (Uygun, 2020, s. 127).

Yönetime katılma hakkı başlarda soylu ve aristokratlarla sınırlı tutulmuş, zamanla aşağı tabakada yönetime katılma hakkını kazanmıştır. Atina demokrasisinde olduğu gibi Roma’da da yönetime yalnızca hür ve yetişkin erkekler katılmaktadır. Halk, Roma şehrinde yer alan ve “*forum*” adı verilen yerde toplanıp meclis görüşmelerini burada yürütmektedir. Roma’ya uzak yerlerde ikamet eden vatandaşlar için görüşmelere katılmak o günün şartlarında zor ve büyük masraf gerektirdiği için katılmadıkları zamanların olduğu bilinmektedir. Uzak yerlerdeki halk için bu şartlarda bile temsil yoluna gidilmediği görülmektedir (Dalh, 2019, ss. 20-21).

Roma’da egemenlik bir zümreye ait olmayıp tüm zümrelerce paylaşılmaktadır. Bu zümreler egemenlik haklarını monarşik (konsüller), aristokratik (senato) ve demokratik organlarca (meclis) yürütmektedir (Uygun, 2020,ss. 143-144).

1.2.3. Demokrasi Tipleri

Egemenliğin kullanımı açısından demokrasinin üç tip kullanım şekli vardır: Bunlar; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasidir (Gözler, 2004, ss. 115).

1.2.3.1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi tipinde halk, egemenliği aracısız, bizzat, doğrudan kullanır. Bu demokrasi tipinde halk, temsil yoluna başvurmadan karar alma ve kanun yapma sürecine bizzat katılır (Varın & Ören, 2003, s. 176).

Doğrudan demokrasilerde halk, karar alma sürecinde etkindir. Halkın karar alma sürecine doğrudan katılma hakkı mevcut olmakla birlikte bu kararlar, yöneticiler marifetiyle uygulanır. Yöneticiler ise yine halk tarafından belirli bir süre için seçilir.

Doğrudan demokrasi, normatif demokrasi teorisine yani olması gerekene, demokrasi idealine en yakın sistem olarak tanımlanır. Doğrudan demokrasi örneğine ilk olarak antik çağda Yunan şehir devletlerinde rastlanır. Bu şehir devletlerinde halk “*agora*” adı verilen meydanlara gelerek ülkenin yönetimi hakkında konuları görüşüp fikir beyan edip karar alma sürecine katılırdı (Aktaş, 2015, s. 92). Günümüzde ise doğrudan demokrasiye örnek İsviçre’nin belirli kantonları gösterilir. Bunlar Glaris Kantonu ile Aşağı ve Yukarı Unterwald, İç ve Dış Appenzell’dir (Gözler, 2004, ss. 115-116).

1.2.3.2. Temsili Demokrasi

Temsil, “*birinin veya bir topluluğun adına davranma*” olarak tanımlanmaktadır (Akalin, 2011, s.2320).

Temsili demokraside halk, doğrudan demokraside görüldüğü gibi ülke yönetimi hakkında alınan kararlara bizzat ve doğrudan katılmayıp bu hakkını seçmiş olduğu temsilciler aracılığı ile kullanır.

Temsili demokraside yönetime katılma noktasında seçimler temel haktır. Halk seçimler aracılığı ile temsilcilerini belirli bir süre için görevlendirir. Vatandaş seçim haricinde dilekçe gibi usulleri de kullanarak yönetime katılım sağlar. Her ne kadar seçmen ile temsilci arasındaki bağ seçimden seçime kurulmakta ise de dilekçe hakkı gibi usullerle vatandaşın yönetime katılımı sağlanmaya çalışılır. Temsili demokrasi

milli egemenlik teorisine dayanmaktadır. Temsilci, tüm milletin temsilcisi konumundadır (Aktaş, 2015, s. 92).

Temsili demokrasiye Almanya, İngiltere, Türkiye, Japonya, ABD, Hollanda vb. ülkeler örnek verilebilir (Gözler, 2004, s. 117).

1.2.3.3. Yarı Doğrudan Demokrasi

Yarı doğrudan demokraside halk, temsili demokraside olduğu gibi egemenliğini ve ülke yönetimindeki karar hakkını seçimle iş başına getirdiği temsilciler aracılığı ile yürütmeye devam eder. Bunun haricinde ise bazı kararlara referandum (halk oylaması) vb. yöntemlerle de katılma hakkı mevcuttur. Yani halk, egemenliğin kullanılması ve karar alma süreçlerine seçmiş olduğu temsilcilerin yanında kendisi de doğrudan katılabilmektedir.

Yarı doğrudan demokrasilerde halk, referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü ve temsilcilerin azli gibi yarı doğrudan demokrasinin araçları ile karar alma sürecine katılır.

Referandum; halk oylaması, halkın seçmiş olduğu temsilcilerin mecliste kabul ettikleri kanunları halkın onayına sunmasıdır. Halk, referandumla istemediği bir kanunu reddedebilir. Halk Vetosu; halkın seçmiş olduğu temsilcilerin mecliste kabul ettikleri kanunu yürürlüğe girmeden, belirli bir oranda vatandaşın bu kanun hakkında halk oylaması yapılmasını talep etmesidir. Halk Teşebbüsü; belirli sayıda vatandaşın meclise başvurarak, istediği bir kanunu çıkarması için meclisi zorlamasıdır. Bu şekliye halk teşebbüsü, referandum ve halk vetosundan ayrılır. Referandum ve halk vetosunda istenmeyen kanun yürürlüğe girmesi engellenebilir ancak; halk teşebbüsünde istenen bir kanun çıkartılabilir (Gözler, 1988, s. 98). Temsilcilerin Azli ise halkın, seçmiş olduğu ancak çalışmalarından ve performansından memnun kalmadığı meclis üyelerinin görevden el çektirilmesine ve yerine yeni bir üyenin getirilmesine imkân tanıyan bir usuldür (Gözler, 2004, s. 123).

Yarı-doğrudan demokrasiye örnek olarak İsviçre ve İtalya verilebilir. (Gözler, 2013,s. 104).

1.2.4. Demokrasi Teorileri

Demokrasi teorileri normatif ve ampirik demokrasi teorisi olarak iki gruba ayrılır. Normatif demokrasi olması gerekeni, bir ideali işaret eder. Normatif demokrasilerde halkın tamamının yönetime katılması ve tüm istek ve taleplerinin karşılanabilir olması esastır. Demokrasi, normatif olarak tanımlanırsa demokratik bir yönetim yoktur. Bu sebeple ampirik demokrasi teorisi geliştirilmiştir. Ampirik demokrasi, ideali değil gerçekte olanı esas alır. Yani olması gerekene değil de olana odaklanır. Bütün vatandaşların istek ve arzularını değil de olabildiğince çoğunluğun istek ve taleplerini karşılamaya çalışır. Gerçek hayatta uygulanması en olası teoridir (Gözler, 2004, ss. 132-133).

Ampirik demokrasilerde olabildiğince çoğunluğun istek ve arzulularına cevap verebilecek asgari ortak özellikler şunlardır: Etkin siyasal makamlar seçimle iş başına gelmelidir. Seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır. Seçimler serbest olmalıdır. Birden çok siyasi parti var olmalıdır. Muhalefetin iktidar olma şansı mevcut olmalıdır. Temel kamu hakları tanınmış ve güvence altına alınmış olmalıdır (Gözler, 2004, s. 113).

Robert A. Dahl ise günümüz modern demokratik devlet yönetimini tanımlarken poliarşi kavramını kullanmıştır. Poliarşi (*polyarchy*) sözcüğü Yunanca “çok” ve “yönetmek” anlamına gelen sözcüklerden oluşturulmuş olup tek kişinin yönetiminden ya da bir azınlık yönetiminden farklı olarak, “çok kişinin yönetmesi” anlamına gelmektedir (Dahl, 2019, s. 104).

Seçimle belirlenmiş görevliler, serbest, adil ve düzenli aralıklarla yapılması gereken seçimler, düşünce ve ifade hürriyeti, alternatif haber ve bilgi kaynakları, kurumsal özerklik ve vatandaşların etkin katılımı poliarşinin kurumlarıdır (Dahl, 2019, s. 99-100).

Poliarşi; vatandaşların geniş bir bölümünün (yetişkin tüm birey ve kadınların) seçme ve seçilme hakkını kullandığı, yönetime katıldığı, bu vatandaşların muhalefet olma hakkının olduğu ve vatandaşın siyasi iktidarı düzenli, adil ve belirli aralıklarla yapılan seçimlerle denetleyebildiği, alternatif bilgi kaynaklarına özgürce ulaşabildiği, siyasi örgütlenme (dernek, siyasi parti, sivil toplum kuruluşu vb.) haklarının güvence altına alındığı, korunduğu bir politik sistemdir. Bu özellikleri sebebiyle de oy kullanma hakkının sınırlı olduğu eski temsili demokrasilerden ayrılır (Dahl, 2019, ss. 104-105).

1.3. Demokratik Devlet

Demokrasi tanımlanırken “*demokratia*” sözcüğünün Yunanca insanlar, halk anlamına gelen “*demos*” sözcüğü ile yönetmek anlamını taşıyan “*kratos*” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcük olduğu belirtilmişti (Dalh, 2019, s. 19).

Demokratik sözcüğü, sözlükte “*demokrasiye uygun*” olarak tanımlanmıştır (Akalin, 2011, s. 622). Devlet buyurma, kanun koyma ve güç kullanma üstünlüğünü elinde bulunduran yani egemenliği kullanan en üst kurum olarak nitelendirilmiştir. Bugünkü demokrasi rejiminin hâkim olduğu ülkelerde, egemenliğin belirli bir kişi ya da zümreye değil, halka ait olması ve halkın da egemenliğini doğrudan değil de seçimler aracılığı ile göreve gelmiş temsilciler eliyle kullanması esastır.

Demokratik devlet kısaca, halkın yönetime seçimler ve halk oylamalarıyla düzenli olarak katılabildiği; genel oy, serbest yapılan seçimler ve bu seçimlere özgürce örgütlenerek katılabilen siyasi partilerin arasında iktidar yarışının yürütüldüğü; siyasi muhaliflerin iktidara gelme imkânının bulunduğu; alternatif bilgi ve haber kaynaklarına erişimin kısıtlanmadığı; düşüncenin ve düşünceyi yayma hürriyetinin kısıtlanmadığı; tüm vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin kanuni metinlerle güvence altına alındığı özetle “*demokrasiye uygun*” olan yönetim biçimi olarak tanımlanabilir (Özbudun, 2020, s. 87).

1.3.1. Demokratik Devletin Temel Unsurları

Dalh demokratik rejimi poliarşi olarak isimlendirmiştir ve demokratik bir rejimin poliarşi olarak adlandırılabilmesi için şu unsurların bulunması gerektiğini ifade etmiştir: Seçimle belirlenmiş yöneticiler, serbest, adil ve düzenli aralıklarla yapılması gereken seçimler, düşünce ve ifade hürriyeti, alternatif haber ve bilgi kaynaklarına ulaşım, kurumsal özerklik ve vatandaşların etkin katılımıdır (Dalh, 2019, ss. 99-100).

Gözler ise bu unsurları şu şekilde sıralamıştır: Etkin siyasi makamların seçimle iş başına gelmesi, seçimlerin serbest ve düzenli aralıklarla yapılması, birden çok siyasi partinin varlığı, çoğulcu siyasi anlayışın yerleşmesi, muhalefetin iktidar alternatifi olabilmesi, siyasi iktidarın seçimler aracılığı ile değiştirilebiliyor olması, temel hak ve hürriyetlerin sağlanmış yasal güvenceye alınmış olması gerekmektedir (Gözler, 2004, s. 113).

Özbudun ise ülkeden ülkeye değişmekle beraber bir demokratik devlette olması gereken, asgari ve vazgeçilmez üç unsurun olması gerektiğini ifade eder. Bu unsurlar şu şekildedir: Serbest, adil ve düzenli seçimler, çok partili siyasi hayat, temel hak ve hürriyetlerin tanınmış ve hukuki güvence altında olması (Özbudun, 2020, s. 87).

Şimdi burada Özbudun'un yaptığı tasnife uygun olarak demokratik devletin vazgeçilmez unsurları detaylı olarak incelenecektir.

1.3.1.1. Serbest, Adil ve Düzenli Seçimler

Millet, egemenliğini temsil edecek ve ülkeyi yönetecek kadroları seçimlerle iş başına getirir. Seçimler, demokrasinin ve demokratik devletin olmazsa olmaz şartıdır.

Demokratik devletin merkezi, seçimdir. Halk, seçimler vasıtası ile belirli kadrolara onay verir. Demokratik devlet iktidarının meşru sayılabilmesi ancak halkın tercih ve onayına bağlıdır. Demokrasilerde halk siyasi iktidarı belirleme, denetleme ve değiştirme hakkını, egemenliğini elinde tutar ve belirli aralıklarla ve seçimler vasıtası ile bu hakkı kullanır (Atar, 2018, s. 82).

Seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esasına dayalı ve her aşamasının yargının yönetimi ve denetimine tabi yapılması önemlidir (Özbudun, 2020, s. 89).

Seçmenin, sandığa giderken herhangi bir tedirginliğe sebep olmayacak veya endişeye mahal vermeyecek bir ortamın olması gerekir. Bu ortamı sağlayacak kurumların varlığı ve düzenli işleyişi önemlidir.

Dalh, ayrıca poliarşilerde “*seçim hangi sıklıkta yapılmalıdır?*” sorusuna da cevap olarak, yirminci yüzyılda demokratik ülkelerdeki gözlem ve deneyimlerin neticesinde seçimlerin her yıl yapılmasına gerek olmayacağı ancak beş yıl üzeri bir sürenin de fazla olacağı için ideal olanın ortalama beş yılda bir seçimimlerin tekrarlanmasının doğru olacağını belirtmektedir (Dalh, 2019, s. 110).

Demokratik ülkelerce kabul görmüş ve Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 67. maddesi ile de güvence altına alınmış seçim ilkeleri şu şekildedir: “*seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır.*” Bu ilkeler ikinci bölümde ‘*Türkiye’de Demokratik Devlet İlkesi*’ başlığı altında detaylı olarak incelenecektir.

1.3.1.2. Çok Partili Siyasi Hayat

Demokratik devletin ikinci temel unsuru, çok partili siyasi hayatın varlığıdır. Serbest bir seçimin yapılabilmesinin şartı, vatandaşların alternatifler arasından bir tercihte bulunabilmesidir. Demokratik bir devlette bu alternatifleri siyasi partiler oluşturur (Özbudun, 2020, s. 92).

Demokratik rejimlerde toplum yekpare değildir. Çeşitli açılardan farklılık gösterir. Dünya görüşü, ekonomik çıkar, kültür, beklenti ve taleplerdeki farklılıklar vatandaşları gruplaşmaya yöneltir. Bu gruplaşmalar demokratik bir devletin gereğidir.

Demokratik bir devlette vatandaşlar, gruplar farklı düşünce ve görüşlerini çeşitli iletişim kanalları ile ifade etme hürriyetine sahiptir. Siyasi partiler, bu farklı düşünce ve çıkarlara sahip grupların örgütlenmesini ve siyasi alanda daha çok temsilini sağlar.

Siyasi partiler, aynı zamanda toplumda var olan farklı düşünce ve görüşlerin yönetiminde daha çok ifade edilebilmesi; istek ve taleplerin ise karşılanabilmesi için bir program dâhilinde örgütlenirler. Partiler hazırladıkları programlar eliyle seçmen kitlesini artırmayı ve seçimlerde siyasi iktidarı elde ederek programlarını hayata geçirmeyi amaçlarlar. Seçmenler ise siyasi partilerce kendisine sunulan alternatif programlar arasından bir tercihte bulunarak tercihlerine paralel bir şekilde düşünce, görüş, istek ve taleplerinin devlet yönetiminde karşılık bulma imkânını elde etmiş olurlar.

Özetle, çok partili siyasi hayat aynı zamanda siyasi çoğulculuktur. Siyasi çoğulculuk farklı düşünce, istek ve taleplerin meşru daire çerçevesinde, şiddete bulaşmadan, barışçıl yollardan temsilini sağlamaktır. Bu temsil ancak demokratik bir rejim içerisinde ve siyasi partiler aracılığı ile yapılabilir. Seçmenler, siyasi partiler eliyle mevcut iktidarı etkileme, onu elde etme veya iktidarı değiştirme imkânına sahiptir. Bunun için ise seçimlerin serbest, adil ve düzenli bir şekilde gerçekleşmesi en önemli kriterdir (Erdoğan, 2019, s. 202).

1.3.1.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Tanınmış ve Güvence Altında Olması

Bir devletin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için vatandaşlarına temel hak ve hürriyetleri tanımış ve anayasal güvence altına almış olması şarttır. Temel hak ve hürriyetler tanınmamış ise demokrasiden bahsedilemez.

George Jellinek'in yaptığı tasnifte temel hak ve hürriyetler üç sınıfa ayrılmıştır: Bunların ilki negatif statü haklarıdır. Negatif statü hakları kişinin devlet tarafından aşılamayan ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını belirleyen hak ve hürriyetlerini kapsamaktadır. Negatif statü hakları “*kişisel haklar*”, “*koruyucu haklar*” olarak da isimlendirilir. Negatif statü haklarına şu örnekler verilebilir: Kişi güvenliği, düşünce hürriyeti, dini hürriyet, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı. Bu haklar kişiyi hem devlet karşısında hem de toplum karşısında korur. İkincisi, pozitif statü haklarıdır. Pozitif statü hakları, kişinin mevcut durumundan daha iyi bir seviyeye ulaşması için devletten davranış, hizmet, yardım isteme, talep etme imkânı tanıyan haklardır. Pozitif statü hakları, “*isteme hakkı*” olarak da isimlendirilir. Pozitif statü haklarına şu örnekler verilebilir: Ailenin korunması ve çocuk hakkı, çalışma ve sözleşme hürriyeti, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı. Üçüncüsü ise aktif statü haklarıdır. Aktif statü hakları, kişinin devlet yönetimine katılımını sağlayan haklardır. Bu haklar, ‘*katılma hakkı*’ olarak da isimlendirilir. Aktif statü haklarına da şu örnekler verilebilir: Seçme, seçilme ve siyasi faaliyetlerde bulunma hakkı, siyasi parti kurma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, dilekçe hakkı (aktaran Gözler, 2018, ss. 411-412).

Temel hak ve hürriyetler tüm demokratik devlet anayasalarında güvence altına alınmıştır. Bu haklar, anayasaların bireysel hak ve hürriyetler, sosyal ve ekonomik haklar ve siyasal haklar başlıkları altında engeniş ve detaylı bölümü olmuştur.

1.4. Siyasi Partiler

Siyasi partiler, günümüz modern demokrasinin ve demokratik rejimlerinin ortaya çıkmasında en önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi partilerin ortaya çıkışı yeni olmakla birlikte bugün demokratik rejimlerin en temel unsuru haline gelmişlerdir (Kapani 2019, s. 173).

Bir ülkenin, siyasi rejimini anlamak ve değerlendirebilmek için rejimin, anayasal kurumların yanında siyasi partileri de incelenmesi elzemdir (Teziç 2017, s. 375).

Demokratik görüşlerin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla beraber bireylerin siyasi hayata daha çok katılması oy hakkının genişlemesini sağlamış böylelikle millet iradesi yönetime daha fazla yansımıştır. Bu sürecin ana lokomotifi ise siyasi partiler olmuştur. Siyasi partiler düşünce, istek ve talepleri bir programda birleştirerek ülke çapında örgütlenmiş gücü sayesinde geniş kitlelere ulaşır. Kamuoyunu etkileme ve yönlendirme

gücüne sahiptir. Toplumı etkileyebilme ve yönlendirebilme gücü oranında siyasi iktidara taliptir. Ayrıca siyasi iktidarı kullanabilme gücünün yanında iktidarı denetleyen, ona katkı sunan bir örgütlenmedir (Kaboğlu, 2018, s. 211).

1.4.1. Siyasi Partilerin Tanımı

Siyasi partilere örnek teşkil edebilecek ilk oluşumlar, Türkçede ilk önce “topluluk, kalabalık” manasını taşıyan “cemiyet” sözcüğüyle daha sonraları ise “insan topluluğu, cemâat, bölük, tâife” anlamlarına gelen “fırka” sözcüğüyle adlandırılmıştır. Günümüzde fırka sözcüğünün yerine ise parti sözcüğü kullanılmaktadır.

Parti sözcüğünün kökeni Latince “pars”tır (Tikveş, 1970, ss. 146-147). Bu sözcük Türkçeye Fransızcadan geçmiş ve sözlükte “ortak düşünce ve görüşteki kişilerin oluşturdukları siyasal topluluk, fırka” şeklinde tanımlanmıştır (Akalin, 2011, s. 1893).

Siyasi parti kavramı için birçok tanım yapılmıştır. Duverger siyasi partiyi “modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütleri” olarak tanımlamıştır (Duverger, 1993, s. 15). Tunaya, “belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı, normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek, kurmuş oldukları bir topluluk” olarak tanımlamıştır (Tunaya, 1969, ss. 447-448). Kapani “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacı güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” tanımını yapmıştır (Kapani, 2019, s. 174). Özbudun’a göre siyasi parti ise “Halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar”dır (Özbudun, 1977, s. 4). F. Goguel “üyelerinin düşünce ve menfaatlerini gerçekleştirmek için iktidarı kısmen ya da tamamen elde etmek amacı ile hayata katılan teşkilatlanmış bir grup” olarak tanımlamıştır (aktaran Teziç, 2017, s. 376). Payaslıoğlu ise “muayyen bir memlekette devlet iktidarını ele geçirmek amacıyla teşkilatlanmış ve müsait bir hürriyet havası, genel seçimler kısaca demokratik bir rejim için faaliyet gösteren insanlar topluluğu” olarak tanımlamıştır (Payaslıoğlu, 1952, s. 13).

Yukarıda literatürden alıntılanan tanımlarda Duverger, siyasi partilerin örgütlenme biçiminden yola çıkarak geniş halk kitlelerine ulaşabildiğini, ülke siyasetine yön vermek için gerekli kamuoyu oluşturabildiğini ve oluşturduğu bu kamuoyunu biçimlendirebildiğini ifade ederek partilerin kamuoyu oluşturma gücünü ön plâna

çıkarmıştır. Tunaya, belirli kişilerin siyasi bir program etrafında bir araya gelmesini ve bu programı seçimler vasıtasıyla uygulamayı hedefleyen topluluk olarak tanımlamıştır. Kapani, siyasi partilerin önceden belirlenmiş bir program etrafında örgütlenme yönünü vurgulamıştır. Özbudun, örgütün süreklilik ve devamlılık yönünün yanında bu topluluğun halk desteğiyle ile devlet mekanizmasının kontrolünü ele alabileceği gerçeğini ifade etmiştir. F. Goguel, teşkilatlanmanın ve siyasi programın aynı zamanda parti üyelerinin siyasi düşüncelerinin ve çıkarlarının gerçekleştirilmesi amacını da taşıdığını tanımında vurgulamıştır. Payaslıoğlu ise fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek, siyasi iktidarı elde etmek için örgütlenmiş yapıya ek olarak demokratik bir düzenin gerekliliğine işaret etmiştir.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere siyasi partileri diğer oluşumlardan (dernek, vakıf, sendika ve diğer baskı gruplarından) ayıran bazı unsurlar vardır. Bu unsurların en önemlisi ise siyasi partilerin iktidarı kısmen veya tamamen elde etme, ele geçirme ve kullanma amacıdır. Diğer unsurlar ise ülkenin genel politikalarını hedeflemesi, toplumun tamamını ilgilendiren daha genel politikalar gütmesi ve ülke genelinde yaygın örgütlü yapısıdır (Teziç, 1976, s. 8).

Özetle, demokratik bir düzen içerisinde devlet iktidarını elde etmek, ele geçirmek veya bu iktidara ortak olmak amacı ile ya da iktidarı denetlemek adına halkın desteğine talip olan, bu desteği elde etmek üzere siyasi bir program dâhilinde ve süreklilik arz eden bir örgütlenme ile ülke genelinde tüm vatandaşlara ulaşmayı ve desteğini almayı amaçlayan, programı dâhilinde kamuoyunu etkilemek ya da kendi siyasi programı dâhilinde kamuoyu oluşturma çabası güden yapılanmalar siyasi parti olarak tanımlanabilir.

1.4.2. Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Bu başlıkta siyasi partilerin doğuşu ve gelişimi hakkında genel bir bilgi verilecek, ABD ve İngiltere'deki ilk siyasi partilerin doğuşu ve gelişimine kısaca değinilecektir. Adı geçen ülkeler özelinde siyasi partilerin kökeni veya karşılaştırılması konumuz dışındadır.

Modern ve örgütlü siyasi partiler demokratik gelişmeler, temsili rejimlerin gelişmesi ve genel oy hakkının yaygınlaşmasıyla beraber 19. yüzyılda ABD ve İngiltere'de ortaya çıkmıştır (Teziç, 2016, s. 377).

Modern anlamda ilk siyasi parti örgütlenmesinin ABD’de olduğu bilinmektedir. ABD’nin toplumsal, iktisadi yapısının Kıta Avrupasına göre farklı olması ve mevcut toplumsal sınıflar arasındaki mücadele genel oy hakkının daha önce genişlemesini ve siyasi partilerin diğer Avrupalı devletlerden önce ortaya çıkmasını sağlamıştır (Göktürk, 2016, s. 253).

ABD’de bağımsızlığını kazanmasıyla beraber farklı ekonomik menfaatleri temsil eden sınıfların çıkar çatışması, iki farklı siyasi grup ortaya çıkarmıştır. “*Federalist*” ve “*Anti-federalist*” olarak da adlandırılan bu iki grup arasındaki görüş ayrılıkları ve hizipleşme 1787 tarihli Anayasa’nın hazırlanması sürecinde daha da belirginleşmiştir. Federalist Alexander Hamilton, anti-federalistlerde ise Thomas Jefferson öne çıkan isimlerdir. Hamilton öncülüğündeki federalistler bağımsızlık savaşı sonrası ticaret ile zenginleşmiş burjuvazinin çıkarlarını önceleyecek daha güçlü bir merkezi-federal hükümeti, Jefferson öncülüğündeki anti-federalistler ise zenginleşen ve güçlenen kapitalistler karşısında orta ve alt sınıfları savunan bir politikayı benimseyerek daha çok serbesiyet ve genişletilmiş demokratik hükümet anlayışını benimsemiştir. Bu iki grup bugünkü Cumhuriyetçiler ve Demokratlar olarak adlandırılan siyasi partilerin temelini oluşturmuştur (Göktürk, 2016, 249-253).

Chambers, ekonomik gelişmişlik düzeyi anlamında İngiltere ile kıyaslandığında geri sayılabilecek ABD’de siyasi partilerin daha çok ön plana çıkmış olmasını, Amerikan toplumunun iktisadi yapısı, değer sistemi ve demokratik değerlere daha çok yatkınlığı ile açıklanabileceğini belirtmiştir (aktaran Abdulkakimoğulları, 2000, s. 11).

Siyasi partilerin ABD’de giderek güçlenmesi ve en önemli örgütlü güç haline gelmesini sağlayan etmenler ise şu şekildedir: 1787 tarihinde kabul edilen ve modern ilk anayasa olarak gösterilen ABD Anayasası’nın varlığı, endüstri devriminin Kıta Avrupa’sına göre daha erken başlaması, sanayicilerin merkezi bir otoriteyi desteklemesi, siyasi iktidarın ise hem sanayicileri koruma hem de gücünü tahkim etme isteği, devlet başkanı, yönetim kadrosu ve alt kadrolarda görev yapacak kamu görevlerinin seçimle iş başına gelmesi, ülkeye göçlerin artması ve bu göçlerle gelenlerin kayıt altına alınma faaliyetleri ve de demokratik gelişmelerle beraber halkın daha çok siyasi hayata girmesidir (Teziç, 1976, ss. 18-19).

İngiltere’de ilk siyasi parti örneklerine, 18. yüzyılda parlamentoda yer alan “*Tory*” ve “*Whig*” grupları olarak gösterilir. Bu grupları modern anlamda bir parti olarak tanımlamak mümkün değildir. Tory’ler krala bağlı toprak sahiplerini Whig’ler ise krala muhalif ticari faaliyette bulunanları temsil etmektedir. Bu iki grup daha sonraları Muhafazakâr Parti (Tory) ve Liberal Parti (Whig) şeklinde isimlendirilecektir (Göktürk, 2016, ss. 255-256).

18. yüzyılın sonlarında bireyin gelişmesi ve bilgiye erişimin kolaylaşması, kulüp ve kahvehane benzeri yerlerin yaygınlaşmasına paralel bireylerin haber alma imkânının artması ve bunun neticesinde tartışma kültürü gelişmiş olması Parlamento karşısında muhalefet hareketlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Burjuvazi ve proleteryanın ortak çıkarlarını gözeterek beraber hareket etmesi sonucunda “*Büyük Reform*” olarak da adlandırılan 1832 Reform Kanunları ile seçme hakkı sınırlı da olsa genişlemiştir. Bu reformun önemi, bugünkü manada demokratik bir seçim sistemi vâdetmese de reform sonrası çıkarılacak kanunlara yol açacak ve siyasi parti kavramının güçlenmesini sağlayacak olmasıdır (Zabunoğlu, 2013, ss. 31-33).

Her ikisi de aristokratlardan oluşan Tory ve Whig gruplarının faaliyetleri ilk başlarda sadece parlamento içerisinde sınırlıdır. 1832’ye kadar oy hakkı sadece mülk sahiplerine aittir. Bu sebeple grup üyelerinin parlamento üyeliğine seçilebilmeleri için parlamento dışında faaliyette bulunmalarına gerek yoktur. Kişisel karizma ve parlamentodaki nüfuzları parlamenter seçilmek için yeterlidir. Üyelerin parlamento içi faaliyetleri sürekli değil yalnızca seçim zamanları ile sınırlıdır (Koçak, 1993, s. 8).

1832 Reform Kanunlarıyla beraber oy hakkı yalnızca servet sahiplerine ait bir hak olmaktan çıkarılarak parlamento dışını kapsayacak şekilde genişletilmiş olması seçmen sayısında ciddi artış meydana getirmiştir. Bu artışla beraber bireylerin siyasi alandaki gücü artmıştır. Bireylerin artan gücüne paralel servet sahiplerinin siyaset üzerindeki tekeli kırılmaya başlamıştır. Bu durum parlamentoda yer alan gruplarının ve parlamenterlerin parlamento dışında da faaliyette bulunma, yeni seçmen kitlesiyle irtibat kurma, onları etkileme, örgütleme ve sandıkta kendi lehlerine oy kullanmaları sağlama gerekliliğini ortaya çıkarmış, bu gereklilik sonucu ise bölgesel seçim komitelerini ortaya çıkarmıştır. Bölgesel seçim komiteleri, seçmen bölgelerinin ileri gelenlerince yönetilmiş ve genellikle seçim zamanları faaliyet göstermiştir. 1867’de seçmen tabanının daha da

genişlemesi, 1872 yılında gizli oyun kabulü ve 1890 yılında ise seçim bütçelerinin sınırlandırmasına paralel seçmeni ikna etmenin önemi artmıştır (Özcan & Yanık, 2014, ss. 20-21).

Lipson'a göre yetişkin erkeklerin çoğunluğunun seçme hakkını elde etmesiyle beraber seçmen sayısında önemli ölçüde artış meydana getirmiş ve parti örgütlenmesi artık hem bir ihtiyaç hem de zorunlu hâl almıştır (aktaran Özcan & Yanık, 2014, s. 22). Bu sebeple seçimden seçime faaliyette bulunan bölgesel seçim komiteleri yerine sürekli faaliyette bulunacak örgütlenmelere olan gereksinim *Tory* ve *Whig* grupları tarafından karşılanmıştır. Bu örgütlenmeler bugünkü modern siyasi partilerin temelini oluşturmuş ve siyasi partiler iktidar mücadelesinde en önemli örgütlü güç haline gelmiştir (Teziç, 1976, ss. 14-17).

Diğer yandan işçi sınıfı, zamanla sosyal hakların yanında 1867-1884 reformlarıyla genel oy hakkı başta olmak üzere bazı siyasi haklara kavuşarak siyasi iktidar mücadelesinde aristokratlar ve burjuva sınıfının yanında üçüncü bir güç haline gelmiştir (Zabunoğlu, 2013, s. 34). Bu geniş ve kalabalık işçi gruplarını örgütlü hareket etmesi neticesinde ülke çapında ve geniş bir yelpazede sürekli faaliyet gösteren partiler ortaya çıkmıştır. Bu partiler ise “*kitle*” veya “*yığın*” partileri olarak adlandırılmıştır (Perinçek, 2008, ss.29-31). Bu partilerin en önemlisi ve bugünkü İngiltere'nin en önemli iki partisinden biri olan “*The Labour Party*” İşçi Partisi'dir (Göktürk, 2016, s. 258).

Görüüleceği üzere her toplumun kendine özgü yapısı ve farklı tarihsel süreci vardır. Ayrıca toplumsal yapıdaki farklılıklar, sınıfların beklenti ve taleplerindeki farklılıklar ve de toplumsal güç mücadelelerine bağlı olarak her toplum kendine has siyasi sistemini oluşturmakta ve bunun neticesinde siyasi partilerin oluşumu farklılık arz etmektedir.

1.4.3. Siyasi Partilerin İşlevleri

Siyasi partiler için birçok tanım yapılmıştır. Yapılan bu tanımların ortak noktası, siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın en önemli unsuru olduğudur.

Demokratik siyasi hayatın en önemli unsuru olan siyasi partilerin birinci işlevi, toplumda dağınık halde bulunan birçok farklı görüş, düşünce, beklenti, menfaat ve talepleri bir program marifetiyle bir araya getirmek suretiyle bağdaştırmaktır. Böylece

toplumda var olan birçok fikir, düşünce ve menfaat belli başlı birkaç siyasi alternatif haline getirilerek milletin seçimler vasıtasıyla siyasi iktidarı etkilemesini sağlar (Özbudun, 1977, s. 93).

Siyasi partilerin ikinci işlevi, ülkeyi yönetecek liderlerin, siyasi iktidara gelecek ve bu iktidarı kullanacak kişilerin ve bu makamların alt kadrolarında görev alacakların belirlenmesidir ve bu yüzden siyasi partiler seçimlerde kilit pozisyondadırlar. Kişilerin eğitimi, aday gösterilmesi ve bu makamların elde edilmesi için mücadele edilmesi siyasi partilerin en önemli işlevi olarak da görülebilir. Bu işlev “*siyasal devşirme*” olarak da nitelendirilmiştir (Özbudun, 1977, s. 98).

Siyasi partilerin üçüncü işlevi, siyasi iktidar ile toplum arasında köprü görevini yürütmesidir. Toplum, istek ve taleplerini partiler vasıtasıyla siyasi iktidara iletir (Kapani, 2019, s. 180).

Bugün sivil toplum kuruluşlarının sayısının artması, teknolojiye hızlı değişim neticesinde sosyal medya aracılığı ile kamuoyu oluşturma kanallarının gelişmesi, çeşitlenmesi toplumun siyasi iktidarı etkileme kanallarını da çeşitlendirmiştir. Ancak bu çeşitlenme siyasi partilerin işlevini daraltmış olsa bile toplumsal istek ve taleplerin nihai sonuca ulaşmasında siyasi partiler hala ana taşıyıcı konumdadır.

Siyasi partilerin dördüncü işlevi, örgütlü yapısı ile toplumun tüm kesimlerine ulaşma yeteneğidir. Bu yeteneği sayesinde seçmen kitlesini, siyasi programı dâhilinde toplantı, gösteri veya mitingler vasıtası ile harekete geçirerek seçim ve halk oylamalarında onların sandığa gitmelerini sağlarlar.

Ayrıca toplantı, seminer, siyaset okulu, parti sözcülerinin kamuoyunu bilgilendirici konuşmaları, halk toplantıları gibi faaliyetlerle, bunun yanında çeşitli görsel, yazılı ve çevrim içi programlar vasıtası ile kitlesini bilinçlendirme ve eğitme görevini de üstlenirler. Siyasi partiler bu faaliyetler ile hâlihazırdaki siyasi kültürün gelişimine ve bu kültürün pekiştirilmesine katkıda buldukları gibi mevcut siyasi kültürün değiştirilmesi veya bu kültüre yeni nitelikler kazandırılmasını da sağlarlar (Özbudun, 1977, s. 108).

Siyasi partilerin beşinci işlevi ise devleti yönetme, siyasi iktidarı kullanma veya iktidarı denetlemedir. Partilerin bu işlevi ülke anayasalarına göre farklılık gösterse de çoğu demokratik rejimde, çoğunluğu elde eden parti, iktidarı kullanma gücünü elde eder

ya da yeterli çoğunluğu hiçbir parti elde edememişse koalisyonlar vasıtası ile hükümet oluşur. Çoğunluğu elde edemeyen veya koalisyonda yer almayan partiler ise oy oranlarına göre meclis eliyle iktidarı denetleme ve iktidara alternatif olma kısaca muhalefet görevini yürütürler. Demokratik rejimlerde muhalefet, iktidarın alternatifi sayılır ve iktidarın söylem ve eylemlerini, kendi politikaları açısından sürekli kontrol edip etkilemeye çalışır. Ayrıca, alternatif politikalar geliştirmek suretiyle kamuoyunu etkileme çalışmalarıyla bir sonraki seçimlerde siyasi iktidarı hedefler (Kapani, 2019, ss. 181-182).

1.4.4. Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü

Siyasi partiler II. Dünya Savaşı'na kadar hukuki bir varlıktan ziyade fiili kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke anayasalarında II. Dünya Savaşı'na kadar siyasi partilere dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Anayasalarda siyasi partiler için herhangi bir düzenleme yapılmamış olması, partilerin gelişmesini engelleyici bir faktör değildir (Kapani, 2019, s. 178).

Siyasi partilere ilişkin hukuki düzenlemeler ilk olarak II. Dünya Savaşı sonrası başlamıştır. Savaş öncesi herhangi bir düzenleme ihtiyacı görülmemesine sebep olarak ise liberal devlet anlayışı görülür. Liberal devlet anlayışının hâkim olduğu ülkelerde bireysel hak ve hürriyetlere verilen önem ve yasama organının üstünlüğü ilkesi, hukuki alanda bir düzenlemeye gitme ihtiyacı doğurmamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı öncesi İtalya ve Almanya'da bazı siyasi partilerin önemli bir güç haline gelmesi, iktidara gelen faşist ve nasyonal-sosyalist partilerinin iktidar gücünü ele geçirdikten sonra bu gücü suiistimal ederek sistemde yer alan diğer partileri ve taraftarlarını etkisizleştirmeye çalışmaları, otoriter ve hukuk dışı uygulamalara yönelmeleri, demokratik sistem için tehdit haline gelmeleri sonucunda demokratik sistemin korunması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç sonucunda birçok ülke siyasi partileri anayasa ve kanun marifetiyle pozitif hukuk alanına dâhil etmiştir (Teziç, 2016, ss. 379-382).

Siyasi partiler hakkında ilk anayasal düzenleme 1947 yılında İtalya Anayasası'nda olmuştur. Daha sonra 1949'da Almanya, 1958'de Fransa ve 1961'de Türkiye Anayasalarında düzenlenmiştir (Erdoğan, 2019, s. 214).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEVLET, DEMOKRASİ VE SİYASİ PARTİLER

Birinci bölümde devlet, demokrasi, demokratik devlet ve siyasi parti kavramlarının teorik boyutu ele alınmıştı. Bu bölümde ise bu kavramların Türkiye'deki gelişimi ele alınacaktır. İlk önce Türkiye'nin devlet geleneği, yaşanan demokratik gelişmeler, demokratik gelişmelere paralel demokratik devletin düzenlenişi, siyasi partilerin ortaya çıkışı ve hukuki gelişimi ele alınacaktır. Daha sonra ise 1982 Anayasası'na göre siyasi partilerin kapatılması rejimi incelenecektir.

2.1. Türkiye'de Devlet Geleneği

Literatürde Türk devlet geleneği ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde tarihsel süreç, ilk olarak Orhun Yazıtları ile başlar ve bu süreç Cumhuriyet'e kadar uzanır. Bu çalışmalarda Türk devlet geleneği "*İslamiyet Öncesi Dönem*" ve "*İslamiyet Sonrası Dönem*" olmak üzere iki ana başlık altında incelenir. Bu yöntem klasikleşmiş bir yöntemdir. Bir diğer yöntem ise kavramlar üzerinden harekettir. Bu yöntemde, devlet kavramı tarihsel süreç içerisinde anlam ve biçim olarak incelenir (Ertugay, 2012, s. 59).

Türkiye'de devlet yönetimini anlayabilmek için Türk Devlet geleneği incelenirken kullanılan kavramlar ile tarihsel sürecini bilmek ve kullanılan kavramları kullandıkları dönem şartlarına göre değerlendirmek önemlidir.

İslâmiyet öncesi Türklerde siyasi iktidar kavramı "*kut*" sözcüğü ile ifade edilmiştir. Kut'un kaynağı ise Tanrı'dır. Kağan, kut'u, (siyasi iktidarı) Tanrı'dan alır. Tanrı, kağanlığın meşruiyet kaynağı olarak görülmüştür. Yani meşruiyetin kaynağı ilahidir.

İslâmiyet öncesi Türklerde devlet “il” olarak adlandırılmıştır. İl, kut almış kağanın idaresi altında, “bod” (boy, kabile) ve “bodun”ların (boylar birliği) siyasi birliğinden oluşmuştur. Bu siyasi birlik ülke, millet, müşterek idari yönetim (toy) ve hukuktan (töre) müteşekkil bir yapıdır. Devlet, kağanın liderliğinde töre çerçevesinde yurdun bütünlüğünü koruyup milletin refah ve huzurunu sağlayan siyasi bir kurumdur (Kafesoğlu, 2006, s. 233).

Meşruiyet, kut ile kazanılırken meşruiyetin devamı töreye uyma şartına bağlanmıştır. Devletin varlığı ve devamı, Kağanın meşruiyeti, töreyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Kağan, devleti töre ile yönettiği müddetçe iktidarı meşruiyet kazanmıştır.

Devlet ve töre birbirini tamamlayan bir bütündür. Törenin en önemli unsuru ise adalettir. Bu sebeple adalet mülkün yani devletin temeli sayılmış ve adalete büyük bir önem atfedilmiştir.

Devlet, İslamiyet’in kabulünden sonra da muteber olmaya devam etmiştir. Karahanlılar ve Selçuklular dönemi başta olmak üzere törenin sağladığı meşruiyet İslâmiyet’le uyumlu hale getirilmiştir. Kağanın dünyevi meşruiyeti İslamiyet’le daha da güçlendirilmiştir (Çillier, 2016, s. 421). Bu dönemde devletin güçlendirilmesi konusunda önemli eserler kaleme alınmış, Yusuf Has Hacıp’in Kutadgu Bilig’i, Nizâmülmülk’ün Siyasetname’si devletin yönetimi, güçlendirilmesi ve devamı için en önemli eserlerin başında gelmiştir.

Devlet, Osmanlı Devleti zamanında daha da güçlenmiş her şeyin önünde yer almıştır. Heper’e göre bu her şeye din de dâhildir. Devlet uygulamaları ile dini gerekler karşı karşıya geldiğinde dini gerekler devletin önceliklerine göre yeniden yorumlanmıştır. Fatih Kanunnamesi’nde yer alan kardeş katli uygulaması bu duruma en iyi örnek olarak gösterilir. Osmanlı devlet anlayışı akılcıdır ve hedeflerine göre hareket etmiştir. (Çillier, 2016, s. 422).

Fransız Devrimi sonrası gelişen ve başta Avrupa olmak üzere dünya geneline yayılmaya başlayan hak, hürriyet, eşitlik, hukuk ve milliyetçilik kavramları ile birlikte her şeyin önünde tutulan Osmanlı devlet anlayışı bu kavramlardan etkilenen aydınlarca sorgulanmaya başlanmıştır; bu sorgulama zamanla anayasal devlete yönelişi

hızlandırmıştır. Anayasal devlete yönelik süreci Türkiye’de demokratik gelişmeler başlığı altında detaylandırılacaktır.

2.2. Türkiye’de Demokratik Gelişmeler

Türkiye’deki demokratik gelişmelerin detaylı ve kronolojik bir anlatımından ziyade, Türkiye’nin Osmanlı Devleti zamanında başlayan ve günümüze kadar gelen demokratikleşme adımlarını; milletin yönetime katılması, çok partili siyasi hayata geçiş süreci, temel hak ve hürriyetlerin kabulü ve güvence altına alınması konusunda yaşanan anayasal gelişmeler kısa, öz bir şekilde anlatılacaktır.

Türkiye’de demokratik gelişmeler incelenmeye başlandığında bazı önemli kırılma anlarının olduğu görülür. Bu kırılma anlarının ilki Osmanlı Devleti’nin 17. yüzyılın başlarından itibaren teknik ve askeri alanda Avrupa modernleşmesi karşısında eski gücünü ve üstünlüğünü kaybetmesi ve devletin gerilemeye başlamasıdır. İkinci kırılma ise Fransız Devrimiyle gelişip başta Avrupa olmak üzere dünya geneline yayılmaya başlayan hak, hürriyet, eşitlik, hukuk ve milliyetçilik kavramlarının Osmanlı Devletini ve toplumunu etkilemeye başlamasıdır. Bu etki doğrudan halkın demokratik istek ve taleplerinden ziyade devrimin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımıyla bağlantılıdır. Osmanlı Devleti hem askeri alanda eski gücüne kavuşmak hem çok uluslu yapısını korumak, gelişen ve yaygınlaşan milliyetçiliğe karşı önlem almak hem de Avrupalı devletlerin baskısı ile birtakım demokratik düzenlemeler yapmıştır (Bekcan, 2005, s. 48). Bu düzenlemeleri Ortaylı şu şekilde ifade etmiştir: “*Osmanlı modernleşmesi askeri zaruretin sonucudur. Hayatın bütün kompartımanlarındaki Batılılaşma bu temel gereksinmeyi ve zorunluluğu izlemiştir*” (Ortaylı, 2018, s.7).

18. yüzyılın sonunda başlayan reformların amacı Avrupa ve Rusya karşısında orduyu güçlendirmekten ibaretken 19. yüzyılda yapılan reformların amacı ise devleti korumak için daha radikal ve geniş bir yelpazede tüm idarenin yeniden düzenlenmesidir. Bu reform süreci Avrupa ile teknik, ekonomik ve siyasi açılardan daha da yakından ilişki kurmayı beraberinde getirmiştir (Bekcan, 2005, s. 48).

2.2.1. Osmanlı Devleti Dönemi Demokratik Gelişmeler

Osmanlı Devleti’nin yönetim şekli mutlak monarşidir. Padişahın yetkisini sınırlandıracak herhangi bir hukuk kuralı veya hukuki kurum yoktur. Tüm yetkiler padişahın şahsında toplanmıştır (Özbudun, 2020, s. 23).

17. yüzyılın başlarına kadar gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devleti, bu yüzyılla beraber duraklamaya, bir önceki başlıkta belirtilen kırılmalarla beraber ise Avrupalı devletler ve Rusya karşısında eski gücünü kaybetmeye ve gerilemeye başlamıştır. Bu gücü yeniden sağlamak, eski gücüne tekrar ulaşmak ve bu gücünü stahkim edebilmek için önce askeri alanda daha sonra ise tüm idari ve toplumsal alanlarda reform süreci başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme hareketinin Sened-i İttifak'la başlamış ve Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet ile devam etmiştir.

2.2.1.1. Sened-i İttifak

Sened-i İttifak 1808 yılında, merkezi hükümet yetkilileri ile taşrada güçlenen âyan temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda kabul edilip imzalanan bir belgedir. Bu belge ile âyan, bazı ayrıcalıklar karşılığında merkezi hükümete bağlılığını ve sadakatini yazılı olarak sunmuştur (Özbudun & Gençkaya, 2010, s. 17).

Sened-i İttifak, iki eşit güç arasında anlaşmaya varılmış belge olmaktan ziyade, her şart altında egemenliğini korumak ve tahkim etmek isteyen merkez ile yerelde bazı sınırlı ayrıcalıklarını devam ettirmek isteyen âyanlar arasında düzenlenmiş bir belgedir (Heper, 2018, s. 76). Nitekim II. Mahmut, kısa zamanda merkezi otoritesini güçlendirmesiyle beraber bu hükümleri tanımamış ve uygulamamıştır (Özbudun, 2020, s. 23).

Sened-i İttifak'ın önemi, ilk defa devlet iktidarının bazı alanlarda sınırlandırılması ve bu sınırlandırmanın kayıt altına alınmasıdır. Sened, ilk anayasal belge örneği sayılmaktadır. Ayrıca, sınırlandırılmış yönetim ve hukuki devlet yönünde atılmış ilk adım olarak da kabul edilebilir (Özbudun & Gençkaya, 2010, s. 17).

2.2.1.2. Tazimat ve Islahat Fermanları

Tanzimat Fermanı 1839 yılında, Islahat Fermanı 1856 yılında padişah tarafından ilan edilmiş fermanlardır. Padişah, bu iki fermanla bazı temel hak ve hürriyetleri tek taraflı olarak tanımıştır. Tanzimat Fermanı ile ayırım yapmaksızın tüm vatandaşlarının can, mal ve ırz güvenliği teminat altına alınması, düzenli vergi sistemine geçilmesi, genel ve zorunlu askerlik uygulaması taahhütünde bulunmuştur. Bu fermanın temel amacının din, devlet ve millet ihyası olduğu vurgulanmıştır. Yine Islahat Fermanı ile de

Tanzimat Fermanı ile verilmiş taahhütler yinelenmiş, ayrıca din ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların kanun önünde eşitliğinin sağlanmasına yönelik ilke benimsenmiştir. Fermanın temel amacının müslim ve gayrimüslimler arasında her açıdan eşitliğin sağlanması olduğu belirtilmiştir (Atar, 2018, ss. 38-40).

Her iki ferman da taahhütlerin nasıl uygulanacağı belirtilmemiş, hak ve hürriyetleri güvence altına alan bir hukuk mekanizması öngörülmemiştir. Ayrıca ferman hükümlerini uygulama takdirinin padişaha ait olması ve uygulanmadığında ne gibi hukuki yol izleneceğinin belirtilmemesi de önemli bir eksikliklerdir. Ancak belirtilen tüm eksikliklere rağmen, temel hak ve hürriyetlerin tanınmış ve mutlak monarşinin sınırlandırılmış olması önemli bir demokratikleşme adımı ve anayasal belgedir. 1876 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinde çok önemli bir merhalelerdir (Özbudun & Gençkaya, 2010, ss. 17-18).

2.2.1.3. 1876 Anayasası (Kanun-u Esasî)

Tanzimat ve Islahat Fermanının getirdiği yenilikler, Batıdaki demokratik gelişmeleri ve anayasal süreçleri takip edecek bir grubun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu aydın grup kendilerini “*Genç Osmanlılar*” olarak adlandırmıştır. Genç Osmanlılar, Osmanlıyı çöküşten kurtaracak yolun Anayasal meşruti bir monarşi olacağı inancını taşıyordu. Bu küçük bürokratik aydın grubunun etkisiyle 1876 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası Kanun-u Esasî ilân edilmiştir (Özbudun, 2020, s. 24).

Anayasa, temel hak ve hürriyet konusunda devrinin anayasalarına kıyasla benzer hükümlere yer vermiştir. Ayrıca üyelerinin padişah tarafından belirlendiği Meclis-i Âyan ile üyelerinin iki dereceli bir seçimle halk tarafında seçildiği Meclis-i Mebusan isimli iki yapı bir meclis öngörmüştür. Meclisin yetkileri oldukça sınırlıdır. Meclis, kanun çıkarılması ve hükümetin denetlenmesi konusunda bazı yetkilere sahip olmakla birlikte birçok sınırlamaya tabidir. Kanun teklif edilebilmesinin padişah onayına bağlı olması, çıkarılan kanunların yürürlüğe girebilmesi için padişah onayının aranması, hükümetin meclise karşı sorumluluğunun Anayasa'da açıkça belirtilmemesi, padişahın istediği zaman meclisi feshetme yetkisi bu sınırlamaya örnek olarak gösterilebilir.

Örnekler gösteriyor ki 1876 Anayasası, Batılı devletlerce uygulanan anayasalarla karşılaştırıldığında tam anlamıyla bir meşruti monarşi kuramamış, yetkilerin büyük bir bölümü yine padişaha kalmıştır (Özbudun, 2020, s. 24).

Kanun-i Esasî'nin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı peşinden de 1878 Berlin Antlaşması ile Rumeli'de toprak kaybı yaşanması üzerine II. Abdülhamid, Meclisi süresiz tatil etmiştir. Bu kararla birlikte siyasi iktidarın, halkın oluşturduğu bir meclis eliyle kontrol fikri 1909'a (II. Meşrutiyet'in ilânına) kadar yaklaşık otuz yıl rafa kaldırılmış, hayata geçememiştir (İnalcık, 2016, s. 209).

II. Abdülhamid'in 30 yıl süren otoriter yönetimi, beraberinde Batı liberalizminin etkisiyle aydın çevrelerinde ona karşı muhalefete dönüşmüştür. Yoğunlaşan bu muhalefetin genişlemesi, Makedonya'da bulunan askerlerin isyanı II. Abdülhamid'i, 1876 Anayasası'nı 1908'de tekrar yürürlüğe koymaya mecbur kılmıştır. Anayasa'nın tekrar yürürlüğe girmesiyle yapılan seçimlerde muhalefetin Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elde etmesi, bunun üzerine II. Meşrutiyet karşıtlarının ayaklanması, Hareket Ordusu tarafından ayaklanmanın bastırılması ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ile sonuçlanmıştır (Özbudun & Gençkaya, 2010, s. 19).

1909 yılında Kanun-i Esasî'de yapılan değişikliklerle padişahın yetkileri daraltılmış Meclis-i Mebusan'ın yetkileri genişletilmiştir. Kanun teklifi vermek için padişah izni kaldırılmış, hükümetin meclise karşı sorumluluğu açıkça belirtilmiş, padişahın veto yetkisi nitelik ve nicelik yönünden daraltılmıştır. Padişahın meclisi fesih yetkisi sınırlandırılarak, temel hak ve hürriyetler genişletilerek güvence altına alınmıştır.

Özetle, Kanun-u Esasî demokratik bir meşrutî monarşi anayasasına dönüştürülmüştür. Ancak içerde ve dışarıda gelişen bazı şartlar ve demokratik kültürün tam yaygınlaşmaması gibi sebeplerle Anayasa öngörüldüğü gibi uygulanamamıştır. II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasıyla beraber sona ermiştir (Özbudun, 2020, s. 25).

2.2.2. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Demokratik Gelişmeleri

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile son bulmuş ve Anadolu'da işgaller başlamıştır. Düşman işgalleri karşısında birçok yerde Anadolu Müdafai Hukuk hareketleri başlamıştır. Mustafa Kemal önderliğinde kongreler yapılarak Anadolu kurtuluş mücadelesi şekillenmeye başlamıştır. Yapılan seçimler neticesinde birçok millici vekil Meclis-i Mebusan'a girmeye hak kazanmış ve mecliste çoğunluğu elde etmişlerdir. Bu çoğunluk tarafından Türk vatanın bölünmez bir bütün olduğunun ifadesi olan Misak-ı Milli kabul edilmiştir.

Ancak İngilizlerin işgali ve millici birçok vekilin tutuklanıp sürgüne gönderilmesi üzerine meclisin çalışma imkânı kısıtlanmış bir süre sonra ise Meclis-i Mebusan İstanbul Hükümetince feshedilmiştir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal illere bir tamim göndererek Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını bildirmiş ve yeni bir seçim talep etmiştir. Bu talep üzerine yapılan seçimler neticesinde seçilen yeni vekiller ve İstanbul’dan Anadolu’ya geçmeyi başaran vekillerin katılımıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmıştır.

TBMM’nin, yasama ve yürütme yetkisini kendisinde toplamış olması onu Meclis-î Mebusan’dan farklılaştırmıştır. Bu meclis, 1876 Anayasası’na bağlı olmayan ve olağanüstü yetkilere sahip kurucu bir meclis niteliğindedir (Özbudun, 2020, s. 25).

2.2.2.1. 1921 Anayasası (1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)

1876 Anayasası’na bağlı olmayan ve olağanüstü yetkilere sahip kurucu bir meclis niteliğini taşıyan TBMM, 23 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasî Kanunu ile yeni bir Anayasa kabul etmiştir. Bu Anayasa ile meclis, kendisinin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu belirlemiş ve milli egemenlik ilkesini kabul etmiştir. Meclis aynı zamanda yasama ve yürütme yetkisini kendisinde toplamıştır. Bir devlet başkanlığı makamı oluşturmamıştır. Türkiye’yi coğrafi ve iktisadi faaliyetlere göre il, ilçe ve nahiyelere bölmek suretiyle yerinden yönetim ilkesi benimsenmiştir.

1876 Anayasası’nın ilga edilmemiş olması ve olağanüstü bir süreç yaşanması sebebiyle Anayasa’da temel hak ve hürriyetlere ve yargı hükümlerine yer verilmemiştir (Atar, 2018, s. 43).

2.2.2.2. 1924 Anayasası (1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)

1921 Anayasası olağanüstü bir dönemde, savaş şartlarında ve o zamanın en acil sorunlarına çözüm üretebilmek adına düzenlenmiştir. Devletin kuruluşu, temel hak ve hürriyetler konusunda yetersiz olması sebebiyle 1924 yılında yeni bir anayasa yapılmıştır.

1924 Anayasası, başta milli egemenlik ilkesi olmak üzere 1921 Anayasası’nın temel ilkelerini muhafaza etmiştir. TBMM, yine milletin tek temsilcisi olarak düzenlenmiş ve egemenliği millet adına kullanacak yegâne kurum olarak kabul edilmiştir. Meclis, yürütme yetkisini kendi üyeleri arasından seçtiği bir Cumhurbaşkanı

ve onun belirlediği Bakanlar Kurulu ile kullanmıştır. Meclis, her zaman Bakanlar Kurulu'nu denetleme ve düşürme hakkına sahiptir.

1924 Anayasası katı bir anayasa olup anayasanın üstünlüğü anlayışı kabul edilmiş ve hiçbir Kanun'un Anayasa'ya aykırı olamayacağı hüküm altına alınmıştır (Özbudun, 2020, s. 30).

1924 Anayasası, milli egemenlik ve anayasanın üstünlüğü hükümlerinden yola çıkarak şekil bakımından demokratik olmakla beraber Anayasa'da çoğulcu değil çoğunlukçu demokrasi anlayışı benimsenmiştir. Birçok temel hak ve hürriyete yer verilmiş olmakla birlikte bu hak ve hürriyetlerin yalnızca Kanun ile sınırlandırılabilceği vurgulanmıştır. Ancak bu sınırlamanın nasıl ve hangi şartlarda olacağı belirtilmemiştir. Yine aynı şekilde çıkarılacak Kanunların yargı denetimine yer verilmemiştir. Yargı denetiminin düzenlenmemiş olması, Anayasa'nın katılığını zedeleyecek, Anayasa'ya aykırı Kanunların basit oy çokluğu ile kabul edilmesine, sadece meclis çoğunluğu ile birçok temel hak ve hürriyetin ölçsüz ve süresiz sınırlandırılmasına yol açabilecektir.

Demokrasi özü gereği serbest, düzenli ve adil bir seçimle millet iradesinin tam olarak sandığa yansması ve sandıktan çıkacak sonuçlara göre çoğunluğun yönetimidir. Ancak demokrasi aynı zamanda millet iradesinin gereği azınlıkta kalanların temel hak ve hürriyetlerini koruyan ve güvence altına alan bir yönetim sistemidir. (Özbudun, 2020, ss.31-33).

1924 Anayasası, 1925 yılında kurulan ve sonrasında kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da kurulan ve sonrasında kurucuları tarafından kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri olmasına rağmen 1946 yılına kadar tek parti yönetimi, 1946'dan 1960 askeri müdahalesine kadar ise çok partili bir yönetim altında yürürlükte kalmıştır.

2.2.2.3. 1961 Anayasası

1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nın millet egemenliğini ancak TBMM temsil eder ve egemenlik hakkının yalnızca TBMM kullanır şeklinde formüle ettiği milli egemenlik ilkesini, egemenliğin kayıtsız ve şartsız Türk milletine ait olduğunu ve Türk milletinin egemenlik hakkını Anayasa hükümleri doğrultusunda, yetkili organlar eliyle kullanacağı şeklinde değiştirmiştir. Bu değişiklikle egemenliğin tek kullanıcısını

yalnızca TBMM olmadığı Anayasa’da belirtilen diğer organlarca yetkinin paylaştırıldığı hüküm altına alınmıştır. Anayasa’nın üstünlüğü ilkesi benimsenmiş, kanunların Anayasa’ya uygunluğu yargı denetimine tabi tutulmuş ve bu amaçla Anayasa Mahkemesi (AYM) kurulmuştur (Özbudun, 2020, ss. 37-38).

1961 Anayasası çoğulcu demokrasi sistemini benimsemiş ve bu Anayasa’da çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesi için birçok düzenleme yapmıştır. Temel hak ve hürriyetler genişletilmiş, daha ayrıntılı düzenlenmiş ve güçlendirilmiştir. Temel hak ve hürriyetler ancak Kanun’la ve Anayasa’nın sözüne ve özüne uygun sınırlandırılabilir hükmü ile sınırlandırmanın da sınırı belirlenmiştir.

Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak tarif edilmiş ve birtakım hak ve ödevler verilerek hukuki daire çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Ayrıca sendikal faaliyetler, dernek, meslek kuruluşu vb. sivil toplum kuruluşları düzenlenerek hukuki güvence altına alınmıştır. İlk defa sosyal haklar düzenlenmiştir (Atar, 2018, ss. 48-49).

1960’ların sonlarına doğru Anayasa’dan kaynaklı olduğu öne sürülen memnuniyetsizlikler artmıştır. Çoğulcu demokrasi anlayışının yaygınlaşması için genişletilen temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması sebebiyle siyasi olaylar artmış, bu olayların toplumsal gerginliklere ve siyasi terörün artması sebep olması, Anayasa’ya karşı suçlamaları artırmıştır. Bazı kesimler Anayasa’nın yürütmenin hatta devletin otoritesini sarsacak hükümler barındırdığını bu sebeple devleti güçsüz hale düşürdüğünü dile getirmiştir. Tüm bunların neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) 12 Mart 1971 Muhtırası ile hükümet istifa etmiş ve Anayasa değişikliği yapılması gündeme gelmiştir. Bu gelişmelerden sonra Anayasa 1971 ve 1973 yıllarında iki defa değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle, yürütme organı güçlendirilmiş, tüm temel hak ve hürriyetler için genel bir sınırlama getirilmiş, bazı hak ve hürriyetler kaldırılmıştır (Özbudun, 2020, ss.44-46).

2.3. Türkiye’de Demokratik Devlet İlkesi

Türkiye Cumhuriyeti, 1982 Anayasası’nın 2. maddesine göre “*demokratik*” bir devlettir. Yine 6. maddesinde ifade edilen “*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” hükmü ile devlet içinde “*en üstün iktidar*” gücü olan egemenliğin millete ait olduğu

vurgulanmıştır. Milletın egemenliği kullanması, kendi kendini yönetmesi demokrasinin gereğidir ve demokratik devlet ilkesi ile uyumludur.

Devletin nitelikleri sıralanırken kullanılan demokratik sözcüğü ilk defa 1961 Anayasası'nda düzenlenmiş, 1982 Anayasası'nda da bu nitelik aynen korunmuştur. 1961 Anayasası öncesi 1921 ve 1924 Anayasalarında devletin nitelikleri sıralanırken demokratik sözcüğü kullanılmamıştır.

1921 ve 1924 Anayasalarında demokratik sözcüğü yerine “*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” hükmü kullanılmış ve bu hüküm 1961 ve 1982 Anayasalarında da aynen yer almıştır.

“*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” hükmü demokratik devlet unsurlarıyla uyumludur. Devlet içerisinde en üstün iktidar gücü anlamını taşıyan egemenliğin, millete ait olması ve milletin kendini yönetmesi demokrasinin ve demokratik bir devletin gereğidir (Özbudun, 2020, s. 88).

Millet egemenliğinin demokratik devletin vazgeçilmez gereği olduğunu AYM, 1965 tarihli bir kararında “*egemenliğin bir kişi, zümre veya sınıf tarafından, belli sınıflar yararına kullanılmadığı serbest ve genel seçimin iktidara gelmede ve iktidardan ayrılmada tek yol olarak kabul edildiği ve iktidarın bütün millet yararına kullanıldığı, kısacası, demokrasi prensiplerinin hâkim olduğu bir idare biçimi*” olarak belirtmiştir (E. 1963/173, K. 1965/40, K.T. 26.09.1965, AYMKD, Sayı: 4, 1965, s. 301).

Ayrıca 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde milletin egemenlik hakkını nasıl kullanacağı “*Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.*” şeklinde açıkça ifade edilmiştir.

Ülkenin coğrafi genişliği, nüfusun fazlalığı milletin egemenliğini aracısız, bizzat ve doğrudan kullanmasını fiili olarak imkânsız hale getirmektedir. Milletın tamamının yönetime katılması, alınacak tüm kararlara katılması, bu kararlari uygulanma sürecine bizzat katılması bugünkü modern devlet yönetiminde fiilen zordur hatta imkânsız gibidir. Bu sebeple Türkiye'de doğrudan demokrasi yerine temsili demokrasi sistemi

uygulanmaktadır. Millet, egemenliğini seçimler yoluyla seçmiş olduğu temsilciler aracılığıyla kullanmaktadır.

2.3.1. Serbest, Düzenli Aralıklarla Yapılan Seçimler

Demokratik bir devletin en önemli niteliği siyasi iktidarın yönetilenler tarafında seçilmesidir. Seçimler siyasi iktidarın, seçmenlerin rıza ve onayı ile meşruiyet kazanmasını sağlar. Seçmenler, seçimler aracılığıyla siyasi iktidara onay verir, önce vermiş olduğu onayı yenileyebilir veya onayını geri çekerek mevcut siyasi iktidarı değiştirebilir (Atar, 2018, s. 82).

Seçimlerin hür bir ortamda yapılması ve seçme hakkının korunması demokratik bir devletin en önemli gereğidir. 1982 Anayasası'nın 67. maddesinin ikinci fıkrasında *“seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır”* hükmü ile demokratik bir seçimin temel ilkeleri güvence altına alınmıştır. Bu ilkeler aşağıda kısaca açıklanacaktır.

2.3.1.1. Serbest Seçimler

Ülkede bir seçim sisteminin bulunması, o ülkenin demokratik bir devlet olması için yeterli değildir. Devletin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için seçimlerin serbestçe yapılması, seçmenlerin herhangi bir korku hissetmeden baskı ve zorlamaya maruz kalmadan tercihleri yönünde siyasi faaliyette bulunabileceği ve bu tercihleri doğrultusunda sandığa giderek iradesini hür ve tereddütsüzce yansıtabileceği bir ortamın olması gereklidir.

Serbest seçimler, bireyin sandığa gitmeme ve oy kullanmama hakkının da düzenler ancak; 1982 Anayasası'nın 175. maddesinin sekizinci fıkrası yer alan *“halkoylamasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahalli genel seçimlere iştiraki temin için, kanunla para cezası dâhil gerekli her türlü tedbir alınır”* hükmü ile oy vermek anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Vatandaşların seçim veya halkoylamalarında fiili veya hukuki bir mazeret beyan etmeden oy kullanmak için sandığa gitmemelerine karşı para cezası yaptırımını uygulanması için Kanuni düzenleme yapılmıştır (Özbudun, 2020, s. 91).

2.3.1.2. Genel Oy

Genel oy, bütün vatandaşların cinsiyet, ırk, servet ve eğitim düzeyi gibi sınırlamalara tabi tutmadan seçmen olabilme hakkına sahip olmasıdır (Özbudun, 2020: s. 89).

Batı demokrasilerinde genel oy hakkının genişletilmesi 19. yüzyıl sonuna doğru gerçekleşmiştir. Servete dayalı oy hakkı, önceleri erkek seçmenlerle genişlemeye başlamıştır. Kadın seçmenler genel oy hakkını ancak 20. yüzyılın ortalarında elde edebilmiştir (Teziç, 2017, s. 305).

Türkiye’de ise Meşrutiyet dönemlerinde servete dayalı oy hakkı uygulanmış, Cumhuriyet döneminde 1924’te erkeklere, 1934’te ise birçok Avrupa ülkesinden önce kadınlara genel oy hakkı tanınmıştır (Özbudun, 2020, s. 90).

Yaş, kısıtlılık, ceza infaz kurumlarında hükümlü olma, silâh altındaki er, askeri öğrenci olma durumu gibi Anayasa’da yer alan sınırlayıcı sebepler genel oy hakkına engel değildir (Teziç, 2017, s. 305).

1982 Anayasası’nın 67. maddesine göre seçim ve halkoylamasına katılabilmek için; “*on sekiz yaşını doldurmuş*” ve “*Türk vatandaşı*” olmak gereklidir. Ayrıca 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’un 86. maddesine göre oy verebilmek için onaylı sandık seçmen listesinde kayıtlı olmak gereklidir. İlgili Kanun’un 94. maddesinde ise yurt dışında altı aydan fazla ikamet eden Türk vatandaşları için de düzenleme öngörülmüştür. Söz konusu maddeye göre yurt dışı seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan seçmenler, yurt dışı temsilciliklerinde veya yerel makamların uygun göreceği diğer yerlerde ya da yurda giriş-çıkışlardaki gümrük kapılarında kurulacak seçim sandıklarında seçim gününden kırk beş gün öncesinden başlamak üzere Yüksek Seçim Kurulu’nun (YSK) belirleyeceği usul ve esaslara göre seçimlere üç gün kalana kadar oy kullanabilirler.

2.3.1.3. Eşit Oy

Eşit oy, 1982 Anayasası’nın 67. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenmiştir. Eşit oy, her bir seçmenin tek bir oya sahip olması ve bu oyun tüm ülke çapında aynı değeri ifade etmesidir (Kaboğlu, 2018, s. 202).

Bu ilke sosyal, kültürel ve ekonomik durumları ne olursa olsun tüm seçmenlerin seçme ve halkoylamalarında yalnızca bir oy kullanabileceklerini hüküm altına alır.

2.3.1.4. Tek Dereceli Seçim

Seçmenin temsilcilerini aracısız, doğrudan seçmesini öngören bir sistemdir. İki dereceli seçim sistemi ise iki aşamada gerçekleşen bir sistemdir. Bu sistemin birinci aşamasında seçmenler doğrudan bir seçim yerine “*ikinci seçmen*” olarak adlandırılan grup üyelerinin seçerler. İkinci aşamada ise ikinci seçmenler temsilcileri seçerler (Atar, 2018, s. 86).

Türkiye’de 1946 yılına kadar iki dereceli seçim sistemi uygulanmış, 1946’dan itibaren ise tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir (Özbudun, 2020, s. 91).

2.3.1.5. Gizli Oy

Gizli oy, seçmenin herhangi bir korku hissetmeden, baskı ve zorlamaya maruz kalmadan iradesini sandığa yansıtabilmesi için oyunu gizli kullanmasıdır. Bu ilke, seçmenlerin tercih hürriyetini güvence altına alır (Kaboğlu, 2018, s. 203).

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’un 75, 76, 92 ve 94. maddesi gizli oy işlemlerinin nasıl yapılması gerektiğini düzenlemiş ve sandık kurullarına gizliliğin sağlanması için görev vermiştir. Sandık kurullarına, içerisi dışarıdan gözetlenemeyecek ve seçmenin oy pusulasını rahatça inceleyebileceği, seçmen içeride bulunduğu müddetçe hiç kimsenin girmesine müsaade edilmeyecek yeteri kadar kapalı yer hazırlanması konusunda sorumluluk yüklenmiştir.

Türkiye’de gizli oy ilkesi ilk defa 1950 yılında kabul edilerek uygulanmıştır (Özbudun, 2020, s. 91).

2.3.1.6. Açık Sayım ve Döküm

Açık sayım ve döküm ilkesi, oy verme işlemlerinin tamlamasından sonra sandık kurulunca oyların sayım ve dökümünün kamuya açık yapılmasıdır. Bu ilke, seçmen iradesinin hiçbir tereddüte yer vermeyecek şekilde ortaya konması ve seçmen iradesinin usulsüzce değiştirilme teşebbüslerini engellemeyi amaçlayan bir ilkedir.

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 98. ve 100. maddesinde açık sayım ve dökümünün nasıl yapılacağı hüküm altına alınmıştır.

Açık sayım ve döküm ilkesi, Türkiye’de 1950 yılında kabul edilmiş ve aynı yılda yapılan seçimde uygulanmaya başlanmıştır (Özbudun, 2020, s. 91).

2.3.1.7. Seçimlerin Yargı Organlarının Yönetim ve Denetiminde Yapılması

Seçimlerin yönetim ve denetiminin herhangi bir siyasi organa bırakılmadan yargı organları eliyle yürütülmesi, seçimlerin serbest, dürüst yapılmasını sağlar. Türkiye’de 1961 Anayasası öncesi seçim tutanaklarının kabulü, TBMM yetkisindeydi. Tutanakların kabul veya reddi aşamasında siyasi düşüncenin etkili olması sebebiyle 1961 ve sonrasında bu yetki yargı organlarına verilmiştir (Özbudun, 2020, s. 92).

Seçimlerin tarafsız yargı organlarının yönetim ve denetiminde yapılması ilkesi 1982 Anayasası’nın 67. maddesinde belirtilmiştir. Seçimlerin yönetim ve denetimin yargı organlarınca nasıl yapılacağı da 79. maddede düzenlemiştir. Düzenleme şu şekildedir:

Seçimler, yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılır. Seçimlerin başlamasından bitimine kadar, seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma, seçim süresince ve seçimden sonra seçim konularıyla ilgili bütün yolsuzlukları, şikayet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçim tutanaklarını ve Cumhurbaşkanlığı seçim tutanaklarını kabul etme görevi Yüksek Seçim Kurulundur. Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamaz. Yüksek Seçim Kurulunun ve diğer seçim kurullarının görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Yüksek Seçim Kurulu yedi asıl ve dört yedek üyeden oluşur. Üyelerin altısı Yargıtay, beşi Danıştay Genel Kurullarınca kendi üyeleri arasından üye tamsayılarının salt çoğunluğunun gizli oyu ile seçilir. Bu üyeler, salt çoğunluk ve gizli oyla aralarından bir başkan ve bir başkanvekili seçerler. Yüksek Seçim Kuruluna Yargıtay ve Danıştaydan seçilmiş üyeler arasından ad çekme ile ikişer yedek üye ayrılır. Yüksek Seçim Kurulu Başkanı ve Başkanvekili ad çekmeye girmezler. Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların halkoyuna sunulması, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi işlemlerinin genel yönetim ve denetimi de milletvekili seçimlerinde uygulanan hükümlere göre olur.

2.3.2. Çok Partili Siyasi Hayat

Demokratik bir devletin en önemli niteliklerinin biri de çok partili siyasi hayattır. Serbest, düzenli ve yarışmacı bir seçimin ön şartı seçmenin alternatifler arasından bir tercihte bulunabilme imkânına sahip olabilmesidir. Demokratik bir devlette bu alternatifler siyasi partilerce oluşturulur (Özbudun, 2020, s. 92).

Siyasi partiler, toplumda var olan farklı düşünce ve görüşlerin yönetimde daha çok ifade edilebilmesi; istek ve taleplerin ise karşılanabilmesi için bir program dâhilinde örgütlenerek serbest, adil, düzenli ve yarışmacı bir seçimle siyasi iktidar adayı olabilirler. Demokratik devlet ilkesi serbest, düzenli aralıklarla yapılacak seçimleri ve çok partili siyasi hayatı anayasal güvence altına alır (Atar, 2018, s. 87).

1982 Anayasası'nın 68. maddesine göre siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurudur ve önceden izin almadan kurulurlar. Ayrıca vatandaşlar, siyasi partilere girme ve ayrılma hakkına sahiptir. Anayasa'nın ilgi maddesine göre Türkiye, çok partili siyasi hayatı benimsemekte, siyasi partileri demokratik devletin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmektedir.

Anayasa, partilerin önceden izin almadan kurulabilmesi, vatandaşların siyasi partilere üye olma ve üyelikten ayrılabilmeleri gibi ilkeleri benimsemekle birlikte partilerin amaç, örgütlenme ve çalışmalarına yönelik kısıtlama, sınırlama ve yasaklar getirmiştir. Bu kısıtlama, sınırlama ve yasaklar birçok siyasi partinin kapatılması veya devlet yardımlarından yoksun bırakılmasına neden olmuştur (Atar, 2018, s. 88).

Türkiye'deki siyasi partilerin kuruluşu, hukuki niteliği ve kapatılma rejimi, '*Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi*' başlığı altında detaylı olarak ele alınacaktır.

2.3.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Tanınması ve Güvence Altında Olması

Bir devletin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için kişilerin temel hak ve hürriyetlerin tanınmış ve anayasal güvence altına alınmış olması şarttır. Temel hak ve hürriyetlerin tanınmadığı ve güvence altına alınmadığı bir devlette demokrasiden ve millet egemenliğinden bahsetmek mümkün değildir.

Demokratik bir devletin temel unsurları olan serbest, düzenli seçimlerin yapılabilmesi ve çok partili siyasi hayatın varlığı ve istikrarı ancak düşünce ve kanaat

hürriyeti, düşünceyi açıklama hürriyeti, basın hürriyeti, yayın hürriyeti, örgütlenme hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hürriyetinin tanınmış olduğu bir devlette anlam ifade edecektir. Aksi takdirde kişinin siyasi alternatiflere ulaşması ve bu alternatifler arasından bir seçim yapabilmesi, seçimleri yönünde bir irade oluşturması, iradesini serbestçe ifade edebilmesi ve sandığa yansıtabilmesi mümkün değildir (Atar, 2018, s. 102).

Temel hak ve hürriyetlerin tanınması tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda anayasal güvence altına alınması gerekir. Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmadığı bir devlette, kişilerin kendilerini hukuki açıdan güvende hissetmeleri ve tanınan hak ve hürriyetlerini rahatça kullanmaları mümkün değildir.

2.3.3.1. 1982 Anayasası'nın Temel Hak ve Hürriyetlere Yaklaşımı

1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemeler incelendiğinde, 1961 Anayasası ile kapsam yönünden benzemekte ancak insan hakları konusuna yaklaşımları ve sınırlandırma anlayışları farklılaşmaktadır. 1961 Anayasası temel hak ve hürriyetleri düzenlemiş ve güçlendirmiştir. 1982 Anayasası ise hak ve hürriyetleri düzenlemiş ancak getirdiği sınırlamalarla hak ve hürriyetlerin alanını daraltmıştır (Atar, 2018, s. 132).

2.3.3.2. 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması

Temel hak ve hürriyetler 1982 Anayasası'nın ikinci kısmında, dört bölüm ve toplam 63 maddede düzenlenmiştir.

Birinci bölümde, “*Genel Hükmeler*” başlığı altında temel hak ve hürriyetlerin niteliği (m. 12), sınırlanması (m. 13), kötüye kullanılmaması (m. 14), kullanımının durdurulması (m. 15) ve yabancıların durumu (m. 16) gibi hususlara yer verilmiştir.

Temel hak ve hürriyetler niteliğine göre üç sınıfa ayrılarak “*Kişinin Hakları ve Ödevleri*”, “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” ve “*Siyasi Haklar ve Ödevler*” başlıkları altında düzenlenmiştir.

İkinci bölüm, “*Kişinin Hakları ve Ödevleri*” başlığı altında kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı (m. 17), zorla çalıştırılma yasağı (m. 18), kişi hürriyeti ve güvenliği (m. 19), özel hayatın gizliliği (m. 20), konut dokunulmazlığı (m. 21), haberleşme hürriyeti (m. 22), yerleşme ve seyahat hürriyeti (m. 23), din ve vicdan

hürriyeti (m. 24), düşünce ve kanaat hürriyeti (m. 25), düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti (m. 26), bilim ve sanat hürriyeti (m. 27), basın hürriyeti (m. 28), süreli ve süresiz yayın hakkı (m. 29), basın araçlarının korunması (m. 30), kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (m. 31), düzeltme ve cevap hakkı (m. 32), dernek kurma hürriyeti (m. 33), toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı (m. 34), mülkiyet hakkı (m. 35), hak arama hürriyeti (m. 36), kanuni hâkim güvencesi (m. 37), suç ve cezalara ilişkin esaslar (m. 38), temel hak ve hürriyetlerin korunmasına (m. 40) ilişkin temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir.

Üçüncü bölümde “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” başlığı altında ailenin korunması ve çocuk hakkı (m. 41), eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi (m. 42), kıyılardan yararlanma (m. 43), toprak mülkiyeti (m. 44), tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması (m. 45), kamulaştırma (m. 46), devletleştirme ve özelleştirme (m. 47), çalışma ve sözleşme hürriyeti (m. 48), çalışma hakkı ve ödevi (m. 49), çalışma şartları ve dinlenme hakkı (m. 50), sendika kurma hakkı (m. 51), toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı (m. 53), grev hakkı ve lokavt (m. 54), ücrette adalet sağlanması (m. 55), sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması (m. 56), konut hakkı (m. 57), gençliğin korunması (m. 58), sporun geliştirilmesi ve tahkimi (m. 59), sosyal güvenlik hakkı (m. 60), sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler (m. 61), yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşları (m. 62), tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması (m. 63), sanatın ve sanatçının korunması (m. 64), devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırlarına (m. 65), ilişkin hak ve hürriyetler düzenlenmiştir.

Dördüncü bölümde ise, “*Siyasi Haklar ve Ödevler*” başlığı altında Türk vatandaşlığı (m. 66), seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları (m. 67), parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma (m. 68), siyasi partilerin uyacakları esaslar (m. 69), hizmete girme (m. 70), mal bildirimini (m. 71), vatan hizmeti (m. 72), vergi ödevi (m. 73), dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına (m. 74), ilişkin hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Görüleceği üzere siyasi partilere ilişkin hükümler siyasi haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenmiştir.

2.3.3.3. 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetleri Sınırlandırılması

Hak ve hürriyetler, bireylerin içerisinde yaşadığı toplumsal düzen içerisinde anlamlıdır. Toplumun düzeni ve devamı için hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması gereklidir. Hiçbir toplum, sınırları belirlenmemiş hürriyet ile varlığını devam ettiremez. Sınırsız hürriyet toplumda karmaşaya neden olabilir. Karmaşa ise hak ve hürriyetlerin kullanımını zorlaştırır. Bu sebeple demokratik düzenin varlığının ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması bir zorunluluk haline gelir. Ancak demokratik bir devlette sınırlamalar sınırsız ve keyfi olmamalı, sınırlamalar temel hak ve hürriyetleri bütünüyle kaldırmamalı, sınırlandırma da belli ilke ve koşullara bağlanmalıdır. Bu koşullar “sınırlandırmanın sınırları” olarak da adlandırılır (Gözler, 2018, s. 419).

1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin genel çerçevesi “Genel Hükümler” başlığı altında 12 ile 16. madde arasında belirtilmiş, sınırlandırmanın sınırlarını ise olağan dönemlerde ve olağanüstü dönemlerde olarak ayrı ayrı düzenlemiştir.

Tezin muteviyatı gereği 1982 Anayasası'nda siyasi partiler için de sınırlama ve yasaklar öngörülmüştür. Anayasa harici sınırlama ve yasaklar ise 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (SPK) ile düzenlenmiştir.

Anayasa'nın 67. maddesinde vatandaşların “*kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahip*” olduğunu, 68. maddesinde ise “*siyasi parti kurma*”, “*partilere girme*” ve “*partilerden ayrılma*” haklarının olduğu belirtilmiştir. Belirtilen bu hakların kullanımı belirli bir “*usul*” çerçevesinde olacağı vurgulanmıştır. Aynı maddede siyasi partiler “*demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları*” olarak görülmüş, partilerin “*önceden izin almadan*” kurulabilecekleri ifade edilmiş ancak; partiler için sınırsız bir özgürlük alanı öngörülmemiştir. Siyasi partilerin “*Anayasa ve Kanun hükümleri içerisinde*” faaliyetlerini devam ettirebilecekleri hüküm altına alınmıştır.

Siyasi partilere ve faaliyetlerine yönelik Anayasa ve SPK'da düzenlenmiş sınırlanmalar ‘*Türkiye’de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi*’ başlığı altında detaylı olarak incelenecektir.

2.3.3.3.1.Olağan Dönemlerde Temel Hak Ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

Olağan dönemlerde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması Anayasanın 13. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre temel hak ve hürriyetler ancak Yasama Organı eliyle ve Kanunla sınırlandırılır. Bu sınırlandırma kamu yararını gözeterek Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olmalı ve temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmamalıdır.

13. maddede belirtilen hükümler sınırlamanın sınırlarını, çerçevesini belirten ve hakkın özüne dokunmayan ve hakkın tamamını ortadan kaldırmayan bir sınırlamadır. Olağan dönemlerde temel hak ve hürriyetlerin bir kısmının kullanımının sınırlandırılabilceğini ancak sınırlandırmanın Anayasa'nın sözü ve ruhuna, demokratik toplum düzeni ve laik Cumhuriyetin gerekleri ile ölçülülük ilkesine aykırı olmaması esastır. Bir başka ifadeyle sınırlamada başvuru araç sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli, makul, dengeli ve orantılı olmalıdır (Değirmenci, 2020, s. 53).

2.3.3.3.2.Olağanüstü Dönemlerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

Olağanüstü, tanımı itibariyle belirlenmiş bir esasa göre devam edenin haricinde rutininin dışında gelişen bir durumdur. Olağanüstü hal durumu esas itibariyle ani gelişen ve devletin olağan dönemlerdeki yetkileriyle hemen üstesinden gelemeyeceği bir durum karşısında geçici bir süre için kullandığı ve bu olağanüstü halin tekrar olağan hale getirilebilmesi için yetkilerinin artırılmasıdır. Olağanüstü hal durumunda olağan dönemden farklı olarak temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının haricinde bu hak ve hürriyetlerin durdurulması, askıya alınması ve vatandaşlara ek yükümlüklerin getirilebilmesi esasına dayanır. Bu durum geçici bir dönemi kapsamaktadır (Değirmenci, 2020, ss. 54-55)

Olağan dönemlerde olduğu gibi olağanüstü dönemlerde de devletin yetkilerinin artırılması, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması, durdurulması ve vatandaşlara ek yükümlülüklerin getirilebilmesi hukuk kuralları çerçevesinde sağlanır. Olağanüstü dönemlere ait yönetim usulleri Anayasa'nın 15. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre; *“savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, bu milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve*

hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.”

Olağanüstü dönemlerde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılabilmesi için ülkenin savaş, seferberlik, ayaklanma, terör, büyük afet, salgın hastalık gibi olağanüstü hallerden dolayı ilan edilmiş olağanüstü yönetim usulünün yürürlükte olması gereklidir. Bu usul ilân edilmeden, getirilecek sınırlama ancak olağan dönemlerde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması şartlarına göre bir sınırlama olacaktır (Gözler, 2018, s. 425).

Ayrıca, devletin temel hak ve hürriyetleri olağanüstü dönemde sınırlandırması, bir başka ifadeyle temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasını kısmen veya tamamen durdurması belirli sınırlar dâhilin yapabilmektedir. Sınırsız bir yetki öngörülmemiştir. Yukarıda belirtildiği gibi savaş, seferberlik veya olağanüstü bir halin olması durumunda ve bu sebebe dayanılarak ilân edilmiş olağanüstü yönetim usulüyle sınırlama getirilebilir. Sınırlamaların, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmeden, ölçülülük ilkesine uygun ve 15. maddenin ikinci fıkrasında belirtilen çerçevede alana dokunmadan yapılması şarttır. 15. maddenin ikinci fıkrası şu şekildedir:

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler (...) dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.

2.3.3.4. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması

Her hak ve hürriyetin niteliğinden tevellüt eden, norm alanını belirleyen doğal, objektif sınırları mevcuttur. Objektif sınırlar dışında kalan eylem ve faaliyetler hukukun koruma alanı dışındadır. Kişi Anayasa’da tanınmış olan düşünce ve kanaat hürriyetini başkalarına karşı hakaret, iftira veya suça teşvik amacı ile kullandığı an hukukun alanı dışına çıkar. Bu duruma benzer örnekler çoğaltılabilir. Hak ve hürriyetlerin objektif sınırları dışında kalan durumlar için Anayasa’da veya Kanun’da hüküm bulunmasına

gerek yoktur. Düzenlemenin olmaması hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılabilceği, cezalandırılmayacağı anlamına gelmez (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2016 s.138).

Temel hak ve hürriyetlerin süistimal edilmemesi ve kötüye kullanılmamasına ilişkin ilk anayasal düzenleme 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Düzenleme, 20.01.1971 tarih ve 1448 sayılı Anayasa değişikliği Kanunu ile Anayasanın 11. maddesine eklenmiştir. Söz konusu düzenleme 1982 Anayasası'nın 14. maddesinde de yer almıştır. Düzenlemenin ilk hali şu şekildedir:

Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirini, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar. Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir. Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verirken şekilde yorumlanamaz.

Bu madde 2001 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 17. maddesine uyum sağlamak amacıyla yeniden düzenlenmiştir (Döner, 2020, s.183-184). Yapılan düzenleme sonrası maddenin son hali şu şekildedir:

Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirini, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirini, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

2.3.3.5. 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Temel hak ve hürriyetlerin tanınması ve anayasalarda düzenlenmesi bu hak ve hürriyetlerin sorunsuz bir şekilde uygulanacağı anlamına gelmez. Temel hak ve

hürriyetleri anayasada düzenlemenin yanı sıra bunların korunması için anayasal mekanizmalar da oluşturulmuştur (Atar, 2018, s.153).

Anayasal mekanizmalar “ulusal alanda koruma” ve “uluslararası alanda koruma” olarak ikiye ayrılır. Ulusal alanda koruma, yürütme organının yargısal denetimi (idari yargı), yasama organına karşı koruma (anayasal yargı) ve bağımsız idari kurumlardır.

Yürütme organını yargısal denetimi; yürütme organın işlem ve eylemleriyle temel hak ve hürriyetleri ihlal etmesi durumunda yargısal denetime tabi olmasıdır. 1982 Anayasası, hak arama hürriyetini ve yürütme işlemlerinin yargısal denetimini 125. maddede düzenlemiştir. Maddede “İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık” olduğu, “Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların milli veya milletlerarası tahkim yoluyla” çözüm öngörülebileceği ve bu yargısal denetimin “idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı” olduğu ve yargının bu yetkiyi “hiçbir surette yerindelik denetimi” şeklinde kullanamayacağı belirtilmiştir.

Yasama organının yargısal denetimi ise yasama organının Anayasa’da belirtilen sınırlama ve ölçütlere aykırı olarak temel hak ve hürriyetleri sınırlamaya yönelik düzenleme veya faaliyetlerini anayasaya uygunluk denetimi ve hak ihlalleri karşısında kişilerin bireysel başvurularını incelemek suretiyle gerçekleştirilir. Yasama işlemlerinin yargısal denetimi 1961 ve 1982 Anayasalarında benimsenmiş ve bu denetim görevi AYM’ye verilmiştir ancak; Anayasa şikâyeti usulü düzenlenmemiştir. Bireysel başvuru yolu 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylaması ile onaylanan 7 Mayıs 2010 tarih ve 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile kabul edilmiştir. Bağımsız idari kurumların amacı ise kamusal alanda temel hak ve hürriyetler konusunda oluşan şikâyet ve uyuşmazlıklar için çözüm üretmektir. Bu kurumların en önemlisi Kamu Baş Denetçiliği (Omdubsmalık) kurumudur. Bu kurumların temel amacı temel hak ve hürriyetleri kullanılmasında güvence sağlamak, kamu kuruluşlarının düzenleme ve uygulamalarında görüş belirtmek, kamu iş ve işlemleri neticesinde ortaya çıkan şikâyet ve ihtilafları incelemek, araştırma yapmak ve kamu idaresine öneride bulunarak uyuşmazlıkların çözümünde rol almaktır (Atar, 2018, s.153-155).

Uluslararası alanda koruma; temel hak ve hürriyetlerin tanınması, güvence altına alınması ve geliştirilerek daha çok yaygınlaştırılması hedefiyle birçok uluslararası kuruluş kurulmuştur. Bu kuruluşların en önemlileri Birleşmiş Milletler Teşkilatı (BM) ve Avrupa Konseyi'dir. Her iki kuruluş da insan haklarının korunmasına yönelik önemli belge ve sözleşmeleri kabul ederek ve bünyelerinde oluşturdukları kurumlarla insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmalar yürütmektedir.

Uluslararası alanda koruma düzeyinde en etkin kurum Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'dir. Sözleşme, insan haklarının korunması noktasında yargısal denetimi öngörmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) yargısal denetim faaliyetlerini yürütmekte ve taraf devletler ve bireylerin başvurularını inceleyip karar alma yetkisine sahiptir. AİHM kararları bağlayıcı niteliktedir.

2.4. Türkiye'de Siyasi Partiler

Birinci bölümde siyasi partiler başlığı altında, günümüz modern demokrasinin ve demokratik devletlerin ortaya çıkmasında en önemli unsurların başında siyasi partilerin geldiği, bugün demokratik rejimlerin en temel unsuru oldukları, bir ülkenin siyasi rejimini anlamak ve değerlendirilebilmesi için mevcut anayasal kurumları yanında siyasi partilerin de mutlaka incelenmesi gerektiği ifade edilmişti.

Bu başlık altında ise Türkiye'de siyasi partilerin tanımı, ortaya çıkışı, işlevi ve hukuki niteliği ele alınacaktır.

2.4.1. Türkiye'de Siyasi Partilerin Tanımı

Türkiye'de siyasi partilere örnek teşkil edebilecek ilk oluşumlar, ilk önce "*topluluk, kalabalık*" manasını taşıyan "*cemiyet*" sözcüğüyle daha sonraları ise "*insan topluluğu, bölük, cemâat, tâife*" anlamlarına gelen "*fırka*" sözcüğüyle adlandırılmıştır. Günümüzde fırka sözcüğünün yerine parti sözcüğü kullanılmaktadır.

Türkiye'de, siyasi partiler için literatürde birçok tanımlama yapılmıştır. Literatür haricinde kanunla da siyasi parti tanımlanmıştır. Kanun koyucu siyasi partileri hem tanımlamış hem de partilerin hukuki olarak sınırlarını belirlemiştir.

Siyasi partiler, 2820 sayılı SPK'nın 3. maddesine şu şekilde tanımlanmıştır:

Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar.

Bu tanımla kanun koyucu, siyasi partileri tanımlarken kurumsal kimliklerini vurgulamış, partilerin amaçlarını, bu amaca hangi yolları kullanarak ulaşabileceklerini, faaliyet alanlarını belirlemiştir.

Tanıma göre siyasi partiler, sınırları kanunla çizilmiş tüzel bir kişiliktir. Partilerin amacı, millet iradesinin oluşmasını ve demokratik bir devletin gereği olarak milletin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmasını sağlamaktır. Bu amaca yalnızca genel ve mahalli seçimler yoluyla ulaşabilirler. Faaliyet gösterecekleri alan, tüm ülkedir (Gözler, 2018, s.160).

2.4.2. Türkiye’de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı ve Hukuki Gelişimi

Türkiye’de siyasi partilerin ortaya çıkış süreci Osmanlı Devleti’nin ilk Anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi ve öncesi Kanun-i Esasi’ye giden yolda yaşanan siyasi gelişmelerle birlikte başlamaktadır.

İlk siyasi amaçlı oluşumlar Fransız İhtilali’nin etkisinde bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla azınlıklar tarafından kurulmuştur. Türkler arasında ise ilk siyasi oluşumlar I. Meşrutiyet öncesi anayasal mücadele amacıyla kurulmuş gizli cemiyetlerdir. Bunlardan ilki Fedailer Cemiyeti’dir. Fedailer Cemiyeti bazı kimselere göre “*Şeriatı Tutma Cemiyeti*” olarak da adlandırılmıştır. Bu gizli cemiyet 1856’da yayımlanan Islahat Fermanı’ndan üç yıl sonra “*Kuleli Vak’ası*” ile ortaya çıkarılmıştır (Berkes, 2003, s. 272). Bu cemiyet, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gayrimüslim halka verilmiş haklara tepki olarak kurulmuş, padişaha ve hükümete karşı bir ayaklanma teşebbüsü olarak değerlendirilmiş ve cemiyet üyeleri hükümetçe cezalandırılmıştır (Perinçek, 2008, s.37).

Fedailer Cemiyeti haricinde kurulmuş diğer cemiyetler ise şu şekildedir: Yeni Osmanlılar Cemiyeti (1865-İstanbul), Ali Suavi (Üsküdar) Komitesi (1878-İstanbul), Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesi (1878-İstanbul), Osmanlı İttihad ve Terakki

Cemiyeti (1889-İstanbul), Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti (1902-Paris), Osmanlı İttihad ve İnkılap Cemiyeti (1904-Cenevre), Cemiyet-i İnkılabiye (1904-...), Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (1906-Selanik), Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (1906-Şam), Selamet-i Umumiye Kulübü (1907-İstanbul) (Akyol, 2009, ss. 333-335).

Bu dönemde kurulmuş ve faaliyet gösteren dernek veya cemiyetlerin hiçbiri modern anlamda siyasi parti özelliklerine sahip değildir (Teziç,2016, s. 383). Ancak siyasi çıkar üzerine kurulmuş birer siyasi yapı olmaları sebebiyle siyasi parti kavramına ilk örnek olarak kabul edilmektedirler (Göktürk, 2016, s. 265).

Siyasi parti olarak değerlendirilebilecek ilk siyasi örgüt Genç Osmanlılar, Jön Türkler olarak da adlandırılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'dir. 1865 yılında kurulmuş cemiyetin en önemli amacı padişahın şahsında toplanmış mutlakiyetçi siyasi iktidarı sınırlandırmak suretiyle meşruti esasa dayanan bir siyasi iktidar kurmaktır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Fransız Devrimi etkisinde olan ve yönetilenlerin yönetim işine katılması gerektiğini savunan bir cemiyettir. Üyeleri arasında Namık Kemal, Mithat Paşa, Ali Suavi gibi önemli isimlerin olduğu Yeni Osmanlıların siyasi reform ve meşruti siyasi iktidar isteği Avrupalı devletlerin baskısıyla da birleşince padişah II. Abdulhamit, 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir (Göktürk, 2016, s. 267).

1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte I. Meşrutiyet Dönemi başlamış ve vatandaşlar yönetime katılma hakkı kazanmıştır. Anayasa, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan şeklinde iki yapılı bir meclis öngörmüştür. Meclis-i Ayan üyelerini padişah, Meclis-i Mebusan üyelerinin ise halk tarafından seçilmesi ilkesi benimsenmiştir. Kanun-i Esasi dernek, cemiyet veya parti kurma hakkı getirmediği için yine siyasi partilerden bahsetmek mümkün değildir. (Ünal, 2016, ss. 102-103).

23 Aralık 1876'da ilân edilen I. Meşrutiyet çok fazla sürmemiş, 19 Mart 1877 tarihinde açılmış Meclis-i Mebusan, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak II. Abdülhamid tarafından 13 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilmiş ve Yeni Osmanlılar dağıtılmıştır. Dağılan Yeni Osmanlılar 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak amacıyla yurt içinde ve dışında gizli cemiyetler kurarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetler neticesinde, 1908'de, II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

1909 yılında Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikle cemiyet kurma hürriyeti tanınmıştır. 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu düzenlenerek milli, herhangi

bir etnik amaç gütmeyen ve gizli olmayan dernek ve cemiyetlerin önceden izin almaksızın kurulabileceği hükmü getirilmiştir (Teziç, 2016, s. 382).

Cemiyetler Kanunu ile birlikte siyasi partiler ilk kez hukuken düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti zamanında, 1908-1922 tarihleri arasında, resmi olarak 76 siyasi parti kurulmuştur (Akyol, 2009, s. 335-348). Bu bilgi ile Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aktif siyasete ilginin ve katılımın arttığı, siyasi örgütlenmenin genişlediği sonucuna ulaşılabilir.

Milli Mücadele Döneminde kabul edilen 1921 Anayasası'nda, siyasi parti veya derneklere yer verilmemiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte derneklere dair düzenleme 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Anayasanın 70. maddesi cemiyet kurma hürriyetinin kanunla sınırlandırılabilceğini öngörmüştür. Cemiyetler, kanuni olarak da 1909 yılında çıkarılan ve 1936 yılına kadar yürürlükte kalan 310 sayılı Cemiyetler Kanununa tabi tutulmuştur. Cemiyetler Kanunu'nda hem Cumhuriyetin ilanı öncesi (15 Ekim 1923 tarih ve 335 sayılı Kanun ile) hem de sonrası (10 Aralık 1923 tarih ve 387 sayılı Kanun ile) bazı değişiklikler yapılarak hükümete cemiyetler üzerinde geniş denetim yetkisi verilmiştir. 1938'de 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun, cemiyetlerin kurulabilmesi için önceden izin alma şartı getirmiş, siyasi amaç güden cemiyetlerin ise İçişleri Bakanlığında tescil almalarını şart koşulmuştur. Kanun, hükümete geniş bir denetim ve kapatma yetkisi vermiştir. 1946 yılında 4919 sayılı Kanunla Cemiyetler Kanunda değişiklik yapılarak siyasi partiler üzerindeki bu yetkiler azaltılmış ve siyasi partilerin kuruluşunda serbestlik getirilmiştir. Bu serbestlikle birlikte Milli Kalkınma Partisi, Demokrat Parti kurulmuştur (Teziç, 2016, ss. 383-384).

Türkiye'de siyasi partilere yönelik ilk Anayasal düzenleme 1961 Anayasası'nda yapılmıştır. Anayasanın 56 ve 57. maddeleriyle siyasi partiler hukuk sistemine dâhil edilmiştir. Yine ilk defa 1965 tarih ve 648 sayılı SPK yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasasının kabulü ile 1965 yılında 648 sayılı SPK arasında kalan sürede, siyasi partiler için 1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun, 1946 tarih ve 4919 sayılı Kanun'la değiştirilmiş kuralları geçerli olmuştur (Teziç, 2016, s. 384).

1982 Anayasası'nda ise siyasi partilerle ilgili hükümler 68. maddede, siyasi partilerin uyacakları esaslar ise 69. maddede düzenlenmiştir ayrıca 1983 tarih ve 2820 sayılı SPK çıkarılmıştır.

2.4.3. Türkiye’de Siyasi Partilerin İşlevi

Anayasanın 68. maddesi siyasi partileri, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak tanımlamıştır.

Türkiye’de siyasi partilerin ilk işlevi ülke genelinde var olan birçok fikir, menfaat ve talepleri bağdaştırarak belli başlı birkaç siyasi alternatif haline gelmesini, millet iradesinin oluşmasını sağlamaktır. İkinci işlevi, toplumla siyasi iktidar arasında köprü kurarak milletin menfaat ve taleplerini siyasi iktidara iletmesidir. Üçüncü işlevi ise siyasi iktidarı oluşturacak veya denetleyecek aday kadroların belirlenmesi ve millet iradesine sunulmasıdır. Dördüncü işlevi, ülke genelindeki örgütlü yapısı ile toplumun tüm kesimlerine ulaşma yeteneği ile seçmen kitlesini, siyasi programı dâhilinde toplantı, gösteri veya mitingler vasıtası ile harekete geçirerek aday kadrolarını desteklemeleri için seçim ve halkoylamalarında sandığa gitmelerini sağlamaktır.

Ayrıca toplantı, seminer, siyaset okulu, parti sözcülerinin kamuoyunu bilgilendirici konuşmaları, halk toplantıları gibi faaliyetlerle, bunun yanında çeşitli görsel, yazılı ve çevrim içi programlar vasıtası ile kitlesini bilinçlendirme ve eğitime görevini de üstlenirler. Siyasi partiler bu faaliyetler ile hâlihazırdaki siyasal kültürün gelişimine ve bu kültürün pekiştirilmesine katkıda buldukları gibi mevcut siyasi kültürün değiştirilmesi veya bu kültüre yeni nitelikler kazandırılmasını da sağlarlar (Özbudun, 1977, s. 108).

Siyasi partilerin beşinci işlevi, siyasi iktidarı denetleme ve iktidara alternatifi olma kısaca muhalefet görevini yerine getirmeleridir. Demokratik rejimlerde muhalefet, iktidarın alternatifi sayılır ve iktidarın söylem ve eylemlerini, kendi politikaları açısından sürekli kontrol edip etkilemeye çalışırlar. Ayrıca alternatif politikalar geliştirmek suretiyle kamuoyunu etkileme çalışmalarıyla bir sonraki seçimlerde iktidarı hedeflerler (Kapani, 2019, ss. 181-182).

2.4.4. Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü

Siyasi partilerin II. Dünya Savaşı’na kadar hukuki bir varlıktan ziyade fiili kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürdükleri, ülke anayasalarında II. Dünya Savaşı’na kadar siyasi partilere dair herhangi bir düzenleme yapılmamış olduğu daha önce belirtilmişti. Anayasalarda siyasi partiler için herhangi bir düzenleme yapılmaması, partilerin gelişmesini engelleyici bir faktör değildir (Kapani, 2019, s. 178).

Türkiye’de siyasi partiler, 1961 Anayasası döneminde Anayasanın 56 ve 57. maddeleriyle hukuk sistemine dâhil edilmiştir. Ayrıca 1965 tarih ve 648 sayılı SPK çıkarılmıştır. 1982 Anayasası döneminde ise siyasi partilerle ilgili hükümler Anayasa’nın 68. maddesinde de siyasi partilerin uyacakları esaslar ise 69. maddesinde düzenlenmiştir ayrıca 1983 tarih ve 2820 sayılı SPK çıkarılmıştır.

Siyasi partiler, SPK’nın 3. maddesine göre tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır. Partilerin tüzel kişiliği, kamu tüzel kişilik olmayıp özel hukuk tüzel kişilik, dernek niteliğine sahip kuruluşlardır. SPK’nın 121. maddesine göre siyasi partiler için Anayasa ve SPK’da herhangi bir hüküm bulunmadığı durumlarda Türk Medeni Kanunu, Dernekler Kanunu ve dernekler için uygulanan diğer kanunların SPK’ya aykırı olmayan hükümleri uygulanır.

2.4.4.1. Siyasi Partilerin Tüzel Kişilik Kazanması

1982 Anayasası’nın 68. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “*siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler.*” hükmü ve 2820 sayılı SPK’nın 3. maddesinde tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar oldukları 5. maddesinde ise vatandaşların Anayasa ve Kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın siyasi parti kurabilecekleri belirtilmiştir.

Siyasi partiler, SPK’nın 8. maddesinde belirtilen bildiri ve belgeleri İçişleri Bakanlığına teslim edilmesiyle tüzel kişilik kazanırlar. Bu bildiri ve belgelerde siyasi partinin adı, genel merkezin adresi, kurucuların nüfus bilgileri, öğrenim durumları, meslek bilgileri, ikametgâhları belirtilmeli tüm kurucularca imzalanmış olması gerekir. Bütün kurucuların imzasının bulunduğu parti tüzük ve programı, kurucuların beşer adet nüfus kayıt örnekleri, adli sicil belgeleri ve kurucuların siyasi parti kurucusu olabilme şartlarını taşıdıklarını belirten imzalı beyannamelerinde yer alması gereklidir. İçişleri Bakanlığı, bu bildiri ve belgeler teslim alındığı anda alındı belgesi verir. Bakanlık, siyasi partinin kuruluş bildirisi ve ekleri ile alındı belgesinin onaylanmış birer örneğini üç gün içinde AYM ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına iletir. Burada İçişleri Bakanlığı’nın siyasi partilerin kuruluşuna izin verme veya vermeme yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca parti kuruluşu belgelerinde herhangi bir eksiklik veyahut hukuka aykırık denetimi yapamaz. Bu gibi durumlarda ilgili siyasi parti hakkında karar AYM’ce verilir (Gözler, 2018, s. 161).

Cumhuriyet Başsavcılığı'nda her bir siyasi parti için sicil dosyası tutulur. Bu dosya muhteviyatında siyasi partinin kuruluş bildirisi ve ekleri, merkez ve örgütlendiği il, ilçe ve beldelerde yetkili organlarında yer alan kişilerin nüfus bilgileri, öğrenim durumları, meslek bilgileri, ikametgâhlarının belirtildiği onaylı listeleri, parti faaliyetlerini gösterir bilgi ve belge, partiye kayıtlı üyelerin listesi ile sicille ilgili diğer belgeler bulunur. Siyasi partiler, belirtilen tüm bildiri ve belgelerde ve de parti tüzük ve programında yapılan tüm değişiklikleri on beş gün içinde, parti üye listelerindeki değişiklikleri ise altı ayda bir Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na iletirler. Siyasi partilerin kapatılmaları veya kapatılmamaları da bu sicil dosyasına işlenir. Siyasi partilere ait siciller herkese açık olmakla beraber soruşturmaya konu olan bilgilerin gizliliğine ilişkin belgeler saklıdır.

2.4.4.2. Siyasi Partilerin Tüzel Kişiliğinin Sona Ermesi

Türkiye'de siyasi partilerin tüzel kişiliklerinin sona ermesi dört farklı şekilde gerçekleşir: Siyasi partinin kapanması, siyasi partinin başka bir parti ile birleşmesi, siyasi partinin kendiliğinden dağılması ve siyasi partinin kapatılması.

Siyasi partilerin kapanması 2820 sayılı SPK'nın 109. maddesinde düzenlenmiştir. Siyasi partinin kapanma kararı ancak büyük kongrede, gizli oylama ile parti tüzüğünde belirtilen toplantı yeter sayısının salt çoğunluğunun kararı ile alınır. Kapatma kararı hemen ilgili makamlara bildirilir ve parti tüzel kişiliği kapanma kararı alınan tarihte sona erer.

Siyasi partinin başka bir parti ile birleşmesi, 2820 sayılı SPK'nın 14. maddesinde düzenlenmiştir. Bir siyasi partinin başka bir siyasi partiyle birleşmesi büyük kongrede, gizli oylama ile parti tüzüğünde belirtilen toplantı yeter sayısının salt çoğunluğunun kararı ile alınır.

2820 sayılı SPK'nın 121. maddesine göre Medeni Kanun ve Dernekler Kanunda, dernekler için geçerli olan kendiliğinden dağılma hükümleri SPK hükümlerine aykırı düşmedikçe siyasi partiler için de uygulanabilecektir. Medeni Kanunun 87. maddesinde derneklerin kendiliğinden dağılmış sayılacağı haller şu şekilde belirtilmiştir:

- 1. Amacın gerçekleşmesi, gerçekleşmesinin olanaksız hâle gelmesi veya sürenin sona ermesi,*

2. *İlk genel kurul toplantısının kanunda öngörülen sürede yapılmamış ve zorunlu organların oluşturulmamış olması,*
3. *Borç ödemedede acze düşmüş olması,*
4. *Tüzük gereğince yönetim kurulunun oluşturulmasının olanaksız hâle gelmesi,*
5. *Olağan genel kurul toplantısının iki defa üst üste yapılamaması.*

Siyasi partiler alelade bir dernek olmadığı için bir siyasi partinin kendiliğinden dağılmış sayılmasına en büyük mülki amir değil AYM karar vermektedir (Özcan & Yanık 2014, s. 140).

Siyasi partilerin kapatılması ise Anayasa'nın 69. maddesinin düzenlenmiştir. Maddeye göre siyasi partilerin kapatılması, ancak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açacağı dava üzerine AYM kararı ile mümkündür. AYM, siyasi partilerin tüzük ve programında Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına aykırık tespit etmesi halinde ilgili parti temelli kapatılır ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin AYM'ce tespiti halinde karar verilir. AYM, temelli kapatma yaptırımını haricinde, dava konusu eylemlerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması yönünde karar alabilir. AYM'ce temelli kapatılan siyasi parti bir başka isim altında tekrar kurulamaz.

Siyasi partilerin kapatılması Anayasa haricinde 2820 sayılı SPK'nın 100. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre bir siyasi partinin kapatılması için dava açma yetkisi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na aittir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı kapatma davasını re'sen, Bakanlar Kurulu kararı üzerine Adalet Bakanının istemiyle ve bir siyasi partinin istemi üzerine açabilir. Kapatma davasını görüşmek ve kesin karara bağlamak AYM'nin yetkisindedir.

Siyasi partilerin kapatılma gerekçeleri Anayasa'da ve 2820 sayılı SPK'da düzenlenmiştir. Bu gerekçeler '*Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi*' başlığı altında detaylı olarak incelenecektir.

2.5. Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi

Bir önceki başlıkta belirtildiği gibi bir siyasi partinin tüzel kişiliğini sona erdiren hallerden biri de partinin AYM tarafından kapatılmasıdır. Demokratik devletlerde siyasi

parti kapatma yaptırımını en son düşünülecek bir yöntem, istisnai bir önlem olarak kabul edilirken; Türkiye’de, devletin kendini koruma refleksi ile ilk düşünülen bir yöntem olmuştur.

AYM, kuruluşundan 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Fesihine Dair Kanun’la 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan tüm siyasi partilerin kapatıldığı tarihe kadar 6 siyasi partinin kapatılmasına karar almıştır. 1983 tarihinde partilerin yeniden kurulmaya başlamasından günümüze kadar ise 19 siyasi partinin kapatılması yönünde karar almıştır. Ayrıca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılarınca 18 parti için açılan kapatma davasını ise reddetmiştir. (Özcan & Yanık 2014, ss. 142-145).

2.5.1. Siyasi Partilere Getirilen Yasaklar

Anayasa’nın 68. maddesinin ilk üç fıkrası siyasi partileri demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğunu, serbestçe kurulabileceğini, parti üyeliği için on sekiz yaşın doldurulması gerektiğini, vatandaşların parti kurma, partiye girme ve partiden çıkma hakkına sahip olduğunu vurgulamıştır. Hemen ardından 69. maddede siyasi partilerin uyacakları esaslar ve partilere getirilen yasaklar sıralanmıştır. Bu esaslar ve yasaklar ayrıca 2820 sayılı SPK’da da düzenlenmiştir.

2.5.1.1. Amaçlarına İlişkin Yasaklar

Siyasi partilerin amaçlarına ilişkin yasaklar Anayasa’nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir:

Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

Siyasi partiler için 1982 Anayasası’da düzenlenmiş bu yasaklar 1961 Anayasası’nda yer almıştır. Kanun koyucu, her iki Anayasa’da da siyasi partilerin amaçları ve faaliyetlerine ilişkin anayasal sınırlamalar getirmek suretiyle militan demokrasi anlayışını benimsediğini göstermiştir. Militan demokrasi anlayışı ile hedeflenen demokratik rejimi yıkmayı amaçlamış siyasi akım ve partilere karşı hukuki araçlarla mücadeledir (Özbudun, 2020, 93).

AYM, Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrası siyasi partiler için getirilen yasaklar içerisinde esas aldığı ve en çok kullandığı ölçütler bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık, demokratik devlet ilkesine aykırılık ve lâiklik ilkesine aykırılıktır.

Bölünmez bütünlük ilkesi; devletin diğer devletlerle ilişkisinde bağımsızlığının esası, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün korunmasıdır. Bu ilke ile devletin bağımsızlığını ve bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlamış ve bu doğrultuda faaliyette bulunan siyasi partilerin temelli kapatılması esas alınmıştır.

Bu ilke aynı zamanda 2820 sayılı SPK'da da düzenlenmiştir. SPK'nın 78. maddesinin a bendi, siyasi partilerin Anayasa'nın 3. maddesinde açıklanan devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve dili ile ilgili temel hükmü değiştirmek amacını güdemeyecekleri, b bendi ise siyasi partilerin "*bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre veya cemaat, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamayacağı*", 81. maddenin a bendinde "*Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu*" ileri süremeyecekleri ve b bendinde "*Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette*" bulunamayacakları, 82. maddesinde "*bölünmez bir bütün olan ülkede, bölgecilik veya ırkçılık amacını güdemezler*" ve 83. maddesinde ise *herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu prensibine aykırı amaç güdemez ve faaliyette*" bulunamayacakları hüküm altına alınmıştır.

Özbudun, 2820 sayılı SPK'da yer alan bu yasaklamalar Anayasa'da belirtilen "*Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne*" ilkesinin ötesine geçtiğini ve bu yasaklamaların Anayasa'da yer almaması sebebiyle Anayasa'ya aykırı olduğunu ifade etmektedir (Özbudun, 2020, s. 94).

AYM, birçok siyasi partinin kapatılması kararını bölünmez bütünlük ilkesine dayanarak almıştır. Bölünmez bütünlük ilkesi AYM kararlarına şu şekilde yansımıştır:

Devletin bağımsızlığını, ülke ve ulus bütünlüğünün korunmasını da kapsar. Kuruluşundan beri tekil devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu tarihsel niteliği Anayasalara yansımış olup, korunması konusunda güçlü yaptırımlar

getirilmiştir. Özen ve dıyarlıkla sürdürülen yapı, ulusun varlık nedeni olup başka çok uluslu ülkelerin koşulları ile bir tutulamaz. Bu temel ilkedен ödün verilemesi gerçekte olmayan bir insan hakkı sorunu ileri sürülerek, devleti parçalamaya yönelik girişime, azınlık bulunduğu bahanesi dayanak yapılamaz. Tekil devlet esasına göre düzenlenen Anayasa'da federatif devlet sistemi benimsenmemiştir. Bu nedenle siyasi partiler, Türkiye'de federal sistem kurulmasına programlarında yer veremezler ve bu yapıyı savunamazlar. Devlet yapısında 'bölünmez bütünlük' ilkesi; egemenliğin, ulus ve ülke bütünlüğünden oluşan tek bir devlet yapısıyla bütünlüşmesini gerektirir. Ulusal devlet ilkesi, çok uluslu devlet anlayışına olanak vermediği gibi böyle düzende federatif yapıya da olanak yoktur. Federatif sistemde federe devletler tarafından kullanılan egemenlikler söz konusudur. Tekil devlet sisteminde ise, birden çok egemenlik yoktur. "Devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü" kuralı, azınlık yaratılmamasını, bölgecilik ve ırkçılık yapılmamasını ve eşitlik ilkesinin korunmasını içermektedir. "Egemenlik" ve "devlet" kavramlarının, 'ulus' kavramıyla bütünlüşmesi, devletin herhangi bir etnik kökenden gelenlerle ya da herhangi bir toplumsal sınıfla özdeşleştirilmesine engeldir. Bunun nedeni; ulusun çeşitli toplumsal sınıflardan oluşmasına karşı sınıflarıüstü bir kavram olmasıdır. Bunun için, egemenliğin kullanılmasını tek bir toplumsal sınıfa bırakan ya da bir toplumsal sınıfı egemenliğin kullanılmasından alıkoyan veya egemenliği bölen düzenlemeler bölünmez bütünlük ve tekil devlet ilkesine ters düşer. Anayasa'daki "Türk Milleti" tanımı içinde dinsel inanç ve etnik kökeni ne olursa olsun her yurttaş tam eşitlikle yer almakta, bu tanım köken özelliklerinin açıklanıp kullanılmasını asla yasaklamamaktadır. Tersine savlar, yapay halk-ulus nitelermeleri, bölücülük ve ayrımcılık özendirmeleri olmaktan öteye geçemez. Demokrasi, demokrasiyi yıkarak savunulamayacağı gibi demokrasi, demokrasiye karşı ve onu yoketmek için de kullanılamaz. Demokratik haklar, despotizme araç yapılamaz (E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.06.1994, AYMKD, Sayı: 30/2, 1995, ss. 1201-1202).

AYM, en son Demokratik Toplum Partisi kapatma kararında bölünmez bütünlük ilkesini şu şekilde ele almıştır:

Anayasa'ya ve SPK'ya göre ülke ve ulus bütünlüğü, devletin bölünmezliğinin temel öğeleridir. Bu nedenle her iki yasal düzenleme ile de belirtilen değerlerin birlikte ve ödünsüz olarak korunması amaçlanmıştır.

Anayasamız, Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayan birleştirici ve bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, bu çağdaş milliyetçilik anlayışının belirgin niteliklerinden birini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Anayasa'ya göre, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin hangi etnik gruptan olursa olsun Türk sayılması onun etnik kimliğini inkâr anlamında değil, devletine 'Türk Devleti', ulusuna 'Türk Ulusu' ve ülkesine 'Türk Vatanı' denen ve toplum yapısında çeşitli etnik gruplar bulunan ülkede bütün vatandaşlar arasında eşitliğin sağlanması ve çoğunluk içinde bulunan etnik grupların azınlığa düşmesini önlemeamacına yöneliktir. Bu nedenle, Anayasamıza göre siyasal açıdan önemli olan soy değil, ulusal topluluktan olmaktır.

Ulusal birlik, bireylerin etnik kökeni ne olursa olsun, yurttaşlık kurumu içinde ayrımsız birliktelikleriyle gerçekleşir.

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesi azınlık yaratılmamasını, bölgesellik ve ırkçılık yapılmamasını ve eşitlik ilkesinin korunmasını içerir.

Siyasi partilerin, çalışmalarında devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel kuralına uymaları, ülkenin ya da ulusun bütünlüğünün bozulması sonucunu doğurabilecek her türlü eylemden kaçınıp, çalışmalarını bu bütünlüğü daha da pekiştirecek biçimde yürütmeleri anayasal ve yasal zorunluluktur. Bunun sonucu da ülke ve ulus bütünlüğünü zedeleyebilecek olan her türlü davranışın siyasi partiler için yasak olmasıdır. Ülkemizde yürürlükte bulunan Anayasa ve kanun hükümleri ile konuyla ilgili uluslararası temel belgeler ve AIHM içtihatlarıyla belirlenen esaslara göre, demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez öğeleri sayılan siyasi partiler, demokrasiye ters düşen, demokrasiyi güçsüz ve etkisiz düşürecek, toplumsal barışı yıkacak eylemlerde bulunamazlar.

Demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanılarak, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne karşı gerçekleştirilen eylemler kabul edilemez. Bu durumda hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasına engel olmak, devletin görevi ve varlık nedenidir. Teröre destek verip ondan destek alan bir siyasi partinin Anayasa ve yasaya göre varlığını sürdürmesi düşünülemez.

Demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları sayılmaları siyasi partilere bir güvence sağlamanın yanında, önemli görev ve sorumluluklar da

yüklemektedir. Bu, yalnızca iç hukuk sisteminin öngördüğü bir yükümlülük değildir. Yukarıda ayrıntılarıyla üzerinde durulan uluslararası belgelerden, bu dengenin korunmasına özen gösterildiği, bu dengeyi bozucu tutum ve davranışların himaye görmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir siyasi partinin, siyasi faaliyet görüntüsü altında ülkenin tamamının asayiş ve güvenliğini olumsuz yönde etkileyen, tüm bireylerin temel hak ve hürriyetlerinden yararlanmalarını engelleyen veya ortadan kaldıran terör eylemlerini destekleyen, zemin hazırlayan ve meşrulaştırmaya çalışan söylem ve eylemlerde bulunması hiçbir demokratik sistemde koruma göremez (E. 2007/1, K. 2009/4, K.T. 11.12.2009, AYMKD, Sayı: 46/4, 2009, ss. 2283-2284).

Demokratik devlet ilkesi; demokratik devlet düzeninin korunmasına yönelik Anayasa ve 2820 sayılı SPK'da getirilen sınırlamalar '*Demokratik Devlet İlkesi Gereği Getirilen Yasaklar*' başlığı altında ayrıca incelenecektir.

Lâiklik ilkesi; lâik devlet niteliğinin korunmasına yönelik hem Anayasa'da hem de 2820 sayılı SPK'da siyasi partilere birtakım sınırlamalar ve yasaklar getirilmiştir. Anayasa'nın 24. Maddesinin beşinci fıkrasında siyasi partilerin "*Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma*" amacı güdemeyeceği ve siyasi menfaat veya nüfuz elde etme amacıyla "*her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri*" isitsimar edemeyecekleri belirtilmiştir. Yine 2820 sayılı SPK'nın "*Atatürk ilke ve inkılâplarının korunması*" 84. maddesinde siyasi partiler "*Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini korumak amacını güden*" inkılâp kanunları hükümlerine aykırı amaç güdemeyecekleri, 85. maddesinde Atatürk'ün "*şahsiyet ve faaliyetlerini veya hatırasını kötölemek veya küçük düşürmek*" amacı güdemeyecekleri, 86. maddesinde devletin "*laiklik niteliğinin değiştirilmesi ve halifelüğün yeniden kurulması*" amacı güdemeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca siyasi partilerin 87, 88 ve 89. maddelerinde dinin ve dince kutsal sayılan şeyleri istismarı yasaklanmış; dini tören, ayin ve gösteri düzenleyemeyecekleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içerisinde yer almasını düzenleyen Anayasa'nın 136. maddesi hükmüne aykırı amaç güdemeyecekleri hüküm altına alınmıştır.

AYM'nin siyasi partilerin kapatılması kararlarında esas aldığı en önemli ilkedir. Laiklik ilkesi, AYM'nin bölünmez bütünlük ilkesinden sonra en çok başvurduğu ve en

çok tartışılan ilke olmuştur (Özcan & Yanık, 2014, s. 173). AYM'nin laiklik ilkesine bakışı ve ele alış şekli laiklik ilkesine aykırılık sebebiyle kapatmış olduğu siyasi parti kararlarında görmek mümkündür. AYM, Huzur Partisi kararında laiklik ilkesini şu şekilde tanımlamıştır:

Lâikliğin, dinle devlet ilişkilerini düzenleyen bir ilke olması nedeniyle, her ülkenin içinde bulunduğu ve her dinin bünyesini oluşturan koşullardan esinleneceği, bu koşullar arasındaki uyum ya da uyumsuzluğun lâiklik anlayışına da yansiyarak farklı ve değişik modelleri ortaya çıkarması doğal sayılmalıdır.

(...) Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ile kabul edilen lâiklik ilkesi geçirilen tarihi tecrübeler, devrimlere, ulusun dini ve siyasi özelliklerine ve yurdumuz koşullarına uygun bir anlam taşımaktadır.

(...) Şu hususu açıkça belirtmek gerekir ki, Atatürk Devrimlerinin hareket noktasında lâiklik ilkesi yatar ve devrimlerin temel taşı bu ilke oluşturur. Başka bir anlatımla lâiklik ilkesi açısından verilecek en küçük bir ödün Atatürk Devrimlerini yörüngesinden saptırarak, yok olması sonucunu doğurabilir. Bu nedendir ki Anayasamız 'Hiçbir düşünce ve mülahazanın... Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılabları ve medeniyetçiliğin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;' yolunda kesin bir buyruğa 'başlangıç'ta yer vermek zorunluğunu duymuş bulunmaktadır. Sözü edilen Anayasa Mahkemesi kararında da açıklandığı gibi Atatürk Devrimleri kavramını oluşturan ve ona anlam kazandıran temel öğelerden biri de bilim özgürlüğüdür (E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, AYMKD, Sayı: 20, 1985, ss. 358-363).

Yine AYM, Refah Partisi kapatma kararında laiklik ilkesini tanımlayarak ve Türkiye'de uygulanmasının farklılığına şu şekilde dikkat çekmiştir:

Lâiklik, ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışının, uluslaşmanın, bağımsızlığın, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli olan bir uygar yaşam biçimidir. Çağdaş bilim, skolâstik düşünce tarzının yıkılmasıyla doğmuş ve gelişmiştir. Dar anlamda, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlansa, değişik yorumları yapılırsa da, lâikliğin gerçekte, toplumların

düşünsel ve örgütsel evrimlerinin son aşaması olduğu görüşü, öğretide de paylaşılmaktadır. Lâiklik, ulusal egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilime dayanan siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-din ve inanç ayırımını gerekli kılarak din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu dine dayalı toplumlarda, siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Lâik düzende ise din, siyasallaşmadan kurtarılır; yönetim aracı olmaktan çıkarılır; gerçek, saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Dünya işlerinin lâik hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi, çağdaş demokrasilerin dayandığı temellerden biridir. Kamusal düzenlemelerin dinî kurallara göre yapılması düşünülemez. Düzenlemelerin kaynağı dinî kurallar olamaz.

Türkiye'de lâiklik ilkesinin uygulanması, kimi batılı ülkelerdeki lâiklik uygulamalarından farklıdır! Lâiklik ilkesinin, her ülkenin içinde bulunduğu koşullarla her dinin özelliklerinden esinlenmesi, bu koşullarla özellikler arasındaki uyum ya da uyumsuzlukların lâiklik anlayışına da yansiyarak değişik nitelikleri ve uygulamaları ortaya çıkarması doğaldır. Klâsik anlamda, dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılması biçimindeki tanımına karşın, İslâm ve Hıristiyan dinlerinin özelliklerindeki ayrılıklar gereği; ülkemizde ve batı ülkelerinde oluşan durumlar ve ortaya çıkan sonuçlar da ayrı olmuştur. Dinî ve din anlayışı tümüyle farklı ülkelerde lâiklik uygulamasının, aynı anlam ve düzeyde benimsenmesi beklenemez. Bu durum, koşullar ve kurallar arasındaki ayrılığın olağan sonucudur. Kaldı ki, aynı dinî benimseyen batılı ülkelerde de lâiklik anlayışı ayrılıklar göstermiştir. Lâiklik kavramı, değişik ülkelerde ayrı ayrı yorumlandığı gibi, farklı dönemlerde, kimi kesimlerce de kendi anlayışları ve siyasal tercihleri gereği değişik biçimde yorumlanabilmiştir. Yalnızca felsefi bir kavram olmayıp yasalarla yaşama geçirilerek hukuksal bir kurum niteliğini kazanan lâiklik, uygulandığı ülkenin, dinsel, sosyal ve siyasal koşullarından etkilenmektedir. Tarihsel gelişiminin farklılığı nedeniyle Türkiye için özellik taşıyan lâiklik, Anayasa ile benimsenen ve korunan bir ilkedir (E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.01.1998, AYMKD, Sayı: 34/2, 1999, ss. 1026-1027).

AYM, laiklik ilkesine aykırılık iddiası ile kapatılma davası açılan Adalet ve Kalkınma Partisi kararında ise laikliği önceki tanımlarına paralel şekilde tanımlamış; laiklik ile demokrasi arasındaki ilişkiye değinmiş ve laiklik ilkesinin toplumun çağdaş

medeniyet seviyesine ulaşması ve demokratikleşme sürecinde ana ilke olduğunu vurgulamıştır:

Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin birçok kararında ayrıntılı olarak açıklanan ve çağdaş demokrasilerin ortak değeri olan laiklik ilkesi düşünsel temellerini Rönesans, Reformasyon ve aydınlanma döneminden alır. Lâiklik, ulusal egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilime dayanan siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-din ve inanç ayırımını gerekli kılarak din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu dine dayalı toplumlarda, siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Lâik düzende ise din, siyasallaşmadan kurtarılır, yönetim aracı olmaktan çıkarılır, gerçek, saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Dünya işlerinin lâik hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi, çağdaş demokrasilerin dayandığı temellerden biridir. Laikliğin bu işleviyle toplumsal ve siyasal barışı sağlayan ortak bir değer olduğu açıktır. Bireylerin özgür vicdani tercihlerine dayanan ve sosyal bir kurum olan dinler, siyasal yapıya egemen olmaya başladıkları veya ulusal irade yerine siyasal yapının hukuksal kurallarının meşruiyet temelini oluşturdukları anda toplumsal ve siyasal barışın korunması olanaksızlaşır. Hukuksal düzenlemelerin katılımcı demokratik süreçle ortaya çıkan ulusal irade yerine dinsel buyruklara dayandırılması, birey özgürlüğünü ve bu temelde yükselen demokratik işleyişi olanaksız kılar. Siyasal yapıya egemen dogmalar öncelikle özgürlükleri ortadan kaldırır. Bu nedenle çağdaş demokrasiler, mutlak hakikat iddialarını reddeder, dogmalara karşı akılcılıkla durur, dünyayı dünyanın bilgisiyle açıklayabilecek toplumsal ve düşünsel temelleri yaratır, din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak, dini siyasallaşmaktan ve yönetim aracı olmaktan çıkarır.

(...)Ulusal egemenlik ilkesi laikliğin bir gereği olduğu gibi, demokrasinin temel koşulu da ulusal egemenliğin yine ulusun doğrudan ya da dolaylı katılımıyla kullanılmasıdır. Demokratik katılımın bulunmadığı sistemlerde ulusal egemenlikten söz edilemeyeceğinden, esasen laiklikten de söz edilemez. Laikliğin temel bir değer olarak kabul edilmediği sistemlerde ise, inançlar ve dinler arasında ayrımcılık ve imtiyazlar söz konusu olacağından, ulusun tüm mensuplarının egemenliğin kullanımına eşit biçimde katılımından, buna bağlı

olarak demokrasiden söz edilemez. Demokrasi ve laiklik arasındaki bu zorunlu ilişki, Anayasanın her iki ilkeyi de cumhuriyetin değiştirilemez nitelikleri arasında kabul etmesini gerektirmiştir. Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında siyasi partilerin tüzük, program ve eylemlerinin yalnızca laikliğe veya demokrasi ilkesine değil, 'demokratik ve laik cumhuriyet' ilkesine aykırı olamayacağı belirtilerek, her iki kavramın birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliğini somutlaştırdığı görülmektedir. Bu nedenle laikliğe aykırı eylemlerde bulunduğu ileri sürülen siyasi partiler hakkında yapılacak değerlendirmelerde her iki kavramın azami geçerlilik kazanacağı bir yorumun esas alınması gerekmektedir (E. 2008/1, K. 2008/2, K.T. 16.01.1998, AYMKD, Sayı: 45/5, 2008, ss. 3176-3177).

2.5.1.2. Örgütlenmelerine ve Çalışmalarına İlişkin Yasaklar

Anayasa'nın siyasi partilerin örgütlenmelerine ve çalışmalarına yönelik getirdiği yasaklar şu şekildedir:

Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar (m. 68/3).

Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruklığında olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alamazlar (m. 68/10).

Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur (m. 69/1).

Siyasi partiler, ticari faaliyetlere girişemezler (m. 69/2).

Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir (m. 69/3)

Temelli kapatılmış bir parti başka bir isim altında kurulamaz (m. 69/8).

Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dâhil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar (m. 69/9).

Siyasi partilere yönelik Anayasa’da düzenlenen yasaklar haricinde 2820 sayılı SPK’da yasaklar düzenlenmiştir. Bu yasaklar ilgili kanunun 78 ile 96. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

2.5.1.3. Demokratik Devlet İlkesi Gereği Getirilen Yasaklar

Türkiye Cumhuriyeti, 1982 Anayasası’nın 2. maddesine göre demokratik bir devlettir. Yine 6. maddesinde ifade edilen “*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” hükmü ile devlet içinde “*en üstün iktidar*” gücü olan egemenliğin millete ait olduğu vurgulanmıştır.

Yine Anayasa’nın 68. maddesinin ikinci fıkrasına göre siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak görülmüştür. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise siyasi partiler için şu yasakları getirmiştir:

Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

Anayasa bu hükmü ile egemenliğin herhangi sınıf veya zümre gözetmeksizin yalnızca millete ait olduğunu, demokratik devlet düzeninin gereği olan çok partili siyasi hayatı, serbest seçimleri ve temel hak ve hürriyetleri, kısacası demokrasinin gereklerini reddeden, bu gerekler aleyhinde faaliyette bulunan, millet iradesi dışında herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaç edinen siyasi partileri yasaklamıştır.

Ayrıca, 2820 sayılı SPK’nın 78. maddesinde, ‘*demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklar*’ başlığı altında demokratik devlet ilkesi gereği benzer yasaklar sıralanmıştır. Bu yasaklar şu şekildedir:

Siyasi partiler: a) Türkiye Devletinin Cumhuriyet olan şeklini; Anayasanın başlangıç kısmında ve 2. maddesinde belirtilen esaslarını; Anayasanın 3. maddesinde açıklanan Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, diline, bayrağına, milli marşına ve başkentine dair hükümlerini; egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunun ancak, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanılabileceği

esasını; Türk Milletine ait olan egemenliğin kullanılmasının belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı veya hiçbir kimse veya organın, kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamayacağı hükmünü; seçimler ve halkoylamalarının serbest, eşit, gizli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılması esasını değiştirmek; Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, dil, ırk, renk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak; Amacını güdemezler veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar, başkalarını bu yolda tahrik ve teşvik edemezler. b) Bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre veya cemaat, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamaz veya adlarını kullanamazlar. c) Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamazlar ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar. d) Askerlik, güvenlik veya sivil savunma hizmetlerine hazırlayıcı nitelikte eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunamazlar. e) Genel ahlak ve adaba aykırı, amaçlar güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar. f) Anayasanın hiçbir hükmünü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlayamazlar.

Demokratik devlet ilkesi AYM kararlarına ise şu şekilde yansımıştır:

Anayasanın 2. maddesi Türkiye Cumhuriyetini demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlamaktadır. Anayasa Mahkemesinin yerleşik içtihatlarında Anayasada öngörülen demokrasinin klasik ve çağdaş batı demokrasisi biçiminde anlaşılması gerektiği kabul edilmektedir.

Demokratik bir sistemin işleyişi için gerekli toplumsal ve siyasal koşulları hazırlayan Türkiye Cumhuriyeti, 1946 yılında çok partili sisteme geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi tercihi tarihsel olarak "Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" sözünde ifadesini bulmuştur. Anayasanın 6. maddesine göre, ulus bu egemenliğini Anayasanın öngördüğü organlar eliyle kullanır. Bu yetkilerin demokratik kurucu iktidar olan ulus tarafından kabul edilmiş Anayasaya ve doğrudan demokratik meşruiyete sahip yasa koyucunun iradesine uygun olarak kullanılması, egemenliğin ulusa ait oluşunun zorunlu bir sonucu olup, yetki kullanımını içeriksel olarak meşrulaştırmaktadır.

(...) Esasen demokrasi toplumsal barışın ve özgürlüğün güvencesidir. Anayasa ise siyasal düzenin barışçı toplumsal taleplere açılmasını ve zaman içinde doğacak zorunlulukları karşılayacak yöntemleri barındıran temel kurallar bütünüdür. Kimi gerekçelerle farklı düşüncelerin siyasal yaşama yansıtılmasının engellenmesi demokrasiyle ve temsilde adalet ilkesiyle bağdaşmaz, çatışan fikirlerin ürünü siyasi partilerin bu fikirleri tartışmaya açmaktan yoksun bırakılması ve başka yollarla tehlike savma refleksi demokratik siyasetle çelişki oluşturur.

Siyasi partiler bu farklı düşünceleri örgütleyip, siyasal düzene yönlendirerek siyasal iktidar ile kendisine meşruiyet dayanağı sunan toplum arasında aracılık görevi de üstlenirler. Dolayısıyla siyasi partilerin hem sayısal olarak ve hem de program yönünden çoğulculuğunun sağlanması, demokratik meşruiyet için zorunludur. Bu nitelikleriyle siyasi partilerin Anayasanın 2. maddesindeki demokratik devlet ilkesini gerçekleştiren yaşamsal organlar oldukları açıktır. Demokratik siyasetin ancak siyasi partiler yoluyla üretilebildiği günümüz demokrasilerine bu nedenle partiler demokrasisi de denmektedir.

Siyasi partilerin kendilerine göre öne çıkardıkları ülke sorunlarına ilişkin farklı çözüm önerileri getirmeleri, demokratik siyasal yaşamda üstlendikleri işlevin doğal sonucudur. Siyasi partiler devlet erkine yönelik toplumsal talepleri yalnızca dile getiren kurumlar değil, toplumsal direktifleri somutlaştıran, yorumlayan ve devlete yönlendiren yaşamsal kurumlardır. Bu nedenle siyasi partiler, Anayasanın konuya ilişkin kuralları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 'örgütlenme', "düşünce ve ifade" özgürlüğünü düzenleyen 10. ve 11. maddelerinin koruması altındadırlar. Demokratik rejimin olmazsa olmaz koşulu sayılmaları nedeniyle siyasî partiler Anayasa'da özel olarak düzenlenmiş, 68. maddenin ikinci fıkrasında, siyasî partilerin demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları; üçüncü fıkrasında da siyasî partilerin önceden izin almadan kurulacakları ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürecekleri belirtilmiştir. Böylece, siyasî partilerin diğer tüzel kişilerden farklı olarak kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin esaslar anayasal güvenceye kavuşturulmuş, kapatılmalarına yol açabilecek nedenler ise Anayasa'nın 14. maddesindeki temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını engelleyen düzenleme de gözetilerek tek tek sayılmış, yasa koyucuya bunların dışında düzenleme yapmaya elverişli bir alan bırakılmamıştır.

Belirtilen düzenlemelerle Anayasa koyucu siyasî partilerin varlıklarını sürdürmelerini esas alıp, kapatılmalarını ise ayırık durumlarla sınırlı tutarak, öncelikle demokratik rejimin, sağlıklı biçimde yaşatılmasını amaçlamış, ancak korunması gereğini de göz ardı etmemiştir (E. 2008/1, K. 2008/2, K.T. 30.07.2008, AYMKD, Sayı: 45/5, 2008, ss. 3171-3174).

2.5.2. Siyasi Partilerin Kapatılması veya Devlet Yardımından Yoksun Bırakılması

Anayasa, siyasi partileri demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak tanımlamış ancak siyasi partilere amaçlarına, örgütlenme ve çalışmalarına ilişkin birçok yasak da getirmiştir. Siyasi partiler, belirtilen bu yasakları ihlal etmeleri durumunda karşılaşılabilecek yaptırımlar ise yine Anayasa’da ve 2820 sayılı SPK’da düzenlenmiştir.

Siyasi partilerin kapatılması davası herhangi bir mahkemeye değil de yüksek yargı organı olan AYM’ye veren bu anayasal hüküm siyasi partileri açısından bir güvence olarak kabul edilmektedir (Özbudun, 2020, s. 99).

Siyasi partilerin kapatılması veya devlet yardımından yoksun bırakılmasının şartları şu şekildedir: siyasi partilerin tüzüğü ve programının Anayasa’nın 68/4 maddesine aykırı olması, Anayasa’nın 68/4 maddesine aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi, yabancı devlet veya kuruluşlardan maddi yardım alması ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının isteklerine uyulmamasıdır.

2.5.2.1. Tüzüğü ve Programının Anayasa’nın 68/4 Maddesine Aykırı Olması

Anayasa’nın 69. maddesinin beşinci fıkrasına göre bir siyasi partinin “*tüzüğü ve programı*” Anayasa’nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen hükümlere aykırı bulunması halinde temelli kapatılmasına kararı verilir. Dördüncü fıkra şu şekilde düzenlenmiştir:

Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

69. maddesinin altıncı fıkrasına göre ise “*Bir siyasi partinin 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak,*

onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir” hükmü ile “odak haline gelme” durumun tespiti AYM’ye verilmiştir.

Bu hüküm Anayasa haricinde 2820 sayılı SPK’da “Anayasadaki yasaklara aykırılık halinde partilerin kapatılması” başlığı altında 101. maddesinin b fıkrasında “Bir siyasi partinin, Anayasanın 68 inci maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerin işlendiği odak haline geldiğinin AYM’ce tespiti” şeklinde düzenlenmiştir.

Burada siyasi partiler için temelli kapatılması kararının kesinliği tüzük veya parti programı gibi yazılı ve bağlayıcı bir belgenin varlığıdır (Özbudun, 2020, s. 99).

Ayrıca “temelli kapatma” ifadesi, getirdiği hukuki sonuçlar açısından da önemlidir. Bu sonuçlar Anayasa’da ve 2820 sayılı SPK’da düzenlenmiştir. Anayasa’nın 69. maddesinin beşinci fıkrası bir siyasi partinin “tüzüğü ve programının 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir”, dokuzuncu fıkrası “temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dâhil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar” şu şekilde düzenlenmiştir. SPK’nın 95. maddesi ise şu şekilde düzenlenmiştir:

Kapatılan siyasi parti bir başka ad altında kurulamaz. Bir siyasi partinin kapatılmasına söz veya eylemleriyle neden olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar. Siyasi partiler bu kişileri hiçbir suretle seçimlerde aday gösteremezler.

2.5.2.2. Anayasa’nın 68/4 Maddesine Aykırı Eylemlerin Odağı Haline Gelmesi

Anayasa’nın 69. maddesinin altıncı fıkrasına göre bir siyasi partinin yönetici veya üyelerinin fiilleri 68. maddenin dördüncü fıkrası belirtilen hükümlere aykırı olması halinde temelli kapatılabilmesi için bu fiillerin bireysel olmaktan çıkarak partinin bu nitelikli fiillerin işlendiği, odağı haline geldiğinin AYM tarafından tespit edilmesi gerektiğine hükmetmiştir (Özbudun, 2020, s. 99).

Bir partinin Anayasa'nın ilgili hükümlerine aykırı fiillerin odağı haline gelmesi hangi durumlarda ve nasıl sayılacağı 03.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrasına aşağıda belirtilen cümle getirilmek suretiyle açıklanmıştır.

Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.

Bu düzenleme ile “odak haline gelme” durumu tanımlanarak, AYM'nin takdir yetkisi sınırlandırılmıştır. Böylece siyasi partinin kapatılması kural olarak zorlaştırılmıştır (Akyazan, 2006, s.261).

Siyasi partilerin yasaklanmış fillere odak olma hali kriterleri, 03.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun'la yapılan Anayasa değişikliği öncesinde 12.08.1999 tarih ve 4445 sayılı Kanun'la 2820 sayılı SPK'nın 103. maddesinin ikinci fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir:

Bir siyasî parti; birinci fıkrada yazılı fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre, merkez karar ve yönetim kurulu veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.

Ancak AYM, ilgi maddede belirtilen kriterleri 12.12.2000 tarih ve E: 2000/86, K: 2000/86 sayılı kararı ile Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir. İptal kararına gerekçe olarak ise 23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'la yapılan Anayasa değişikliği ile bir siyasi partinin “odak haline gelme” durumunun tespitinin anayasal bir kural olarak AYM'ye verilmiş olduğunu belirtmiştir (Hakyemez, 2002, s. 554).

03.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun ile Anayasa'da yapılan bir başka değişiklikle 69. maddeye ek fıkra “Anayasa Mahkemesi, temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya

tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.” getirmek suretiyle AYM’ye kapatma kararının yanında ikinci bir yaptırım seçeneği oluşturulmuştur.

Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması kararı, siyasi partilerin kapatılması şartlarından, siyasi partilerin tüzüğü ve programının Anayasa’nın 68/4 maddesine aykırı olması ve Anayasa’nın 68/4 maddesine aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi hallerinde uygulanabilecektir. Siyasi partilerin yabancı devlet veya kuruluşlardan maddi yardım alması durumunda devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına yönelik bir yaptırım öngörülmemiştir. (Akyazan, 2006, s.263).

Bir siyasi parti için en ağır yaptırım olan kapatılma kararı yerine görece daha hafif sayılabilecek Devlet yardımlarından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımı, partilerin temelli kapatılmasını zorlaştırıcı bir hükümdür (Özbudun, 2020, s. 100).

Ancak Akyazan, temelli kapatılma yerine devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması yaptırımı uygulanacak siyasi partinin devlet yardımlarından yararlanmadığı durumlarda ne yapılacağı açıkça ifade edilmediği için bu kararın temelli kapatılma yaptırımının alternatifi olmaktan çıkarılması ve tanımlanmış diğer parti yasakları için öngörülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Akyazan, 2006, ss. 263-264).

2.5.2.3. Yabancı Devlet veya Kuruluşlardan Maddi Yardım Alması

Anayasa’nın 69. maddesinin onuncu fıkrasına göre bir siyasi parti “*yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım*” alması yasaklanmıştır. Böyle bir maddi yardım kabul ettikleri takdirde temelli olarak kapatılacakları belirtilmiş, ayrıca 2820 sayılı SPK’nın 101. maddesinin c fıkrasında aynı şekilde hüküm altına alınmıştır.

AYM’nin kapatma kararları incelendiğinde yabancı devlet veya kuruluşlardan maddi yardım alma sebebiyle herhangi bir siyasi parti kapatılmadığı görülmektedir.

2.5.2.4. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının İsteklerine Uyulmaması

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının isteklerine uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar 2820 sayılı SPK’nın 102. maddesinde düzenlenmiştir.

Maddenin birinci fıkrası, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının isteklerine uyulmaması durumunda izlenecek yolu şu şekilde düzenlemiştir.

Siyasî partilerin faaliyetlerinin izlenmesi amacıyla Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının istediği bilgi ve belgeleri bildirilen süre içinde vermeyen siyasî partiye Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından ikinci bir yazı tebliğ olunur. Bu yazıda, bildirilen süre içinde cevap verilmediği ve istek yerine getirilmediği takdirde o siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için dava açılabilmesi de belirtilir. Bu tebliğde bildirilecek süre içinde yine istek yerine getirilmez veya cevap verilmezse Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı o siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için Anayasa Mahkemesinde re'sen dava açabilir. Siyasi parti, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının bu istemlerine karşı Anayasa Mahkemesine itiraz edebilir.

Anayasa'nın 68. Maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen hükümlere aykırı söylem ve fiilleri nedeniyle hüküm giyen parti üyelerinin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının isteğine rağmen partiden kesin olarak çıkarılmaması durumunda izlenecek yol ikinci ve üçüncü fıkrada şu şekilde düzenlemiştir:

Parti büyük kongresi, merkez karar ve yönetim kurulu veya bu kurulun iki ayrı kurul olarak oluşturulduğu haller, Türkiye Büyük Millet Meclisi grup yönetim kurulu, Türkiye Büyük Millet Meclisi grup genel kurulu, parti genel başkanı dışında kalan parti organı, mercii veya kurulu tarafından Anayasanın 68 inci maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan hükümlere aykırı fiilin işlenmesi halinde, fiilin işlendiği tarihten başlayarak iki yıl geçmemiş ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı söz konusu organ, mercii veya kurulun işten el çektirilmesini yazı ile o partiden ister. Parti üyeleri 68 inci maddenin dördüncü fıkrada hükümlerine aykırı fiil ve konuşmalarından dolayı hüküm giyerler ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı bu üyelerin partiden kesin olarak çıkarılmasını o partiden ister.

Siyasî parti, tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde istem yazısında belirtilen hususu yerine getirmediği takdirde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesinde o siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için dava açar. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca düzenlenen iddianamenin tebliğinden itibaren otuz gün içinde ilgili siyasî parti

tarafından söz konusu parti organı, merci veya kurulun işten el çektirilmesi ve parti üyesi veya üyelerin partiden kesin olarak çıkarılmaları halinde, o partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için açılan dava düşer. Aksi takdirde Anayasa Mahkemesi, dosya üzerinde inceleme yaparak, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının ve siyasî parti temsilcilerinin sözlü açıklamalarını, gerekli gördüğü hallerde diğer ilgilileri ve konu üzerinde bilgisi olanları da dinlemek suretiyle açılmış bulunan davayı karara bağlar.

AYM, yukarıda belirtilen hallerde partinin katılmasına yönelik bir karar veremeyeceği, ilgili siyasi partiler hakkında yalnızca devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması yaptırımına kararı verebileceği Kanun'da düzenlenmiştir. İlgili kanun maddesinde belirtilen yasaklara uymayan ancak devlet yardımlarından da yararlanmayan siyasi partiler için uygulanacak bir yaptırım öngörmemiştir (Atar, 2018, s. 96).

02.01.2003 tarih ve 4778 sayılı Kanun ile 2820 sayılı SPK'nın 100. maddesinde yapılan değişiklikle siyasi partilerle ilgili yasaklara aykırılık halinde Cumhuriyet Başsavcılığı'nın siyasi partilere yönelik kapatma davasını nasıl açacağı belirli kıstaslara bağlanmıştır. Bu değişiklikle Anayasa'da yer almayan ancak SPK'ya göre kapatılma sebeplerinden olan 102. madde hükümsüz hale gelmiştir. Ayrıca, siyasi partilerin "seçimlere katılmaması sebebiyle dava açılmasını" düzenleyen 105. maddesi "Anayasa'da kapatılma nedenlerinin sayılarak belirlenmiş olması, yasako yucunun bunlar dışında bir nedenle siyasi partilerin kapatılması sonucunu doğuracak düzenlemeler yapamayacağını göstermektedir, TBMM genel seçimlerine katılmama Anayasa'da sayılan kapatılma nedenleri arasında yer almadığından" gerekçesiyle AYM tarafından 01.04.2003 tarih ve E. 2003/21 ve K. 2003/13 sayılı karar iptal edilmiştir (Yiğit, 2008, s. 172).

2.5.3. Siyasi Partilere Kapatma Davası Açma Yetkisi

Anayasa'nın 69. maddesinin dördüncü fıkrasına göre siyasi partilerin kapatılmasına yönelik dava açma yetkisi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na verilmiştir. Bu yetki 2820 sayılı SPK'nın 98. maddesinde düzenlenmiştir.

2820 sayılı SPK'nın 100. maddesine göre bir siyasi partinin kapatılması davasının açılması re'sen, Cumhurbaşkanı'nın kararı üzerine Adalet Bakanı'nın istemi ve bir siyasi partinin istemi üzerine gerçekleşir.

Bir siyasi partinin başka bir siyasi partinin kapatılmasına yönelik dava açılmasını Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'ndan isteyebilmesi için; son yapılan milletvekili seçimlerine katılmış olması, TBMM'de grubunun bulunması, ilk büyük olağan kongresini yapmış olması, dava açılması için partinin yetkili organlarında üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyu ile karar alınmış olması ve bu istemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'na parti genel başkanının yazılı başvurusu ile yapılması gerekir.

2.5.4. Siyasi Partileri Kapatılması Davası Yargılama Usulü

Siyasi parti kapatılması davası yargılama usulü Anayasa'nın 149. maddesinde, 2820 sayılı SPK'da ve 1983 tarih ve 2949 sayılı Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunu (AMKYUK)'da düzenlenmiştir. Siyasi partiler, nitelik ve ehemmiyetlerine göre diğer derneklerden farklı oldukları için açılmış veya açılacak kapatılma davaları adli mahkemelerde değil bir yüksek mahkeme olan AYM'de görüşülüp karara bağlanır. (Özcan & Yanık, 2014, s. 158).

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylaması ile onaylanan 7 Mayıs 2010 tarih ve 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile AYM'nin 11 asil 4 yedek olan üye yapısı 17 asil üyeye çıkarılarak değiştirilmiştir. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halkoylaması ile onaylanan 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Anayasa'da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kaldırılmış ve üye sayısı 15 üyeye düşürülmüştür.

7 Mayıs 2010 tarih ve 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile Genel Kurulda görüşülen siyasî parti davalarında kapatılmaya veya devlet yardımından yoksun bırakılmasına karar verebilmesi için 3/5 oy çokluğu şartı yerine toplantıya katılan üye sayısının 2/3 oy çokluğu şartı getirilmiştir. Anayasa'da yapılan bu değişiklik ile siyasi partilerin kapatılması eskiye nazaran zorlaştırılmıştır.

Siyasi partilere yönelik dava ve başvurulara AYM Genel Kurulunda bakılır. Genel Kurul, mahkeme başkanın veya başkanvekilinin başkanlığında en az 10 üye ile toplanır ve kural olarak kararları salt çoğunluk ile alır. Siyasi partilerin kapatılması veya devlet yardımından yoksun bırakılması yaptırımına karar verilebilmesi için toplantıya

katılan toplam üyenin 2/3 oy çokluğu şartı aranır. Mahkeme, siyasi partilere yönelik davaları dosya üzerinden inceler, gerekli gördüğü hallerde kapatma davası hakkında bilgisi olanları sözlü olarak dinlemek için mahkemeye çağırabilir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra kapatılma davası görülen siyasi partilerin genel başkanlığının veya ilgili genel başkanlıkça tayin edilecek vekilin savunmasını dinler.

2.5.5. AYM'nin Parti Kapatma Davalarında Esas Aldığı Ölçütler

AYM'nin siyasi partileri kapatma davalarında esas aldığı ölçütler Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre siyasi partilerin, tüzük ve programları ile eylemleri devletin bağımsızlığına ve milletin bölünmezliğine, insan hakları ilkesine, eşitlik ilkesine, hukuk devleti ilkesine, millet egemenliğine, demokratik devlet ilkesine, laik devlet ilkesine aykırı olamaz. Ayrıca siyasi partiler bir sınıf veya zümrenin egemenliğini veya millet egemenliği haricinde herhangi bir diktatörlüğü savunamaz, bu diktatörlüğün yerleşmesini amaçlayamaz ve bu doğrultuda suç işlenmesini teşvik edemezler.

Perinçek, siyasi partilerin kapatılması noktasında Anayasa'da yer alan bu hükümlerin “çok karışık” ve “sistemsiz” olduğunu öne sürmüştür, kapatılan siyasi partileri inceleme neticesinde kapatma ölçütlerini, a) Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bütünlüğüne aykırılık, b) Millet egemenliğine, insan haklarına dayanan demokrasiye aykırılık, c) Sınıf veya zümre diktatörlüğünü savunmak veya yerleştirmeyi amaçlamak, ç) Laiklik ilkesine aykırılık olmak üzere dört maddede sistemleştirmiştir (Perinçek, 2008, ss. 192-193).

Özcan ve Yanık ise a) İnsan haklarına aykırılık, b) Demokratik Cumhuriyet ilkesine aykırılık, c) Eşitlik ilkesine aykırılık, ç) Hukuk devleti ilkesine aykırılık, d) Laik devlet ilkesine aykırılık, e) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunma ilkesine aykırılık olmak üzere altı maddede sıralamıştır (Özcan & Yanık, 2014, ss. 167-186).

2.5.6. Siyasi Partilerin Kapatılması Davası Sonucu Verilecek Kararlar

Anayasa'nın 153. maddesine göre AYM'nin siyasi parti kapatılması davalarına ilişkin kararları kesindir. Mahkeme siyasi parti davalarını üç şekilde karara bağlayabilir. Bunlar: davanın reddi, ilgili siyasi partinin temelli kapatılması veya siyasi partinin devlet yardımlarından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmasıdır. AYM'nin kararları

kesin olduğu için ilgili kararlara karşı itiraz yolu bulunmamaktadır. (Gözler, 2018, s. 166).

2.5.6.1. Kapatma Davasının Reddi

AYM, hakkında kapatılma davası açılan siyasi partiyle ilgili olarak Anayasa'da belirtilen kapatmaya sebep şartlarının oluşmadığı ya da gerçekleşmediği yönünde bir kanaate varırsa kapatma davasının reddine karar verir. Davanın reddi ile birlikte ilgili siyasi parti, faaliyetlerini sürdürmeye devam eder.

AYM'nin kararları kesindir. İtiraz veya temyiz yolunun hukuki olarak mümkün olmaması sebebiyle reddedilen dava şartları ile tekrardan kapatma davası açılmaz. Dava ancak diğer kapatma şartları oluşursa yeniden açılabilir.

2.5.6.2. Siyasi Partinin Kapatılması Kararı

AYM, hakkında kapatılma davası açılan siyasi partiyle ilgili olarak Anayasa'nın siyasi partilerin kapatılmasına sebep şartların gerçekleştiğine hükmederse ilgili siyasi partinin temelli kapatılmasına karar verebilir. Kapatılma kararı, toplantıya katılan üyelerin 2/3 çoğunluğunun oyu ile alınır.

Siyasi parti tüzel kişiliğinin sona ermesi anı hakkında Anayasa'da ve 2820 sayılı SPK'da herhangi bir düzenleme bulunmadığı için AYM kapatma kararını verdiği an partinin tüzel kişiliği sona ereceği söylenebilir (Gözler, 2018, s. 166).

Siyasi partilerin kapatılması sonucu, kapatılan siyasi partiye ya da siyasi partinin kapatılmasına neden olan kişilere uygulanacak yaptırımlar Anayasa'da ve 2820 sayılı SPK'da düzenlenmiştir.

Anayasa'nın 69. maddesinin beşinci fıkrasına göre hakkında temelli kapatılma kararı verilen siyasi partiler, başka bir isim altında kurulamazlar. Aynı maddenin dokuzuncu fıkrasına göre beyan ve faaliyetleri ile siyasi partinin kapatılmasına sebep olan üyeler, kesin kapatma kararının Resmi Gazete'de (RG) gerekçeli olarak yayımlanmasıyla birlikte beş yıl boyunca başka bir siyasi partide hiçbir sıfatla faaliyette bulunamazlar. 2820 sayılı SPK'nın 95. maddesine göre siyasi partiler seçimlerde, beş yıl siyasi yasağı olan bu kişileri hiçbir şekilde aday gösteremezler. 96. maddesinin birinci fıkrasına göre temelli kapatılan siyasi partinin ismi ve onu çağrıştıracak işaret ve diğer sembolleri başka bir siyasi parti tarafından kullanılamaz. Aynı maddenin üçüncü

fıkrası ise kurulacak siyasi partilerin temelli kapatılan siyasi partilerin devamı olduklarını beyan etmesini ve iddiada bulunmasını yasaklamıştır. 107. maddesine göre temelli kapatılan siyasi partinin malvarlığı hazineye geçer (Gözler, 2018, s. 166).

2.5.6.3. Siyasi Partinin Devlet Yardımlarından Yoksun Bırakılması Kararı

Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrasına göre; bir siyasi partinin yönetici veya üyelerinin eylemlerinin, 68. maddenin dördüncü fıkrası belirtilen hükümlerine aykırı olması halinde, siyasi partinin temelli kapatılabilmesi için bu eylemlerin bireysel olmaktan çıkarak partinin bu nitelikli eylemlerin işlendiği, odak haline geldiğinin AYM tarafından tespit edilmesi gerekmektedir (Özbudun, 2020, s. 99).

Bir partinin Anayasa'nın ilgili hükümlerine aykırı fiillerin odağı haline hangi durumlarda ve nasıl gelmiş sayılacağı ise 03.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrasına eklenen ek cümle ile açıklanmıştır.

Yine aynı Kanun'da yapılan değişiklikle 69. maddeye ek fıkra getirilmek suretiyle “*Anayasa Mahkemesi, temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.*” hükmü ile AYM için kapatma kararının yanında ikinci bir yaptırım seçeneği oluşturulmuştur.

Bir siyasi parti için en ağır yaptırım olan kapatma kararı yerine görece daha hafif sayılabilecek devlet yardımlarından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması yaptırımı, partilerin kapatılmasını zorlaştırıcı bir hükümdür (Özbudun, 2020, s. 100).

Ancak, bir siyasi partinin devlet yardımlarından yararlanabilmesi için son genel seçimlere katılmış ve geçerli oyların yüzde üçünü almış olması şartı nedeniyle her zaman uygulanabilir bir yaptırım olmadığı açıktır (Gözler, 2018, s. 167).

2.5.7. Siyasi Partilere İhtar Verilmesi

Siyasi partilere ihtar verilmesine dair düzenleme 2820 sayılı SPK'nın 104. maddesinde, “*Bir siyasi partinin bu Kanunun 101. maddesi dışında kalan emredici hükümleriyle diğer kanunların siyasi partilerle ilgili emredici hükümlerine aykırılık halinde bulunması sebebiyle o parti aleyhine AYM'ye, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca resen yazı*” ile başvurabileceği hükme bağlanmıştır.

Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise AYM, yapılan başvuruyu inceleyerek “söz konusu hükümlere aykırılık görürse” ilgili siyasi partiye “bu aykırılıkları gidermesi için ihtar kararı verir” fıkranın ikinci cümlesinde ise “Bu karar, o siyasî parti genel başkanlığına yazılı olarak bildirilir. Bu yazının tebliği tarihinden itibaren altı ay içinde aykırılık giderilmediği takdirde, Cumhuriyet Başsavcısı Anayasa Mahkemesine bu siyasî partinin kapatılması için resen dava açar” hükümleri yer almaktadır.

02.01.2003 tarih ve 4778 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması amacıyla içerisinde 104. maddenin de bulunduğu SPK’nın bazı maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Değişiklikle 104. maddenin ikinci fıkrası şu şekilde değiştirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, söz konusu hükümlere aykırılık görürse bu aykırılığın giderilmesi için ilgili siyasî parti hakkında ihtar kararı verir. Bu yazının tebliği tarihinden itibaren altı ay içinde aykırılık giderilmediği takdirde, Cumhuriyet Başsavcılığı o siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için Anayasa Mahkemesi’ne re’sen dava açabilir

Ayrıca, 111. maddeye d fıkrası “104. maddeye göre verilen ihtar kararının gereğini yerine getirmeyerek partiyi Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakan sorumlular ile Devlet yardımından faydalanmayan siyasî partilerin sorumluları hakkında üç aydan altı aya kadar hafif hapis cezası, verilir” eklenmiştir.

104. maddenin ikinci fıkrasının ikinci cümlesi AYM’nin 11.06.2009 tarih ve E. 2008/5, K.2009/81 sayılı kararı ile iptal edilmiştir.

Son olarak ise 18.06.2014 tarih ve 6545 sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 104. maddeye ek fıkrası eklenmiştir. Bu fıkra şu şekildedir:

Tüzüklerinde Anayasa Mahkemesince temelli kapatılan veya siyasi parti siciline kayıtlı bulunan siyasi partilerin isimleri, amblemleri ve rumuzlarını aynen veya iltibasa mahal verecek şekilde kabul eden veya kullanan siyasi parti aleyhine Anayasa Mahkemesine, Cumhuriyet Başsavcılığınca resen veya ilgili siyasi parti tarafından doğrudan yazı ile başvurulur. Anayasa Mahkemesi başvuru tarihinden itibaren en geç otuz gün içinde isim, amblem ve rumuzlarla ilgili olarak siyasi parti siciline kayıt önceliğine göre yapacağı incelemede bu Kanunun 96 ncı maddesinin birinci fıkrasına aykırılık görürse, aykırılık teşkil

eden isim, amblem ve rumuzların hükümsüzlüğüne ve siyasi parti sicilinden terkinine karar verir.

AYM, “*verilen ihtar gereği söz konusu aykırılıkları zamanında gidermediği sebebiyle*” 1982 Anayasası döneminde Yeşiller Partisi ile Demokrat Parti hakkında kapatma kararı vermiştir. Mahkeme, 1961 Anayasası döneminde ise 648 sayılı SPK’nın 113. maddesinde ifade edilen *ihtar* hükmü gereği İşçi-Çifçi Partisi ve Türkiye İleri Ülkü Partisi’ni kapatmıştır.

2.5.8. Militan Demokrasi Anlayışı

I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın liberal demokratik rejimlerinde, nasyonal-sosyalist ve faşist hareketlerin liberal hürriyetçi demokrasinin sağlamış olduğu ayrıcalıklardan faydalanarak siyasi iktidarı ele geçirmelerine müteakip otoriter ve totaliter yönetimler kurmuşlardır. Bu gelişmeler sonrası demokrasinin bu otoriter ve yıkıcı rejimler karşısında kendisini koruması fikri ortaya atılmış ve bu fikir önemli ölçüde kabul görmüştür. Demokrasinin bu otoriter ve yönetimler karşısında korunması anlayışı militan demokrasi olarak tarif edilmektedir. Hakyemez (2001) tarafından militan demokrasi şu şekilde tanımlanmıştır:

Faşizm, nasyonel sosyalizm, komünizm ve benzeri özgürlükçü demokratik düzeni açıkça tehdit eden ve ortadan kaldırmayı amaçlayan totaliter akımlar karşısında, kendi demokratik değerlerini korumak amacıyla bu tür yıkıcı akımları savunan bireylerin ve grupların ifade ve örgütlenme özelliklerini kısıtlayan ve bunlara karşı hukuksal, siyasal ve toplumsal alanda aktif bir tutum içerisine giren, klasik (liberal) demokrasinin 1930’lardan sonra siyasal ve toplumsal koşulların ortaya çıkardığı farklı bir yorumdur (ss.33-34).

Militan demokrasi anlayışı, demokratik rejimleri yıkarak otoriter ve totaliter bir rejim amaçlayan siyasi partilere karşı hukuki araçlarla mücadele edilerek bu partilerin örgütlenmelerini ve yaygınlaşmalarını engellemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu anlayış İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB), AİHS, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Avrupa Parlamentosu kararları gibi milletlerarası metinlerde benimsenmiştir. Ayrıca İtalya, Almanya, Türkiye Anayasalarında da yer verilmiştir. Militan demokrasi anlayışı ile asıl korunmak istenen devletlerin mevcut rejimleri değil demokrasinin kendisidir (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2016, s. 197).

Militan demokrasi anlayışına, Avrupa'da ilk kez Federal Almanya Anayasası, nasyonal sosyalist rejimin uygulandığı dönem uygulamalarının bir daha tekrarlanmaması ve demokratik rejimin korunması amacıyla yer vermiştir. 1949 yılında Anayasa'da yapılan değişikliklerle otoriter ve totaliter rejimlere karşı hürriyetçi demokratik düzenin korunmasına dair düzenlemeler getirilmiş, siyasi partilerin kapatılması dâhil birçok hukuki önleme yer verilmiştir. Yapılan değişiklik ve getirilen yeni hukuki düzenlemeler sonrasında 1952 yılında Sosyalist Reich Partisi, Federal Alman Anayasa Mahkemesi tarafından neo-Nazi oldukları gerekçesiyle, 1956 yılında ise Alman Komünist Partisi radikal militan bir grup olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Aşırı ve totalitarizm yanlısı hareketlere karşı ifade ve örgütlenme hürriyetleri büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Bu kısıtlamalar ile aşırı ve totalitarizm yanlıları ile Doğu Almanya'da faaliyet gösteren totaliter sol akımlardan gelecek tehditlere karşı rejimi korumayı hedeflemiştir (Uygun, 2020, ss. 684-685).

Militan demokrasi anlayışının en önemli amacı, hürriyetçi demokratik düzene karşı aşırı ve yıkıcı faaliyetlerin odağı haline gelmiş düşünce ve siyasi akımlara karşı hukuki araçları kullanarak demokratik rejimi korumaktır. Fakat demokratik rejimi korumak isterken hangi akımların aşırı, yıkıcı ve demokratik düzen karşıtı olarak kabul edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorun birkaç açıdan ele alınabilir. Birincisi; siyasi iktidarı elinde bulunduranlar, militan demokrasinin hukuki araçlarını kullanarak kendilerine muhalif olan veya muhtemel olabilecek siyasi düşünce, hareket veya siyasi partileri demokratik rejim için tehdit olarak nitelendirebilirler. Bu sadece nitelemeyle de kalmayıp muhalefet hareketin sesini kısma, baskılamak için hukuki araçları bir sopa gibi kullanılabilir. Bu durum ise demokrasi dışı faaliyetleri geliştirir ve hürriyetçi demokrasinin gereği olan çoğulcu siyasi hayatı zedeler. Nitekim bir düşüncenin veya siyasi partinin hürriyetçi demokratik düzen için tehdit oluşturup oluşturmaması somutlaştırılması gereklidir. İkincisi; aşırı ve yıkıcı düşünceleri açıklama hürriyeti ve bu düşünce sahiplerinin örgütlenme ve faaliyetleridir. Burada aşırı ve yıkıcı düşüncelerin sadece açıklanması mı sınırlandırılacak, yoksa açıklanan bu düşüncenin örgütlenmesi ve faaliyette bulunması mı sınırlandırılacaktır? Bu nokta netleştirilmeli ve hangi düşünce olursa olsun, düşüncenin yasal sınırlar içinde ifade edilmesine olanak tanıyan çoğulcu demokrasi ilkesiyle uyumlu olması sağlanmalıdır. Üçüncü olarak ise militan demokrasi anlayışının gereği hukuk eliyle eyleme dönüşmemiş düşünce ve ifadelerin de

sınırlandırılması, aşırı ve yıkıcı olarak nitelendirilen totaliter düşünce sahiplerinin demokratik düzlemde uzaklaşmasına ve hukuk dışı yöntemlerle mücadeleyi benimsemelerine, bunun ise şiddet eylemlerine evrilmesi kaçınılmazdır (Hakyemez, 2001, ss.74-76).

Sonuç olarak militan demokrasi anlayışı, demokratik düzenin korunması için ortaya çıkmış bir anlayış olmakla beraber siyasi iktidarlar eliyle istismara açık bir demokrasi anlayışı olmuştur. Bu sebeple demokratik düzenin korunması esas olmakla beraber, demokrasiyle bağdaşmayan ve demokratik düzen için tehdit oluşturma potansiyeli bulunan düşünce ve siyasi oluşumların ifade ve örgütlenme özgürlükleri kısıtlanmamalı, hukuki daire içerisinde kalmaları sağlanmalıdır. Sınırlandırıcı ve yasaklayıcı hukuki önlemlerin son çare olarak kullanılması çoğulcu siyasi yapının ve kamu düzeninin korunmasını sağlayacaktır.

Militan demokrasi anlayışı, Türkiye’de ilk kez 1961 Anayasası ile birlikte hukuki düzenlemelerde yer almıştır. Militan demokrasi ilk olarak Federal Almanya Anayasası’nda yer almış ve bu anlayış doğrultusunda yalnızca 2 siyasi parti kapatılmışken Türkiye, demokratik devletler arasında bu anlayışı en yoğun biçimde uygulayan ülke olmuştur. 1961 Anayasası döneminde 3 siyasi parti, 1982 Anayasası döneminde ise 15 siyasi parti kapatılmıştır. Kapatılan partiler, marjinal olmaktan öte çoğu TBMM’de milletvekili olan partilerdir.

Türkiye’deki siyasi partilerin kapatılmasına yönelik verilen kapatma kararları diğer militan demokrasi anlayışının benimsendiği devletlerle kıyaslandığında nicelik yönünden açık ara birincidir (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2016, s. 197).

Hakyemez, Türkiye’de siyasi partilerin kapatılma kararlarının fazlalığını bazı sebeplere dayandırabileceğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, Batının demokrasi ve hürriyetlere bakış açısından farklı bir model sunan 1982 Anayasası ile ilgilidir. Anayasa’nın “Başlangıç” kısmında kendine özgü bir demokrasi ve hürriyetler modeli sunduğunu, bu sebeple de bu kısımda yer alan hükümlerden hareketle bütün temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılabilir olmasıdır. İkincisi, ülkenin kendine özgü siyasi ve toplumsal yapısıdır. Üçüncüsü ise mevcut siyasi yapıda siyasi çoğulculuğun tam olarak yerleşmemiş olması ve farklı görüşlere karşı tahammülün sınırlı kalmasıdır. Bu

sebeplerden dolayı militan demokrasi anlayışı Türkiye’de katı bir biçimde uygulanmış ve hala güncelliğini korumaktadır (Hakyemez, 2001, ss. 85-87).

Türkiye’de militan demokrasi anlayışının katı bir şekilde uygulanmasının yanında, bu anlayışın asıl amacını aşan boyutlarda kararlar da verilmiştir. AYM’nin siyasi partilere yönelik almış olduğu çoğu kapatma kararı, demokratik devlet düzenini korumaktan ziyade mevcut anayasal ve hukuki yapının korunmasını amaçlamıştır.

Militan demokrasi anlayışı, Batı’da, demokratik devlet düzenini, aşırı ve yıkıcı fikirleri benimsemiş siyasi akım veya partilerin telafisi imkânsız tehditlerine karşı korumayı ve son çare olarak kapatılmasını hedeflenmişken, Türkiye’de tam tersi, mevcut hukuk düzenini korumak için siyasi partilerin kapatılması ilk çare olarak düşünülmüştür. Siyasi partiler, şiddete bulaşmadan ve demokratik usulleri kullanmak koşuluyla mevcut Anayasa’yı değiştirmek isteyebilir ve bu doğrultuda faaliyet yürütebilirler. Militan demokrasinin amacı şiddete bulaşmamış bu partilere karşı ilk çare olarak hukuksal araçlarla önlem almaktır. Eğer demokratik devlet düzenine karşı telafisi imkânsız sonuçlar ortaya çıkacaksa kapatma yaptırımı uygulanır. Militan demokrasi anlayışının Türkiye’de en fazla eleştirilen niteliği de bu noktadır (Hakyemez, 2001, s. 86).

2.5.9. AYM’nin Siyasi Partilerin Kapatılması Davalarındaki Yaklaşımı

Demokratik devletlerde, militan demokrasi anlayışının cari olduğu rejimlerde, siyasi parti kapatma yaptırımı en son düşünülecek bir yöntem, istisnai bir önlem olarak kabul edilirken; Türkiye’de, devletin kendini koruma refleksi ile ilk düşünülen ve uygulanan bir yöntem olmuştur. AYM, kuruluşundan tüm partilerin kapatıldığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar açılan 6 siyasi partiyi kapatma davasında partilerin kapatılması yönünde, 1983 tarihinde partilerin yeniden kurulmaya başlamasından günümüze kadar ise 19 siyasi partinin kapatılması yönünde karar almıştır. Arslan’a göre; AYM birçok kararında, kendi varlık sebebini kanun koyucu karşısında bireylerin hak ve hürriyetlerini korumak ve güvence altına almak olarak tarif etmesine rağmen özellikle siyasi partilerin kapatılması davalarında aldığı kararları insan hakları ekseninde değil anayasal ideoloji ekseninde aldığını belirtir. Bu kararlarda “*devletin bölünmez bütünlüğü*” ve “*laiklik ilkesi*”nin korunması olmak üzere iki konu üzerine odaklandığını, bu iki konuyu oldukça geniş açıdan yorumlayarak devletin yapısı ve toplumsal meseleler karşısında

anayasal çerçeveden farklı görüş ve düşünceleri yasak kapsamına dâhil etmesi, salt söylem düzeyinde kalan ve fiiliyata dönüşmemiş farklı görüş ve düşünceleri bile yasak kapsamına dâhil etmesi bu doğrultuda kapatma kararları alması mahkemenin katı bir yasakçı tutuma sahip olduğunu kanıtlamaktadır (Arslan, 2001, s. 8).

AYM'nin siyasi parti kapatma davalarında Anayasa'da yer alan ve değiştirilemez bir ilke olan demokratik devlet ilkesinin gereği olan çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez aktörü olan siyasi partilere karşı katı bir yasaklayıcı tutum geliştirmesi, AİHS ile kabul edilen kriterlere ve bu kriterlerin uygulama merci olan AİHM'in içtihatları ile çelişmektedir. AİHM, yapılan başvurular neticesinde AYM'nin 11 siyasi parti hakkında verdiği kapatma kararını AİHS'e aykırı bulmuştur. Aykırılığa esas olarak sözleşmenin 11. Maddesine dayandırılmış, kapatma kararlarının “ölçüsüz” ve “demokratik toplum düzeninin gerekleri” açısından uygun olmadığı belirtilmiştir. Bu partiler; Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Sosyalist Parti, Halkın Emek Partisi, Demokrasi Partisi, Sosyalist Türkiye Partisi, Demokrasi ve Değişim Partisi, Emek Partisi, Demokratik Kitle Partisi, Halkın Demokrasi Partisi, Demokratik Toplum Partisi'dir. Ayrıca AYM'nin Refah Partisi hakkında almış olduğu kapatma kararına karşı yapılmış olan başvuruyu ise AİHS'e aykırı bulunmamıştır (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2016, ss. 197-198).

2.5.10. AİHM'in Siyasi Partilerin Kapatılması Davalarındaki Yaklaşımı

Avrupa Konseyi, Avrupa genelinde demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü öncelemek ve savunmak amacıyla 1949 yılında kurulmuş hükümetler arası bir kuruluştur. Türkiye, Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinde arasında yer almakta ve 1954 yılında AİHS'i imzalamış, 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkını, 1989 yılında ise AİHM'in yargılama yetkisini kabul etmiştir. 2004 tarih ve 5170 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile de temel hak ve hürriyetlere ilişkin kanun-milletlerarası antlaşma ikileminde milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alınacağı anayasal hüküm altına alınmıştır. Bu hükümle tüm temel hak ve hürriyetler konusunda olduğu gibi siyasi partilerin kapatılması konusunda da AİHS'in öngördüğü ölçütler kabul edilmiştir (Özbudun, 2020, s. 104).

AİHS demokratik devletin gereklerini sistemleştiren ve bu gerekleri güvence altına alan bir sözleşmedir. AİHM ise AİHS hükümleri çerçevesinde taraf ülkelerin iç hukuk düzenlemeleri ve eylemlerinin uygunluğunu denetleyen bir mekanizmadır.

AİHS’de siyasi partiler için özel bir hüküm bulunmamasıyla beraber siyasi partiler, 11. maddede düzenlenen dernek kurabilme ve toplantı hürriyeti kapsamında değerlendirilmektedir. AİHM, siyasi partileri demokratik devletin vazgeçilmez unsuru olarak görmektedir. Bu sebeple siyasi partilere kuruluş, örgütlenme ve faaliyetleri konusunda geniş güvenceler verilmesine vurgu yapmaktadır (Uygun, 2020, s.664).

Ayrıca AİHM’in siyasi parti faaliyetlerinin, düşünce ve ifade hürriyetinin kolektif bir şekilde kullanılması anlayışı olarak görmesi sebebiyle siyasi partileri 9 ve 10. maddelerde yer alan düşünce ve düşünceyi ifade etme hürriyeti kapsamına dâhil etmiştir. Yine 14. maddede yer alan ayrımcılık yasağı ile 17. maddede düzenlenen hak ve hürriyetlerin kötüye kullanımının yasaklanması, AİHM’in siyasi partiler için esas aldığı diğer ölçütleridir (Özcan & Yanık, 2014, s. 191).

AİHS’in 34. maddesine göre sözleşmeyle tanınan hakların, sözleşmeye taraf ülkelerce ihlal edildiği ve bu ihlal sebebiyle zarar görüldüğü iddiası ile tüm gerçek kişiler, yürütme organı dışı tüm kuruluşlar veya kişi grupları AİHM’e başvurabilmektedir. İlgili maddede belirtilen yürütme organı dışı tüm kuruluşlara siyasi partiler de dâhildir (Özcan & Yanık, 2014, s. 189). Dolayısıyla kapatılan bir siyasi parti, AİHS’in 35. maddesine göre iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve kesin karardan itibaren altı aylık süre içinde AİHM’e başvurabilir.

AİHM içtihatlarına göre siyasi partilerin kapatılması davalarında alınan kapatma kararının AİHS’e uygun olması için a) kanunda düzenlenmiş olması, b) kapatılma kararının meşru bir amaca yönelik olması, c) demokratik devlet ilkelerinin bu ihlali gerekli sayması, koşullarının gerçekleşmiş olması gerekmektedir. (Gözler 2014, s. 168).

AİHM’in siyasi partilerin kapatılması davalarında alınan kapatma kararının AİHS’e uygunluğunu daha net ortaya koyan anlatıya Venedik Komisyonu’nun 1999 tarihli “*Siyasal Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Önlemler Hakkında Temel İlkeler*” başlıklı raporunda yer verilmiştir. Rapora göre; AİHS’e uygun bir şekilde siyasi partilerin yasaklanması ya da kapatılabilmesi için siyasi partilerin: a) Şiddeti ve şiddet kullanılmasını savunarak şiddeti siyasi bir araç haline getirmeleri

gerekir. Hoşgörsüzlük, ırkçı söylem ve eylem, yabancılara karşı düşmanlık şiddet savunusunun işareti olarak görülür. b) Siyasi partilerin kapatılması demokratik devlet düzeninin korunması adına son çare olmalıdır. Siyasi partinin demokratik devlet düzenine aykırı söylem ve eylemlerin tespiti kapatma için tek başına yeterli değildir. Bu aykırı söylem ve eylemin demokratik devlet düzeni için tehlike arz etmesi ve bu tehlikenin giderilebilmesinin bazı önlemlerle giderilebilecek olmamasıdır (Uygun, 2020, ss. 665-666).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLERİN KAPATILMASI REJİMİNİN DEMOKRATİK DEVLET İLKESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Türkiye'de siyasi partilerin kapatılması rejimi iki ayrı dönem başlığı altında değerlendirilecek, AYM tarafından kapatılan siyasi partiler hakkında genel bir bilgi verilecek ve daha sonrasında ise Türkiye'de siyasi partilerin kapatılması rejimi demokratik devlet ilkesi açısından değerlendirilecektir.

3.1. Türkiye'de Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Değerlendirilmesi

Demokrasi, düşünce ve ifade hürriyeti esasına dayanır. Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın en temel unsurudur. Çağdaş demokrasi, temsili ve genel oy hakkını esas aldığı için aynı zamanda partiler demokrasi olarak da adlandırılır (Anayurt, 2001, ss. 6).

Siyasi partilerin temel hak ve hürriyetlerin kullanılması, genel oyun yaygınlaştırılması ve millet iradesinin siyasi iktidarda karşılık bulması için faaliyetlerde bulunması en önemli işlevleridir. Bu sebeple siyasi partiler, demokrasiyle özdeşleştirilmiş, demokratik devlet anlayışının vazgeçilmez unsurları olarak görülmüş ve kurumsal varlıkları anayasal güvence altına alınmıştır. Yine anayasalarda siyasi partilere yönelik asli vazifelerinin dışına çıkmamaları ve demokratik devlet düzeni aleyhine faaliyetlerde bulunmamaları için bazı sınırlayıcı hükümlere de yer verilmiştir. Bu sınırlayıcı hükümler tüm demokratik devlet anayasalarında mevcut olmakla birlikte her ülkenin kendi değerler sistemi ve demokrasi gelişmişliği bağlamında farklılık göstermektedir.

Türkiye’de siyasi partiler, 1982 Anayasası’nın 68. maddesine göre demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılması, genel oyun yaygınlaştırılması ve millet iradesinin siyasi iktidarda karşılık bulması için önceden izin almadan kurulmaları, siyasi faaliyette bulunmaları ve ülke genelinde örgütlenmelerine serbestlik sağlanmış, on sekiz yaşını doldurmuş her Türk vatandaşının partilere üye olma veya üyelikten ayrıma hakkı güvence altına alınmıştır. Ayrıca her demokratik devlette olduğu gibi parti faaliyetleri kanunla düzenlenmiş, bazı kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı hükümlere de tabi tutulmuşlardır. Siyasi partilerin faaliyetleri, denetimleri ve yargısal işlemleri normal bir mahkemelerce değil bir üst mahkeme olan AYM’nin denetimine alınarak anayasal güvence sağlanmıştır.

Siyasi partiler her ne kadar demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak tanımlanmış olsa bile yukarıda ifade edildiği gibi faaliyetleri sınırsız görülmemiş ve asli vazifelerinin dışına çıkmamaları ve demokratik devlet düzeni aleyhine faaliyetlerde bulunmamaları için sınırlayıcı ve yasaklayıcı tedbirler 1982 Anayasası’nda ve 2820 sayılı SPK’da düzenlenmiştir.

AYM, Anayasa’nın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak kuruluşundan günümüze kadar 25 siyasi partiyi kapatmıştır. Bu kapatma kararlarının 6’sı 1961 Anayasası döneminde alınmıştır. 1982 Anayasası döneminde ise 19 siyasi partinin kapatılması yönünde karar almıştır. (Özcan & Yanık 2014, ss. 142-145).

3.1.1. 1961 Anayasası Dönemi Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeler

27.05.1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) ülke yönetimine el koymuş, TBMM feshedilmiş ve siyasi partilerin faaliyetlerinin askıya alınmıştır. 12.01.1961 tarihinde siyasi partilere tekrar faaliyette bulunabilmeleri için hükümet aracılığı ile izin verilmiş, sonrasında ise 09.07.1961 tarihinde gerçekleştirilen ve % 61,7 evet oyuyla kabul edilen 1961 Anayasası ile siyasi partiler ilk kez anayasal bir statüye sahip olmuştur (Teziç, 2016, s. 384).

Siyasi partiler, 1961 Anayasası’nın 56. maddesinde demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanmıştır. Bu anayasal tanımlama ile birlikte siyasi partilerin Türkiye’de demokratik siyasi hayatın ana taşıyıcısı olduğu en üst metinle kabul edilerek siyasi partilerin faaliyetleri anayasal güvence altına alınmıştır.

1961 Anayasası'nda siyasi partilerle ilgili konular 56 ve 57. maddelerinde doğrudan, 19, 26, 84, 92, 119, 120 ve 145. maddeleri ise siyasi partilerle ilgili diğer hükümleri içermektedir (Özcan & Yanık, 2014, s. 65).

1961 Anayasası'nın 56. maddesi vatandaşların parti kurma hakkı ve partilerin siyasi hayattaki yeri düzenlemiştir. Maddeye göre *“vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasi partiler; önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasi partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.”*

Anayasa'nın 57. maddesi siyasi partilerin uyacakları esasları düzenlemiştir. Maddeye göre *“siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.”*

Anayasa'nın 19. maddesinde ise *“Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma (...) dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan”* siyasi partilerin AYM tarafından temelli kapatılacağı hüküm altına alınmıştır.

Siyasi partilerin kapatılması davalarını yürütme görevi ise 1961 Anayasası ile kurulmuş ve bir yüksek mahkeme olan AYM'ye verilmiştir. Siyasi partilerin kapatılması kararının yalnızca AYM tarafından verilebilecek olması siyasi partiler için önemli bir teminat, anayasal bir güvencedir.

Anayasal düzenlemelerin haricinde 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı SPK çıkartılarak siyasi partilerin örgütlenme ve faaliyet alanları ve partilere getirilen sınırlamalar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. (Kuzu, 1987, ss. 158).

648 sayılı SPK, 10 kısımdan ve 137 maddeden oluşmaktadır. Bu Kanun, siyasi partiler hakkında çok ayrıntılı hükümler içermektedir. Kanun'da, siyasi partilerle ilgili yasaklar *“Parti yasaklamaları”* başlığı altında 83 ile 107. maddeleri arasında, siyasi partilerin kapatılması rejimine ilişkin hükümler ise *“Siyasi partilerin kapatılması”* başlığı altında 108 ile 115. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

648 sayılı SPK’da siyasi partilerle ilgili yasaklar “*Parti yasaklamaları*” başlığı altında beş bölümde düzenlenmiştir. Bu yasaklamalar şu şekildedir: Kanunun, 83. maddesi “*Devletin şeklinin korunması*”, 84. maddesi “*Milli egemenliğin korunması*”, 85. maddesi “*Sultanlık unvan ve nişanlarının korunması*”, 86. maddesi “*Bağımsızlığın korunması*” 87. maddesi “*Ülke bütünlüğünün korunması*”, 88. maddesi “*Devlet tekliği ilkesinin korunması*”, 89. maddesi “*Azınlık yaratılmasının önlenmesi*”, 90. maddesi “*Bölgecilik ve ırkçılık yasağı*”, 91. maddesi “*Eşitlik ilkesinin korunması*”, 92. maddesi “*Laiklik ilkesinin korunması*”, 93. maddesi “*Halifelğin istenilemeyeceği*”, 94. maddesi “*Laik devlet düzenini korunması*”, 95. maddesi “*Din farklılığına dayanma yasağı*”, 96. maddesi “*Partilerin dini gösteri yapamaması*”, 97. maddesi “*Atatürk devrimlerinin korunması*”, 98. maddesi “*Diyanet İşleri Başkanlığının yerinin korunması*”, 99. maddesi “*Cumhuriyet büyük kurucusuna saygı*”, 100. maddesi “*Demokratik düzenini korunması*”, 101. maddesi “*Temel hak ve ödevlerin korunması*”, 102. maddesi “*Anayasanın meşruluk temelini korunması*”, 103. maddesi “*27 Mayıs Devriminin anlamının korunması*”, 104. maddesi “*27 Mayıs 1960’tan 15 Ekim 1961’e kadar yargı organlarıncı kapatılmış siyasi partilerin devamı olma iddiasının yasak edilmesi*”, 105. maddesi “*Ahlâk ve adabın korunması*”, 106. maddesi “*Kullanılması yasak parti adları*” ve 107. maddesi “*Askeri nitelikte partilerin kurulamaması*” yönelik yasakları düzenlemektedir.

Yine, siyasi partilerin kapatılmasına yönelik düzenlemeler ise “*Siyasi partilerin kapatılması*” başlığı altında beş bölümde düzenlenmiştir. Kanunun, 108. maddesi “*Görevli savcılık ve yetkili mahkeme*”yi düzenlemiştir. 109. maddesi “*Parti yasakları inceleme kurulu*”, 110. maddesi “*Dördüncü kısma aykırılık halinde dava açılması*”, 111. maddesi “*Dördüncü kısmın hükümlerine aykırılık dolayısıyla kapatma*”, 112. maddesi “*Kanunsuz siyasi faaliyetlere mihrak olma sebebiyle kapatma*”, 113. maddesi “*Diğer sebeplerle dava açılması*” durumunu düzenlemiştir.

648 sayılı SPK’ya göre siyasi partilere yönelik kapatma davası AYM’de görülür ve savcılık görevi, Cumhuriyet Başsavcılığı’na yürütülür. Cumhuriyet Başsavcılığı, bir siyasi partinin bu kanunun “*dördüncü kısım*” hükümlerine aykırı amaç güderek faaliyetlerde bulunması halinde kanunun 108. maddesi gereği kapatma davasının açılma yöntemi belirtilmiştir.

Ayrıca Kanununun 114. maddesinde “İdari mercileri, savcılarının ve mahkemelerin görevi” 115. maddesinde ise “Kapatılan partinin malları”nın hazineye geçeceği ve bu kararın Hükümet tarafından uygulanacağı belirtilmiştir.

648 sayılı SPK, bu yönüyle siyasi partiler hukukunun oluşumu ve gelişimi için önemli olmakla birlikte, çok fazla ayrıntı barındırması olumsuz olarak değerlendirilebilir (Özcan & Yanık, 2014, s. 68).

3.1.2. 1961 Anayasası Dönemi Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi

1961 Anayasası döneminde AYM tarafından 6 siyasi parti kapatılmıştır. Bu partiler; İşçi-Çiftçi Partisi (1968), Milli Nizam Partisi (1971), Türkiye İleri Ülkü Partisi (1971), Türkiye İşçi Partisi (1971), Büyük Anadolu Partisi (1972) ve Türkiye Emekçi Partisi (1980) dir.

AYM’nin bu altı partiye yönelik kapatma kararları incelendiğinde İşçi-Çiftçi Partisi, Türkiye İleri Ülkü Partisi ve Büyük Anadolu Partisi’ni usule aykırılık sebebiyle, Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Emekçi Partisi’nin bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık, Milli Nizam Partisi’nin ise laiklik ilkesine aykırılık sebebiyle kapatıldığı görülmektedir.

3.1.3. 1961 Anayasası Dönemi Kapatılan Siyasi Partiler

1961 Anayasası döneminde AYM tarafından 6 siyasi parti kapatılmıştır. Bu partiler aşağıda tablo halinde belirtilmiştir.

Tablo 3.1: 1961 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler

Sıra No	Siyasi Parti Adı	Esas No	Karar No	Karar Tarihi	Resmi Gazete Yayımlanma Tarihi ve Sayısı
1	İşçi-Çiftçi Partisi	1968/31	1968/44	15.10.1968	30.12.1968 - 13088
2	Milli Nizam Partisi	1971/1	1971/1	20.05.1971	14.01.1972- 14072
3	Türkiye İleri Ülkü Partisi	1971/2	1971/2	24.06.1971	06.01.1972 - 14064
4	Türkiye İşçi Partisi	1971/3	1971/3	20.07.1971	06.01.1972 - 14064
5	Büyük Anadolu Partisi	1972/1	1972/1	19.12.1972	28.03.1973 - 14490
6	Türkiye Emekçi Partisi	1979/1	1980/1	29.07.1980	26.07.1980 - 17059

Kapatılan altı siyasi partinin kapatılma sebepleri özetle şu şekildedir:

3.1.3.1. İşçi-Çiftçi Partisi

İşçi-Çiftçi Partisi, farklı tarihlerde üç kez kurulmuş bir partidir. İlki, 17.06.1946'da Ethem Ruhi BALKAN tarafından kurulmuş Türkiye İşçi-Çiftçi Partisi'dir. Ethem Ruhi BALKAN'ın 1949 tarihinde vefatı sebebiyle parti genel başkanlığına Suavi RAŞİTOĞLU getirilmiştir. Parti, 1950'lerin başına kadar siyasi faaliyetlerini sürdürmüş, bu tarihten sonra ise siyasi arenadan çekilmiş, arşiv bilgilerine göre münfesih sayılmıştır. Türkiye İşçi-Çiftçi Partisi, 30.03.1961 tarihinde ikinci kez yine aynı isimle Abdülaziz AYYILDIZ tarafından kurulmuştur. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının AYM'ye 02.06.1966 tarih ve S.P. 110 sayılı başvurusu üzerine parti için AYM tarafından kuruluşundan sonra kongre yapmamış olması ve idari yönetimini oluşturmaması sebebiyle 22.09.1965 tarihinde münfesih sayılmasına dair karar verilmiştir (Işık, 2012, ss. 83-84).

İşçi-Çiftçi Partisi üçüncü kez, başında Türkiye ibaresi olmadan 03.05.1967 tarihinde eski genel başkan Suavi RAŞİTOĞLU tarafından tekrar kurulmuştur. Parti, 1961 Anayasası döneminde kapatılan ilk siyasi partidir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının 20.06.1968 tarih ve 1968/17-1 sayılı iddianamesine göre partinin tüzüğü gereği her yıl yapılması gereken parti genel kongresinin yapılmaması, parti mevzuatının 648 sayılı SPK'nın hükümlerine uygun hale getirilmemesi ve partinin AYM'nin yaptığı ihtarın gereğini de yerine getirmemesi gerekçesi ile partiye dava açılmış ve 15.10.1968 tarihinde usule aykırılık sebebiyle İşçi-Çiftçi Partisi kapatılmıştır (E. 1968/31, K. 1968/44, K.T. 15.10.1968, AYMKD, Sayı: 6, 1992, ss. 243-245).

3.1.3.2. Milli Nizam Partisi

Milli Nizam Partisi, TBMM 14. Dönem Konya bağımsız milletvekili Necmettin ERBAKAN ve 17 arkadaşı tarafından 26.01.1970 tarihinde kurulmuş ve merkezi Ankara'da olan bir partidir. Parti genel başkanı Necmettin ERBAKAN'dır.

Milli Nizam Partisinin bazı il ve ilçelerde düzenlediği toplantılarda parti yetkililerinin yapmış konuşmalarda Anayasa'da ifade edilen laiklik ilkesine aykırı davranışlar bulunması sebebiyle 648 sayılı SPK'nın 4. Kısım hükümleri gereği inceleme neticesinde ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının 04.03.1971 tarih ve 1971/1 sayılı iddianamesiyle kapatma davası açmıştır. Cumhuriyet Başsavcısı bu iddianame ile Milli Nizam Partisi'nin 648 sayılı SPK'nın 92. maddesinde ifade edilen siyasi partilerin,

laiklik ilkesini değiştirme amacı güdemeyecekleri, 94. maddesinde ifade edilen devletin temel düzenini dini kurallara dayandırma veya siyasi veyahut kişisel çıkar sağlama amacıyla her ne şekilde olursa olsun dini, dini duyguları veya dince kutsal kabul edilen şeyleri istismar edici faaliyet yrtemeyecekleri, 97. maddesinde ifade edilen Türkiye Cumhuriyetini ağdaş medeniyet seviyesine eriştirmeyi amaçlayan ve devletin laik niteliğini koruma amacıyla çıkarılmış kanunların amaçlarına aykırı amaç güdemeyecekleri ve aynı Kanunun 111. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan parti kongresi, merkez karar organı veya merkez yönetim organlarında veyahut TBMM genel kurullarında 648 sayılı SPK'nın 4. kısmına aykırı karar alamayacakları yahut genelge veya bildirimler yayınlamayacakları hükümlerini ihlal ettiğini ve bu ihlallerin gereği olarak temelli kapatılması istenmiştir. AYM, 20.05.1971 tarihinde Milli Nizam Partisi'ni Anayasa'nın 2, 19 ve 57. maddeleri ile 648 sayılı SPK'nın 92, 93, 94 ve 111/2 maddelerine aykırılık sebebiyle kapatılmasına karar vermiştir (E. 1971/1, K. 1971/1, K.T. 20.05.1971, AYMKD, Sayı: 9, 1991, ss. 3-70).

3.1.3.3. Türkiye İleri lk Partisi

Türkiye İleri lk Partisi, 06.05.1969 tarihinde kurulmuş ve merkezi İstanbul'da olan bir partidir. Parti genel başkanı Hasan TURAN'dır.

Parti, tüzüğünde görülen eksiklikleri gidermediği, parti mevzuatındaki diğer eksiklikleri ilgi mevzuatı 648 sayılı SPK'nın hükümlerine uygun hale getirmediği ve düzeltilmesi için 648 sayılı SPK'nın 113. madde hükümleri doğrultusunda AYM'nin yaptığı yazılı ihtarın gereğini de yerine getirmediği gerekçesi ile 24.06.1971 tarihinde usule aykırılık sebebiyle kapatılmıştır (E. 1971/2, K. 1971/2, K.T. 24.06.1971, AYMKD, Sayı: 9, 1991, ss. 72-80).

3.1.3.4. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi, bir grup sendikacının öncülüğünde 13.02.1961 tarihinde İstanbul'da kurulmuş bir partidir. Partinin kurucu genel başkanı Avni ERKALIN'dır. 1962 yılında parti kurucularının işçi sınıfı ile aydınlar buluşturmak amacıyla yaptıkları ağrı sonucu bazı aydınların partiye ye olması neticesinde kurucuların teklifi ile partinin genel başkanı Doç. Dr. Mehmet Ali AYBAR olmuştur. Parti 1965 genel seçimlerinde, TBMM 13. Döneminde, 15 vekil çıkartmış ilk sosyalist partidir (Akyol, 2009, s. 73).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 11.06.1971 tarih ve 1971/3 sayılı iddianamesiyle Türkiye İşçi Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Partiye dava açıldığında parti genel başkanı Behice BORAN'dır (Abdülhakimoğulları, 2000, s. 182). İddianameye göre Türkiye İşçi Partisi'nin 29/30 Ekim 1970 tarihlerinde gerçekleştirdiği 4. Büyük Kongresinde alınan kararlarınının 6. bölümünde yer alan ifadelerin 648 sayılı SPK'nın 4. kısım parti yasakları yönünden incelenmiştir. Adı geçen kongrede bazı parti temsilcileri tarafından sarf edilen sözler özetlenerek aktarılmış. Emek Dergisi'nde yayınlanmış imzalı ve imzasız yazılardan örnekler yer verilmiş. Genel başkan ve bazı üyelerin ifadeleri derlenmiş. "*Olayın Tahlihi*" başlığı altında toplanan düşünceler öne sürülmüş ve sonuç olarak Anayasa'nın 57. maddesinin birinci fıkrasında ifade edilen siyasi partilerin bölünmez bütünlük ilkesine ve demokratik devlet ilkesine aykırı hareket edemeyeceği, 648 sayılı SPK'nın 87 ve 89. maddelerinde ifade edilen ülke bütünlüğünü bozmak ve devletin tekliği ilkesini değiştirmek amaçlarını güdemeyeceklerinden hareketle aynı kanunun 111/2. maddesi uyarınca partinin temelli kapatılması istemiştir. AYM, Türkiye İşçi Partisi'ni Anayasa'nın 57. Maddesi, 648 sayılı SPK'nın 89 ve 111/2. maddeleri uyarınca 20.07.1971 tarihinde oybirliği ile temelli kapatmıştır (E. 1971/3, K. 1971/3, K.T. 20.07.1971, AYMKD, Sayı: 9, 1991, ss. 80-131).

3.1.3.5. Büyük Anadolu Partisi

Büyük Anadolu Partisi, 03.11.1969 tarihinde İstanbul merkezli kurulmuş bir partidir. Parti genel başkanı Ahmet Mithat ASLAN'dır.

Parti, kuruluşundan itibaren iki yıl içerisinde büyük kongresini toplamadığı ve parti tüzüğündeki eksiklikler ve 648 sayılı SPK'ya aykırı hükümlerin düzeltilmesi için ilgi kanununun 113. maddesi gereğince AYM'nin 13.07.1965 tarihinde yazılı ihtarında bulunmuştur. İhtar gereği, parti tüzüğünü 648 sayılı SPK'nın hükümlerine uygun hale getirmediği, büyük kongresini zamanında toplamadığı, genel merkez adresini belirlemediği ve tutulması zorunlu olan defterleri tutmadığı için açılan re'sen dava neticesinde Anayasa'nın 57. maddesinin son fıkrası ve 648 sayılı SPK'nın 113. maddesinin son fıkrası uyarınca 19.12.1972 tarihinde usule aykırılık sebebiyle oybirliği ile kapatılmıştır (E. 1972/1, K. 1972/1, K.T. 19.12.1972, RG, Tarih-Sayı: 28.03.1973-14490, ss. 1-3).

Bu karar AYMKD'de yer almamış 28.03.1973 tarih ve 14490 sayılı RG'de yayımlanmıştır.

3.1.3.6. Türkiye Emekçi Partisi

Türkiye Emekçi Partisi, 12.02.1975 tarihinde kurulmuştur. Genel başkanı Mihri BELLİ'dir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın 05.03.1979 tarih ve 1975/50 sayılı iddianamesiyle Türkiye Emekçi Partisi'ne kapatma davası açılmıştır. İddianamede Anayasa'nın 3. maddesinde ifade edilen Türk Devleti, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür ve resmi dilinin Türkçe olduğu vurgulanmıştır. Türkiye Emekçi Partisi, parti programının Anayasa'nın 57. maddesinin birinci fıkrasında ifade edilen siyasi partilerin tüzük, program ve faaliyetlerinin temel hak ve hürriyetlere dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği hükmüne aykırı olunmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca 648 sayılı SPK'nın 89. maddesinde ifade edilen siyasi partiler milli ve dini kültür farklılıklarına veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyeceği, Türk dili ve kültüründen gayri yeni azınlıklar oluşturma amacıyla millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemeyeceği, yine aynı kanunun 111/1 maddesinde ifade edilen parti tüzük veya programının veyahut partiye ait diğer parti mevzuatının bu kanunun dördüncü kısmında yer alan hükümlere aykırı olması durumunda siyasi partinin kapatılacağı belirtilmiştir. Başsavcısı, parti programının ilgi Anayasa ve Kanun hükümlerini ihlal ettiği ve bu ihlallerin gereği olarak Türkiye Emekçi Partisi'nin temelli kapatılmasını istemiştir. AYM, dava neticesinde Türkiye Emekçi Partisi parti programında yer alan kimi cümleler ile özellikle "*Ulusal Devrimci Kültür için*" başlığı altında ve "*H*" bölümünde yer alan "*Anadili Türkçe olmayan okul çağındaki T.C. vatandaşlarına Milli Eğitim Bakanlığı yönetiminde andil ve kültür eğitimi sağlanması...*" gibi ifadeler sebebiyle Türkiye Emekçi Partisi parti programının Başsavcı'nın iddianamesinde belirttiği üzere ilgi Anayasa ve Kanun hükümlerine aykırı olduğuna hükmederek 648 sayılı SPK'nın 111/1 maddesi gereğince 29.07.1980 tarihinde oybirliği ile Türkiye Emekçi Partisi'ni temelli kapatmıştır (E. 1979/1, K. 1980/1, K.T. 29.07.1980, AYMKD, Sayı: 18, 1992, ss. 3-45).

3.1.4. 1961 Anayasası Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Değerlendirilmesi

Siyasi parti kavramına ilk kez 1961 Anayasası'nda yer verilmiştir ve siyasi partilerin varlıkları ilk defa Anayasa ile güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasası ile ister iktidarda isterse de muhalefette olsun siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiş, mevcut rejimin aleyhine yönelik amaç gütmeyen partilerin serbestçe örgütlenmelerine ve faaliyette bulunmaları hüküm altına alınmıştır.

Anayasa'nın 56. ve 57. maddeleri siyasi partilerin kuruluşu, işleyişi ve faaliyetlerinin sınırlarını belirlemektedir. 57. maddeye göre siyasi partilerin tüzük, program ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet devlet düzeni ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bu temel hükme uymayan siyasi partilerin AYM tarafından temelli kapatılacağı belirtilmiştir.

Anayasa'nın 56. maddesinin birinci fıkrasında "*vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir*" ikinci fıkrasında "*siyasi partiler önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar*" üçüncü fıkrasında "*siyasi partiler ister iktidar ister muhalefet olsunlar, siyasi partileri demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır*" hükümlerine yer verilmek suretiyle hem bireysel siyasi haklar güvence altına alınmış hem de siyasi partilerin kurumsal yapıları ve parti faaliyetlerine anayasal güvence getirilmiştir. Ayrıca 30.06.1971 tarih ve 1421 sayılı Anayasa değişikliği ile de 56. maddeye son milletvekili genel seçimlerinde geçerli oyların en az % 25'ini veya TBMM'de grup kuracak kadar milletvekiliği elde etmiş siyasi partilere devletçe yapılacak yardım Kanunla düzenleneceği hükmü getirilerek belirtilen şartları yerine getiren siyasi partilere maddi yardım yapılmasının önü açılmıştır. 57. maddesinde ise siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetlerinin sınırları çizilerek bu sınırların aşılması halinde temelli kapatma yaptırımının uygulanacağı açıkça belirtilmiştir.

Siyasi partilere yönelik kapatma davasının ve dava sonucu alınacak kapatma kararının ise yalnızca AYM tarafından verilebileceği hüküm altına alınarak siyasi partilere yönelik yargılamalar anayasal güvence altına alınmıştır. Ayrıca 13 Temmuz

1965 tarih ve 648 sayılı SPK çıkartılarak siyasi partiler özel bir kanuna da tabi tutulmuştur. Bu kanun ile siyasi partilerin örgütlenme ve faaliyet alanları ve partilere getirilen sınırlamalar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. (Kuzu, 1987, ss. 158).

1961 Anayasası'nın ister iktidarda olsun isterse muhalefette olsun siyasi partileri demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmesi ve partilere yönelik getirmiş olduğu anayasal güvenceler 1961 Anayasası'nın çoğulcu demokrasiyi benimsemiş olduğunun bir göstergesidir. Ancak hem Anayasa'da ifade edilen hem de 648 sayılı SPK'da yer alan sınırlamalar kapatma kararı dışında ara bir yaptırım öngörmemiştir. Ara bir yaptırım kararı seçeneğinin bulunmaması siyasi partilerin tüzük, program veya diğer parti mevzuatında yer alabilecek farklı ifadelerin partinin kapatılmasına esas sayılabilecek olması sebebiyle demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilerin kapatılmasını kolaylaştıracaktır.

3.1.5. 1982 Anayasası Dönemi Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeler

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) resmi isimlendirmesi Bayrak Harekâtıyla ülke yönetimine el koymuş, meclis ve hükümet feshedilmiş ve tüm milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Ülke çapında sıkıyönetim ilân edilmiştir. Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında kuvvet komutanlarının yer aldığı Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurulmuştur.

12.09.1980 tarih ve 17103 mükerrer sayılı RG ile MGK'nın bildirimleri yayımlanmıştır. 7 numaralı MGK Bildirisi ile tüm partilerin faaliyetleri yasaklanmıştır. Daha sonra ise 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile tüm siyasi partiler kapatılmıştır.

Askeri yönetimin emriyle Danışma Meclisi (DM) tarafından 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Hazırlanan bu Anayasa 23.09.1982 tarihinde DM tarafından, 18.10.1982 tarihinde ise MGK tarafından kabul edilmiş ve 7.11.1982 tarihinde halkoylamasına sunulmuştur. 1982 Anayasası, halkoylaması sonucu % 91,37 oranında evet oyu olarak kabul edilmiş, 09.11.1982 tarih ve 17863 (Mükerrer) sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup halen yürürlükte dir.

Askeri yönetimin emriyle yasaklanan siyasi parti faaliyetleri, Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından MGK'nın onayı ile 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı SPK'nın

yürürlüğe girmesiyle sınırlı ve kademeli olarak serbest bırakılmış ve siyasi partiler yeniden kurulmaya başlamıştır.

Siyasi partiler, 1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası'nda olduğu gibi düzenlenmiş “*demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları*” olarak tanımlanmıştır. Anayasa'nın 68. maddesinde siyasi parti kurma, partilere üyelik ve üyelikten ayrılmaya ilişkin ilgili hükümleri 69. maddesinde ise siyasi partilerin uyacakları esasları düzenlemiştir.

1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden günümüze kadar siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıracak esasa ilişkin değişiklikler olmaktan ziyade usul değişiklikleri olarak görülmektedir.

Değişikliklerin ilki; 23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanun'la Anayasa'nın 69. maddesinde değişiklik yapılmış ve bu değişiklikte “*siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar; Anayasanın 14. maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar; çıkanlar temelli kapatılır*” hükmü yerine “*bir siyasi partinin 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir*” hükmü getirilmiştir. Ayrıca, parti mevzuatı dışında faaliyet yasağı, yurt dışında teşkilatlanma, üniversite öğretim üyelerinin siyaset yasağı gibi sınırlandırmalar kaldırılmış ve siyasi partilerin kadın ve gençlik kolları kurabilmelerinin önü açılmış, siyasi alanın görece genişlemesi sağlanmıştır (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2016, s.s. 199-200).

İkinci değişiklik, 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Bu değişiklik ile “*odak*” hâl tanımı 69. maddenin altıncı fıkrasına eklenmiştir. Fıkra şu şekildedir:

Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.

Yine aynı maddeye eklenen ek fıkra ile de AYM, siyasi partileri “*temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir*” hükmü ile ara bir yaptırım kararının önü açılmıştır (Özbudun, 2020, s. 100).

Üçüncü değişiklik, 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Bu Kanun ile Anayasa'nın 149. maddesinde siyasi partilerin kapatılabilmesi AYM'nin 3/5 çoğunluk şartına bağlanarak siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır.

Son olarak ise siyasi partilerin kapatılabilmesi için AYM'nin 3/5'lik çoğunluk şartı 07.05.2010 tarih ve 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile toplantıya katılan üyelerin 2/3 oy çokluğu şartı ile değiştirilerek siyasi partilerin kapatılması, usul yönünden eskiye göre daha da zorlaştırılmıştır (Özbudun, 2020, s. 100).

Siyasi partilerin kapatılması usulü, Anayasa haricinde 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı SPK'da düzenlenmiştir. 2820 sayılı SPK, 10 kısımdan ve 124 esas, 7 ek, 19 geçici maddeden oluşmaktadır. SPK'da siyasi partilerle ilgili yasaklar ile siyasi partilerin kapatılması rejimine ilişkin hükümler 78 ile 110. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 2820 sayılı SPK, 648 sayılı SPK gibi siyasi partiler hakkında ayrıntılı hükümlere yer vermekle beraber siyasi partileri daha çok kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı hükümleri de içermektedir (Özcan & Yanık, 2014, ss. 68-69).

2820 sayılı SPK'nda yürürlüğe girdiği tarihten bugüne kadar bazı değişiklikler yapılmıştır. SPK'da yapılan değişiklikler, Anayasa'da siyasi partileri düzenleyen esaslara paralel yapılmıştır. Çünkü Anayasa, siyasi partilere ilişkin kural ve uygulamaları Anayasa'ya uygun şekilde Kanun ile düzenleneceğini öngörmüştür. Bu sebeple siyasi partilerin kapatılmasına dair ilgili hükümler de Anayasa değişiklikleri sonrası yeniden düzenlenme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Akyazan, 2006, ss. 251-252).

SPK'da siyasi partilerin kapatılması rejimi ile ilgili yapılan değişiklikler şu şekildedir:

12.09.1992 tarih ve 3821 sayılı 16.10.1981 tarih ve 2533 Sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile 2533 Sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun kaldırılarak “*kapatılmış olan siyasi partiler ile AYM dışında başka mahkeme veya kurullarca kapatılan siyasi partiler, son büyük kongre veya kurultay*

üyelerinin hayatta kalanlarınca alınacak kararlar, aynı ad, rumuz, amblem, rozet ve benzeri işaretleri kullanarak yeniden açılabilmesi” sağlanmıştır.

12.08.1999 tarih ve 4445 sayılı SPK’da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’da siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yapılan değişiklikler, 23.07.1995 tarihinde 4121 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliğine uyum sağlamak için yapılmıştır. Bu Kanun’la SPK’nın siyasi parti teşkilatını düzenleyen 7. maddesinin birinci fıkrasına “*siyasî partilerin tüzüklerinde ayrıca kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri yan kuruluşlarla, yabancı ülkelerde yurtdışı temsilciliği kurulması öngörülebilir*” cümlesi eklenerek yurt dışında teşkilatlanma, kadın ve gençlik kolları kurabilmeleri SPK’da da düzenlenmiştir. 79. maddenin b bendinde yer alan “*siyasi partiler yur dışında teşkilanıp faaliyette bulunamaz*” hükmü kaldırılmıştır. SPK’nın Anayasa hükümlerine aykırılık halinde siyasi partilerin kapatılmasını düzenleyen 101. maddesi ile siyasi partilerin yasak fiillere odak olma durumunu düzenleyen 103. maddesi yeniden düzenlenerek Anayasa ile uyumlu hale getirilmiştir. Düzenlemeyle “*odak*” halinin belirlenmesinde Anayasa’da belirtilen tanımın esas alınması sağlanmış ve 101. maddeye dayanılarak verilen kapatma kararlarında SPK’nın “*4. Kısım*” başlığı altında düzenlenen diğer hükümlerin dikkate alınması zorunluluğu ortadan kaldırılarak siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmıştır (Kanatoğlu, 1997, ss. 272-274).

AYM, 12.12.2000 tarih ve E.2000/86, K. 2000/50 sayılı kararıyla 2820 sayılı SPK’nın “*Bir Siyasi Partinin Yasak Eylemlere Odak Olması Hali*” başlıklı 103. maddesinin ikinci fıkrasını iptal edilmiştir.

26.03.2002 tarih ve 4748 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’da siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yapılan değişiklikler, 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun’la yapılan Anayasa değişikliğine uyum sağlamak için yapılmıştır. Anayasa hükümlerine aykırılık halinde siyasi partilerin kapatılmasını düzenleyen 101. maddesine ek fıkra getirilmiş ve bu ek fıkra ile 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliği ile siyasi partileri Anayasa’da belirtilen sınırlamalara aykırı eylemleri nedeniyle temelli kapatılmaları yerine, davaya sebep olan aykırı eylemlerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin devlet yardımlarından kısmen ya da tamamen mahrum bırakılmasına olanak sağlayan anayasal hükümle SPK uyumlu hale

getirilmiştir. Yine siyasi partilerin yasak fiillere odak olma durumunu düzenleyen 103. maddeye ek fıkra eklenmiştir. Bu fıkra şu şekildedir:

Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.

Eklenen bu fıkra ile 2820 sayılı SPK ile Anayasa uyumlu hale getirilmiştir.

3.1.6. 1982 Anayasası Dönemi Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi

1982 Anayasası döneminde, Anayasa'nın kabul edilmesinin ardından MGK'nın onayı ile 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı SPK'nın yürürlüğe girmesiyle siyasi partilerin yeniden kurulmaya başlaması, faaliyetlerinin serbest bırakılmasından günümüze kadar 43 siyasi parti hakkında kapatma davası açılmıştır. AYM çeşitli nedenlerle hakkında kapatma davası açılan 43 siyasi partinin 19'ünü kapatmıştır.

Kapatılan siyasi partiler; Huzur Partisi (1983), Türkiye Birleşik Komünist Partisi (1990), (Cumhuriyet) Halk Partisi (1991), Sosyalist Parti (1991), Halkın Emek Partisi (1993), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (1993), Sosyalist Türkiye Partisi (1993), Yeşiller Partisi (1994), Demokrasi Partisi(1994), Demokrat Parti (1994), Sosyalist Birlik Partisi (1995), Demokrasi ve Değişim Partisi (1996), Emek Partisi (1997), Diriliş Partisi (1997), Refah Partisi (1998), Demokratik Kitle Partisi (1999), Fazilet Partisi (2001), Halkın Demokrasi Partisi (2003), Demokratik Toplum Partisi (2009) (MHD, 2010 ss. 6).

AYM'nin 19 siyasi partinin kapatılmasına yönelik kararları incelendiğinde Halk Partisi, Yeşiller Partisi, Demokrat Parti ve Diriliş Partisi'ni usule aykırılık sebebiyle, Halkın Emek Partisi, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, Sosyalist Türkiye Partisi, Demokrasi Partisi, Sosyalist Birlik Partisi, Demokrasi ve Değişim Partisi, Emek Partisi, Demokratik Kitle Partisi, Halkın Demokrasi Partisi ve Demokratik Toplum Partisinin bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık sebebiyle, Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Sosyalist Parti'nin ise bölünmez bütünlük ve demokratik devlet ilkesine aykırılık

sebeplerinden, Huzur Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisinin ise laiklik ilkesine aykırılık sebebiyle kapatıldığı görülmektedir.

3.1.7. 1982 Anayasası Dönemi Kapatılan Siyasi Partiler

1982 Anayasası döneminde AYM tarafından 19 siyasi parti kapatılmıştır. Bu partiler aşağıda tablo halinde belirtilmiştir.

Tablo 3.2: 1982 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler

Sıra No	Siyasi Parti Adı	Esas No	Karar No	Karar Tarihi	Resmi Gazete Yayımlanma Tarihi ve Sayısı
1	Huzur Partisi	1983/2	1983/2	25.10.1983	15.10.1984 - 18546
2	Türkiye Birleşik Komünist Partisi	1990/1	1990/1	16.07.1991	28.01.1992 - 21125
3	(Cumhuriyet) Halk Partisi	1990/2	1990/2	24.09.1991	24.04.1992 - 21208
4	Sosyalist Parti	1991/2	1992/1	10.07.1992	25.10.1992 - 21386
5	Halkın Emek Partisi	1992/1	1993/1	14.07.1993	18.08.1993 - 21672
6	Özgürlük ve Demokrasi Partisi	1993/1	1993/2	23.11.1993	14.02.1994 – 21849
7	Sosyalist Türkiye Partisi	1993/2	1993/3	30.11.1993	09.08.1994 - 22016
8	Yeşiller Partisi	1992/2	1994/1	10.02.1994	10.04.1994 - 21901
9	Demokrasi Partisi	1993/3	1994/2	16.06.1994	30.06.1994 – 21976 (Mükerrer)
10	Demokrat Parti	1994/1	1994/3	13.09.1994	15.02.1995 - 22203
11	Sosyalist Birlik Partisi	1993/4	1995/1	19.07.1995	22.10.1997 - 23148
12	Demokrasi ve Değişim Partisi	1995/1	1996/1	19.03.1996	23.10.1997 - 23149
13	Emek Partisi	1996/1	1997/1	14.02.1997	26.06.1998 - 23384
14	Diriliş Partisi	1996/2	1997/2	18.02.1997	18.07.1997 - 23053
15	Refah Partisi	1997/1	1998/1	16.01.1998	22.02.1998 - 23266
16	Demokratik Kitle Partisi	1997/2	1999/1	26.02.1999	22.11.2001 - 24591
17	Fazilet Partisi	1999/2	2001/2	22.06.2001	05.01.2001 – 24631 (Mükerrer)
18	Halkın Demokrasi Partisi	1999/1	2003/1	13.03.2003	19.07.2003 - 25173
19	Demokratik Toplum Partisi	2007/1	2009/4	11.12.2009	31.12.2009 – 27449

Kapatılan 19 siyasi partinin kapatılma sebepleri özetle şu şekildedir:

3.1.7.1. Huzur Partisi

Huzur Partisi, 22.07.1983 tarihinde kurulmuştur. Parti adı kurucuları tarafından Türkiye Huzur Partisi olarak belirlenmiştir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 27.07.1983 tarih ve SP-14-2 sayılı iddianamesiyle Huzur Partisi hakkında kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Huzur Partisi'nin tüzük ve programının incelenmesi neticesinde Anayasa'da benimsenen ilkelere ve yürürlükteki Kanunlara aykırı davrandığı, parti programının 12, 17, 16 ve 21. maddelerinde ifade edilen eğitimde laiklik ilkesinin benimsenmediğinin açıkça görüldüğü, ayrıca parti kurucularının düzenlemiş oldukları programlarda eğitimde laiklik ilkesinin benimsenmediklerini açık seçik ifade etmiş olmaları sebebiyle 2820 sayılı SPK'nın siyasi partilerle ilgili yasaklar başlığı altında yer alan 78. maddesinde demokratik devlet düzeninin korunması, 84. maddesinde yer alan Atatürk İlke ve İnkılaplarının ve laik devlet niteliğinin korunması, 86. maddesinde yer alan laiklik ilkesinin korunması ve halifeliğin istenemeyeceği, 87. maddede yer alan dini ve dince kutsal sayılan şeylerin istismar edilemeyeceği yasağı ile 90. maddesinde yer alan siyasi parti tüzük ve programları ile parti faaliyetleri Anayasa ve 2820 sayılı SPK'ya aykırı olamayacağını hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürerek aynı kanunun 101/a maddesi gereğince, Huzur Partisi'nin kapatılmasını talep etmiştir. AYM, 25.10.1983 tarihinde Huzur Partisi'ni, kurucularının düzenlediği programlarda ifade edilen görüşler ve parti programında yer alan 12, 16, 17 ve 21. maddelerinin 2820 sayılı SPK'nın 78, 84, 86, 87 ve 90. maddelerine aykırık sebebiyle ilgi Kanunun 101/a maddesi gereğince oyçokluğu ile temelli kapatılmıştır (E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, AYMKD, Sayı: 20, 1985, ss. 345-374).

3.1.7.2. Türkiye Birleşik Komünist Partisi

Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Komünist Partisi'nin birleşmesiyle 04.06.1990 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları Nihat SARGIN ve Nabi YAĞCI'dır. Parti genel başkanı Nihat SARGIN'dır.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, parti kuruluşunun hemen ardından 14.06.1990 tarih ve SP. 30. Hz. 1990/34 sayılı iddianamesiyle Türkiye Birleşik Komünist Partisi hakkında kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; partinin Anayasa'nın 6, 10, 14 ve 68. maddeleriyle 2820 sayılı SPK'nın 78. maddesinde yer alan demokratik

devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerine egemenlik kurmayı, Anayasa'nın 2, 3, 14 ve 68. maddeleriyle 2820 sayılı SPK'nın 78 ve 81. maddelerine aykırı olarak devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığı ve 2820 sayılı SPK'nın 96. maddesinde yer alan kullanılması yasak olan parti adı altında kurulmuş olması, kapatılan başka bir siyasi partinin devamı olduğunu beyan ettiği için Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin ilgi kanununun 101/a maddesinde ifade edilen bir siyasi partinin tüzük, programının devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğe, demokratik devlet ilkesine aykırı olması ve sınıf, zümre veya başka bir diktatörlüğü savunma ve yerleştirmeyi amaçlamış ve bu amaçla suç işlemeyi teşvik etmesi hükmü gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM, 16.07.1991 tarihinde Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin adı, parti tüzüğü ve programının Anayasa ve 2820 sayılı SPK'nın ilgi hükümlerine aykırı olduğunu ve bu sebeple 2820 sayılı SPK'nın 101/a maddesi gereğince kapatılmasına karar vermiştir (E. 1990/1, K. 1990/1, K.T. 16.07.1991, AYMKD, Sayı: 27/2, 1993, ss. 885-969).

Kapatılma kararı sonrası Türkiye Birleşik Komünist Partisi genel başkanı Nihat SARGIN ve genel sekreter Nağbi YAĞCI kapatılma kararının AİHS'in 6/2, 9, 10 ve 11. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 07.01.1992 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na (AİHK) başvurmuş ve başvuru kabul edilmiş ve AİHM'e yönlendirilmiştir.

AİHM, kapatılma kararını AİHS'in 11. maddesine aykırı bulmuştur. AİHM, Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin daha siyasi faaliyetlere başlamadan parti tüzüğü ve programı sebebiyle kapatılmasını ve yöneticilerine getirilen siyasi yasakları "ölçüsüz" bulmuş ve "demokratik toplum düzeninin gerekleri" açısından uygun bulmamıştır. Ayrıca, kapatılma kararı için başka şartlar oluşmadan yalnızca parti adında "komünist" sözcüğü kullanılması sebebiyle bir siyasi partinin kapatılmasını kabul etmemiştir (Turhan, 2002, ss. 137-141).

Türkiye Birleşik Komünist Partisi, AİHM'in lehine vermiş olduğu karar sonrası AYM'ye başvurarak kapatma kararının tekrar ele alınmasını talep etmiştir. AYM, AİHM kararını "yeni vakıa" ve "kanıtlardan" saymayarak yargılamanın tekrar yapılması talebini reddetmiştir (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2016, s. 198).

3.1.7.3. (Cumhuriyet) Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi, 12 Eylül Askeri Rejimince 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Kanunla kapatılan siyasi partiler arasındadır. Parti, kapatıldıktan sonra siyasi varlığını esas itibariyle Sosyal Demokrat Hakçı Parti çatısı altında yürütmüştür. 03.07.1992 tarih ve 3821 sayılı Kanun ile 2533 sayılı Kanun kaldırıldıktan sonra 09.09.1992 tarihli 25. Kurultayı'nda Cumhuriyet Halk Partisi yeniden açılmış, hemen ardından Sosyal Demokrat Hakçı Parti 18.05.1995 tarihinde feshedilmiş ve 19.02.1995 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılmıştır (Işık, 2012, ss. 94-95).

Ancak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın 04.10.1990 tarih ve SP. 27. Hz. 1990/45 sayılı iddianamesiyle kapatma davası açtığı parti Cumhuriyet Halk Partisi değil 12 Eylül sonrası bazı eski Cumhuriyet Halk Partisi mensubu tarafından Selehattin BİNGÖL genel başkanlığında 20.12.1989 tarihinde kurulan Halk Partisidir. Halk Partisi, kuruluşundan sonra parti adının başına "*Cumhuriyet*" sözcüğü getirerek ve esas Cumhuriyet Halk Partisi'nin ambleminin taklidi bir amblem kullanmış bir partidir. Başsavcı iddianamesinde, yürürlükte bulunan 2533 sayılı Kanun ve 2820 sayılı SPK'nın 96. maddesinde yer alan kapatılan bir siyasi partinin ad, amblem ve benzeri işaretlerini kullandığı, kapatılmış bir siyasi partinin devamı olduğunu beyan ve iddia ettiği için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 04.10.1990 tarih ve SP. 27. Hz. 1990/45 sayılı iddianamesiyle kapatma davası açmıştır.

(Cumhuriyet) Halk Partisi Kurucular Kurulu, kapatma davası açılması sonrası 25.01.1991 tarihinde parti ismine eklenen cumhuriyet sözcüğünü parti isminden çıkarmıştır. Ancak, bu karar partinin kapatılmasına engel olmamıştır (Işık, 2012, s. 95).

AYM, Kurucular Kurulu kararı ile parti ismindeki cumhuriyet sözcüğünü çıkararak ve yeniden Halk Partisi ismini alan (Cumhuriyet) Halk Partisi'nin 2820 sayılı SPK'nın 96. maddesinde yer alan bir siyasi partinin ad, amblem ve benzeri işaretlerini kullandığı, kapatılmış bir siyasi partinin devamı olduğunu beyan ve iddia ettiği için ilgili kanununun 101/b maddesi gereğince 24.09.1991 tarihinde oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1990/2, K. 1990/2, K.T. 24.09.1991, AYMKD, Sayı: 28/2, 1993, ss. 673-695).

3.1.7.4. Sosyalist Parti

Sosyalist Parti 01.02.1988 tarihinde Ferit İLSEVER tarafından kurulmuştur. Parti kuruluşundan kısa bir süre sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 15.2.1988 tarihle SP. 23 Hz. 1988/2 sayılı iddianamesiyle partinin başta işçi sınıfı olmak üzere diğer sınıflar üzerinde egemenlik öngördüğü, işçiler devleti ve diktatörlüğü kurmayı amaçladığı ve bu sebeple Anayasa ve 2820 sayılı SPK'ya özellikle de ilgi Kanun'un demokratik devlet düzeninin korunmasıyla ilgili yasakları düzenleyen 78. maddesine aykırı olduğunu ileri sürülerek aynı kanununun 101/a maddesi gereğince kapatılmasını istemiştir. AYM, Anayasa ve 2820 sayılı SPK'da sınıf esasına dayalı siyasi parti kuruluşunu engelleyici ve yasaklayıcı hükümlerin bulunmadığı belirtilmiştir. Yasaklanan asıl şeyin egemenlik yetkilerini ele geçirmek suretiyle egemenliğin kullanılmasını, sürekli ve değiştirilemez bir biçimde bir kişi, sınıf veya zümreye bırakan bir diktatörlüğü savunmak, amaçlamak ve bu doğrultuda faaliyette bulunmak olduğunu belirtmiştir. Yine, sınıf egemenliğini amaçlamamış ve demokratik seçimler aracılığı ile siyasi iktidarı hedeflediğini belirtmiş sosyalist bir partinin kurulmasında Anayasal veya Kanunen bir engel bulunmadığını 2820 sayılı SPK'nın 96. maddesinde belirtilen kullanılamayacak parti adları arasında sosyalist sözcüğünün bulunmadığını belirtmiştir. AYM, tüm incelemeler sonucunda Sosyalist parti programının Anayasa'nın 14. Maddesi, 2820 sayılı SPK'nın 5 ve 78. maddesine aykırılık tespit etmemiş ve partinin kapatılması için açılan davayı oyçokluğu ile reddetmiştir (E. 1988/2, K. 1988/1, K.T. 08.12.1988, AYMKD, Sayı: 24, 1989, ss. 534-620).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Sosyalist Parti'ye karşı ikinci kapatma davasını 14.11.1991 tarih ve SP. 23. Hz. 1991/94 sayılı iddianamesiyle açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; partinin Anayasa'nın 3, 4, 14, 66 ve 68. maddeleriyle 2820 sayılı SPK'nın demokratik devlet düzeninin korunmasına yönelik yasaklar başlığı altında bulunan 78/a maddesinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı faaliyette bulunamayacağı, 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceklerini, Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği ve faaliyette bulunamayacağı hükümlerine aykırı

olarak bölünmez bütünlüğü bozmayı amaçladığı iddiasıyla 2820 sayılı SPK'nın 101. maddesinin a, b ve c bentleri gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM, 10.07.1992 tarihinde Sosyalist Parti'nin 2820 sayılı SPK'ya aykırı olduğunu ve bu sebeple aynı Kanunun 101. maddesinin b ve c bentleri gereğince oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1991/2, K. 1992/1, K.T. 10.07.1992, AYMKD, Sayı: 28/2, 1993, ss. 696-831).

Kapatılma kararı sonrası Sosyalist Parti eski yöneticisi Doğu PERİNÇEK ve mevcut genel başkanı İlhan KIRIT, kapatılma kararının AİHS'in 6/1, 9, 10 ve 11. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 31.12.1992 tarihinde AİHK'e başvurmuştur. Başvuru kabul edilmiş ve Sosyalist Parti için Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararında vurgulamış olduğu görüşlerini bu kararda da tekrar etmiştir (Turhan, 2002, s. 142).

AİHM, 25.05.1998 tarihli kararında, demokrasinin en önemli özelliklerinden birinin ülke sorunları karşısında siyasi partilerin şiddete mesafe koyma şartına riayet ederek karşılıklı iletişim kanallarının işletilmesiyle çözüm önerileri bulunabileceği, çözüm için önerilen bazı düşüncelerin aykırı olsa bile buna tahammül edilmesinin gerektiğini vurgulamıştır. Sosyalist Parti'nin savunduğu görüşleri bölünmez bütünlük ilkesine aykırı görmeyerek Sosyalist Parti'nin kapatılması kararını “ölçüsüz” ve “demokratik toplum düzeninin gerekleri” açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Turhan, 2002, s. 141).

3.1.7.5. Halkın Emek Partisi

Halkın Emek Partisi, 1989 tarihinde Fransa'nın Paris şehrinde düzenlenen “*Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları*” başlığı altında düzenlenen konferansa katılan ve daha sonra partilerinden ihraç edilen Sosyaldemokrat Halkçı Partili 7 milletvekili ile bu ihracı protesto ederek Sosyaldemokrat Halkçı Partiden istifa eden diğer milletvekilleri tarafından 07.06.1990 tarihinde kurulmuştur. Genel başkanı Fehmi IŞIKLAR'dır.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 03.07.1992 tarih ve SP. 31. Hz. 1992/59 sayılı iddianamesiyle Halkın Emek Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; parti genel başkanları, genel başkanvekili ve genel sekreterlerinin çeşitli yerlerde ve farklı tarihlerde yaptıkları konuşmaları ve gazetelerde çıkan açıklama ve bildirimlerle Anayasa'nın Başlangıcı, 2, 3, 14 ve 68. maddelerine ve 2820 sayılı

SPK'nın 78. maddesinin a ve b bendlerinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamayacağı ve bunların adlarını kullanamayacakları; ilgi Kanun'un 80. maddesine göre devletin tekliği ilkesini değiştirme amacı güdemeyeceği, bu doğrultuda çalışma bulunamayacağı ve 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği faaliyette bulunamayacağı hükümlerine aykırı açıklamalarda buldukları, ayrıca 2820 sayılı SPK'nın 103. maddesinin öngördüğü şekilde 77, 80 ve 97. maddelerine aykırı eylemlerin odak durumuna geldiğini için 2820 sayılı SPK'nın 101. maddesinin b bendi ve 103. maddesi gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM, 14.07.1993 tarihinde Halkın Emek Partisi'nin 2820 sayılı SPK'ya aykırı olduğu ve bu sebeple 2820 sayılı SPK'nın 101. maddesinin b bendi gereğince oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1992/1, K. 1993/1, K.T. 14.07.1993, AYMKD, Sayı: 29/2, 1994, ss. 924-1200).

Kapatılma kararı sonrası Halkın Emek Partisi yetkilileri kapatılma kararının AİHS'in 6, 9, 10 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 24.09.1993 tarihinde AİHK'e başvurmuştur. Komisyon başvuruyu AİHS'in 11. maddesinin ihlal edildiği gerekçesiyle kabul etmiştir.

AİHM, 09.02.2002 tarihli kararında, Halkın Emek Partisi'nin kapatılması gerekçelerinden olan self-determinasyon (kendi kaderini belirleme) ve anadil ve anadille ilgili diğer haklar hususunda görüşlere sahip olmasının normal karşılanması gerektiğini, bu görüşlerin devletin ve milletin çoğunluğunun görüşleriyle uyuşmamış olmasının demokrasiye aykırı olmayacağını, demokrasinin farklı düşüncelere sahip siyasi partilerin kamuoyunda serbestçe tartışabilmelerinin teminatı olduğunu öne sürmüştür. Sırf aykırı görüşleri savunması sebebiyle bir siyasi partinin kapatılması demokrasinin işleyebilmesi açısından uygun olmadığını, demokratik devleti yok etmeyi amaçladığının somut delillerle ortaya konulması gerektiğini vurgulayarak Halkın Emek Partisi'nin kapatılması kararını sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Turhan, 2002, s. 142).

3.1.7.6. Özgürlük ve Demokrasi Partisi

Özgürlük ve Demokrasi Partisi, 19.10.1992 tarihinde kurulmuştur. Kurucusu Mevlüt İLİK'tir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 29.01.1993 tarih ve SP. 42. Hz. 1993/10 sayılı iddianamesiyle Özgürlük ve Demokrasi Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; parti programının bazı bölümlerinin Anayasa'nın Başlangıç Kısmı ile 2, 3, 14, 24, 42, 68, 69 ve 136. maddelerine ve 2820 sayılı SPK'nın 78/a maddesinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği faaliyette bulunamayacağı ve 89. maddesinde yer alan siyasi partiler Diyanet İşleri Başkanlığının, genel idare içinde yer almasına ilişkin anayasal hükme aykırı amaç güdemeyeceği hükümlerine aykırılık sebebiyle 2820 sayılı SPK'nın 101/a maddesi gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM, 23.11.1993 tarihinde Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin parti programının 2820 sayılı SPK'ya aykırılık sebebiyle aynı Kanunun 101/a maddesi gereğince oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1993/1, K. 1993/2, K.T. 23.11.1993, AYMKD, Sayı: 30/2, 1995, ss. 841-935).

Özgürlük ve Demokrasi Partisi, kapatılma kararının AİHS'in 9, 10, 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 21.03.1994 tarihinde AİHK'e başvurmuştur. Komisyon başvuruyu AİHS'in 11. maddesinin ihlali yönünden incelemiştir. AİHM, 08.12.1999 tarihi kararında parti mevzuatında yazılanlar ile partinin gerçek amacını gizleyebileceğini kabul etmekle birlikte bu amacı destekleyen parti eylemlerin tespit edilememiş olması, partinin mevzuatında yer alan görüşlerin demokrasinin özü gereği saymıştır. Demokrasilerde düşünce ve düşüncüyü ifade etme hürriyetinin esas olduğunu vurgulayan Mahkeme, bir siyasi partinin milletin bir bölümünün istek ve taleplerini ifade etmesi ve bu konuda çözüm önerilerinde bulunmasının normal olduğunu vurgulayarak Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin kapatılması kararını önceki kararlara benzer şekilde "ölçüsüz" ve "demokratik toplum

düzeninin gerekleri” açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Turhan, 2002, s. 142).

3.1.7.7. Sosyalist Türkiye Partisi

Sosyalist Türkiye Partisi, 06.11.1992 tarihinde Ali Önder ÖNDEŞ başkanlığında Kemal OKUYAN ve Aydemir GÜLER tarafından kurulmuştur.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 25.02.1993 tarih ve SP. 43. Hz. 1993/16 sayılı iddianamesiyle Sosyalist Türkiye Partisi’ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; parti programının bazı bölümlerinin Anayasa’nın Başlangıç kısmı ile 3, 4, 14, 68 ve 69. maddelerine; 2820 sayılı SPK’nın 78/a maddesinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği, faaliyette bulunamayacağı hükümlerine aykırılık sebebiyle aynı Kanunun 101/a maddesi gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM, 30.11.1993 tarihinde Sosyalist Türkiye Partisi’nin parti programının Anayasa ve 2820 sayılı SPK’ya aykırı olduğu ve bu sebeple ilgi kanunun 101/a maddesi gereğince oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1993/2, K. 1993/3, K.T. 30.11.1993, AYMKD, Sayı: 30/2, 1995, ss. 936-1038).

Sosyalist Türkiye Partisi, kapatılma kararının AİHS’in 9, 10, 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile AİHM’e başvurmuş ve başvuru kabul edilmiştir. AİHM, 12.11.2003 tarihli kararında, Sosyalist Parti kararına atıf yaparak Sosyalist Türkiye Partisi parti programının devletin ana prensipleriyle uyuşmamış olmasının demokrasiye aykırı olmayacağını, demokrasinin farklı düşüncelerin kamuoyunda serbestçe ifade edilebilmesinin teminatı olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, terör eylemlerinde Sosyalist Türkiye Partisi’nin sorumluluğu olduğuna dair somut delil bulunmadığını vurgulayarak partinin kapatılması kararını “ölçüsüz” ve “*demokratik toplum düzeninin gerekleri*” açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Çelebi, 2009, s. 57).

3.1.7.8. Yeşiller Partisi

Yeşiller Partisi, Türkiye'nin çevre sorunlarına odaklanan ve doğal dengenin bozulmaması amacıyla 06.06.1988 tarihinde kurulmuş bir partidir. Kurucular kurulunda Ali KOCATEPE, İlhan İREM gibi ünlü kişilerinde yer aldığı partinin ilk genel başkanı Celalettin Bedri ERTUĞ'dur (Işık, 2012, s. 97).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 07.12.1992 tarih ve SP. 24. Hz. 1991/83 sayılı iddianamesiyle Yeşiller Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; AYM'nin 15.10.1991 tarih ve E. 1991/5, K. 1991/6 sayılı yazılı ihtar kararının parti yönetimine tebliğden itibaren geçerli yasal süre içerisinde, 2820 sayılı SPK'nın parti bütçeleri ve kesin hesabı başlıklı 73. ve kesin hesabın gönderilmesi başlıklı 74. maddelerindeki yükümlülüklerini eksiksiz ve gerçeği gösterir bir biçimde yerine getirmemesi sebebiyle ilgi yasanın 104. maddesi gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 15.10.1991 tarih ve E. 1991/5, K. 1991/6 sayılı ihtar kararına rağmen 1988 yılı kesin hesabını vermeyen Yeşiller Partisi'ni 2820 sayılı SPK'nın 104. maddesi gereğince 10.02.1994 tarihinde oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1992/2, K. 1994/1, K.T. 10.02.1994, AYMKD, Sayı: 30/2, 1995, ss. 1039-1060).

3.1.7.9. Demokrasi Partisi

Demokrasi Partisi, Halkın Demokrasi Partisi'nin AYM tarafından kapatılması ihtimaline karşı 21.06.1991 tarihinde Leyla ZANA tarafından kurulmuştur.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 02.12.1993 tarih ve SP. 52. Hz. 1993/55 sayılı iddianamesiyle Demokrasi Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Demokrasi Partisi genel başkanı Yaşar Kaya'nın 29.05.1993 tarihinde Federal Almanya'nın Bonn şehrinde, 15.08.1993 tarihinde Irak'ın Erbil şehrinde yapmış olduğu konuşmalar ile Demokrasi Partisi, Parti Merkez Yürütme Kurulu'nun "*Demokrasi Partisinin Barış Çağrısıdır*" başlığını taşıyan bildirisinin, Anayasa'nın Başlangıç kısmı ile 2, 3, 14 ve 69. maddeleri; 2820 sayılı SPK'nın 78. maddesinin a ve b bendinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamayacağı, bunların adlarını kullanamayacağı ve aynı Kanun'un 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan

azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği, faaliyette bulunamayacağını belirten hükümlerine aykırılık sebebiyle ilgi Kanun'un 101/b maddesi gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 16.06.1994 tarihinde, Demokrasi Partisi genel başkanı Yaşar Kaya'nın 29.05.1993 tarihinde Federal Almanya'nın Bonn şehrinde, 15.08.1993 tarihinde Irak'ın Erbil şehrinde yapmış olduğu konuşmalar ile Parti Merkez Yürütme Kurulu'nun "*Demokrasi Partisinin Barış Çağrısıdır*" başlığını taşıyan bildirisinin Anayasa'ya ve 2820 sayılı SPK'ya aykırı olduğu ve bu sebeple ilgi Kanun'un 101/b maddesi gereği Demokrasi Partisi'nin oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.06.1994, AYMKD, Sayı: 30/2, 1995, ss. 1061-1229).

Demokrasi Partisi, kapatılma kararının AİHS'in 9, 10, 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 23.08.1994 tarihinde AİHK'e başvurmuştur. Komisyon başvuruyu kabul etmiş ve dava AİHM'ce incelemeye başlamıştır.

AİHM, 10.12.2002 tarihli kararında, Demokrasi Partisi'nin AYM tarafından parti mevzuatını Anayasa ve 2820 sayılı SPK'ya aykırık yönünden değil partinin yayımlamış olduğu "*Demokrasi Partisinin Barış Çağrısıdır*" bildirisi ve genel başkanının çeşitli tarihlerde yapmış olduğu konuşmalardan ötürü kapatıldığını tespit etmiştir. Mahkeme, bahse konu bildiri ve genel başkan YAŞAR KAYA'nın Federal Almanya'nın Bonn şehrinde 29.05.1993 tarihinde yaptığı konuşmanın ağır eleştiriler içermekle birlikte siyasi amaca ulaşmak için şiddet kullanımını açıkça destekler nitelikte olmadığını ve demokrasiyle çelişmediğini vurgulamıştır. Devletin temel kaidelerinin ve toplumun çoğunluğu tarafından benimsenen görüşlere aykırı düşüncelerin ifade edilmesinin demokrasinin vazgeçilmez gereği olduğunu belirtmiş ve Demokrasi Partisi'nin diğer siyasi partileri bastırarak demokratik devleti yıkma amacını taşıdığına dair yeterli delilin olmadığı kanaatine varmıştır. Genel başkanın 15.08.1993 tarihinde Irak'ın Erbil şehrinde yaptığı konuşmada ise bağımsız birleşik Kürdistan devleti arzusunun dillendirildiği, Kürdistan İşçi Partisi/ Partiye Karkêren Kurdistanê (PKK) terör örgütünün Türk Ordusuna karşı yaptığı saldırıları bağımsız birleşik Kürdistan devleti için savaş olarak tanımlandığı ve Türk hükümetinin hasım olarak gösterilmesi, Mahkeme tarafından siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için nefreti körükleme, şiddeti

bir araç olarak kullanmayı uygun bulma ve şiddete teşvik anlamına geleceği ihtimalini göz önünde bulundurmuş ve konuşma neticesinde uygulanan yaptırımın “toplumsal zorunluluktan” olduğu kararına varılmıştır. Ancak, konuşmanın başka bir ülke sınırları içerisinde yapılmış olması ve doğrudan ulusal bütünlüğü ve kamu düzenini birinci derecede tehdit etmediği sonucundan hareketle Demokrasi Partisi’nin kapatılması kararını sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Yavuz, 2015, ss. 92-94)

3.1.7.10. Demokrat Parti

Demokrat Parti, ilk olarak 07.01.1946 tarihinde kurulmuş, 1950 yılında tek başına iktidara gelmiş ve bu iktidarı 27.05.1960 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale sonucu sona ermiş ve Ankara 4. Asliye Hukuk Hâkimliğinin, 29.09.1960 tarih ve E. 960/570, K. 960/784 sayılı kararı ile kapatmıştır. Demokrat Parti, ikinci kez 22.01.1975 tarihinde 1834 sayılı Kanuna dayanılarak kurulmuştur. Ancak 12.09.1980 tarih ve 7 numaralı MGK Bildirisi ile diğer tüm partilerle beraber Demokrat Parti’nin de faaliyetleri yasaklanmış ve 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Kanun ile tüm siyasi partilerle beraber kapatılmıştır (Işık, 2012, s. 98).

19.06.1992 tarih ve 3821 Kanun’la 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun yürürlükten kaldırılınca aynı ismi, aynı amblemi kullanan ve aynı misyonu paylaşan iki ayrı Demokrat Parti kurulmuştur. İlki, 29.11.1992 tarihinde Hayrettin Erkmen tarafından, ikincisi ise 12.12.1992 tarihinde Nejati Turgut tarafından kurulmuş partidir. Bu durum karşısında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı daha önce kurulan Hayrettin Erkmen’in Demokrat Partisini esas parti kabul etmiş ve Nejati Turgut tarafından kurulan Demokrat Parti’ye ihtar verilmesi için dava açmıştır. (Işık, 2012, ss. 98-99).

AYM, Nejati Turgut tarafından kurulmuş olan Demokrat Parti’ye 14.06.1993 tarih ve 1993/1-1 sayılı kararı ile kanuna aykırılığı gidermesi için ihtarda bulunmuştur. Parti altı aylık süre içerisinde bu aykırılığı gidereceğini bildirmemiştir. AYM, aykırılığı gidermesi için bir kez daha 14.02.1994 tarih ve SP. Muh. 1994/68 sayılı yazı göndermiş ancak bu yazıya da aykırılığın giderildiğine dair herhangi bir cevap alınamamıştır. Bunun üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 10.03.1994 tarih ve SP. 47.Hz. 1993/23 sayılı iddianamesi ile Demokrat Parti’ye kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde, 14.06.1993 tarih ve 1993/1-1 sayılı ihtar konu aykırılığı gidermeyen

partinin 2820 sayılı SPK'nın 104. maddesinin ikinci fıkrası gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 13.09.1994 tarihinde SPK'nın 104. maddesinin ikinci fıkrası gereği Demokrat Parti'nin verilen kanuni süre içerisinde aykırılığı gidermediği için oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1994/1, K. 1994/3, K.T. 13.09.1994, AYMKD, Sayı: 31/2, 1996, ss. 1016-1024).

3.1.7.11. Sosyalist Birlik Partisi

Sosyalist Birlik Partisi, 15.01.1991 tarihinde kurulmuştur. Parti genel başkanı Sadun AREN'dir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 28.12.1993 tarih ve SP. 43. Hz. 1993/57 sayılı iddianamesiyle Sosyalist Birlik Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; parti tüzük ve programının, partinin Birinci Büyük Kongresi'nde aldığı kararların, bu kararlara temel oluşturan genel yönetim kurulu ile genel başkan ve genel başkan yardımcısının parti adına yaptığı açıklama ve beyanatların; Anayasa'nın Başlangıcı, 2, 3, 6, 14 ve 69. maddelerine ve 2820 sayılı SPK'nın 78/a maddesinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, 80. maddesine göre devletin tekliği ilkesini değiştirme amacı güdemeyeceği bu doğrultuda faaliyette bulunamayacağı ve 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği faaliyette bulunamayacağı hükümlerine aykırık sebebiyle aynı Kanun'un 101. maddesinin a ve b bentleri gereğince kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 19.07.1995 tarihinde Sosyalist Birlik Partisi parti tüzük ve programının, partinin Birinci Büyük Kongresi'nde aldığı kararların, bu kararlar temel oluşturan Genel Yönetim Kurulu ile genel başkan ve genel başkan yardımcısının parti adına yaptığı açıklama ve beyanatların Anayasa ve 2820 sayılı SPK'ya aykırı olduğunu ve bu sebeple ilgi Kanununun 101 maddesinin a ve b bentleri gereği oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1993/4, K. 1995/1, K.T. 19.07.1995, AYMKD, Sayı: 33/2, 1998, ss. 548-637).

3.1.7.12. Demokrasi ve Değişim Partisi

Demokrasi ve Değişim Partisi, 03.04.1995 tarihinde kurulmuştur. Kurucusu Sosyaldemokrat Hakçı Partisi eski milletvekili İbrahim AKSOY'dur (Akyol, 2009, s. 80).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 05.06.1995 tarih ve SP. 76. Hz. 1995/45 sayılı iddianamesiyle Demokrasi ve Değişim Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Demokrasi ve Değişim Partisi'nin parti programının Anayasa'nın Başlangıcı, 2, 3, 14 ve 69. maddelerine ve 2820 sayılı SPK'nın 78/a maddesinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, 80. maddesine göre devletin tekliği ilkesini değiştirme amacı güdemeyeceği, bu doğrultuda faaliyette bulunamayacağı ve 81/a maddesinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği hükümlerine aykırık sebebiyle aynı Kanunun 101/a maddesi gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 19.03.1996 tarihinde Demokrasi ve Değişim Partisi'nin parti programının, 2820 sayılı SPK'nın 80. maddesine aykırılığı sebebiyle kapatılma talebini oybirliği ile reddetmiş, aynı kanunun 78/a maddesi ile 81. maddesinin a ve bentlerine aykırılık sebebiyle ilgili kanunun 101/a maddesi gereği oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1995/1, K. 1996/1, K.T. 19.03.1996, AYMKD, Sayı: 33/2, 1998, ss. 638-726).

Demokrasi ve Değişim Partisi, kapatılma kararının AİHS'in 9, 10, 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile AİHM'e başvurmuştur. AİHM başvuruyu kabul etmiş ve incelemeye almıştır. AİHM 26.04.2005 tarihli kararında, Demokrasi ve Değişim Partisi, parti programında yer alan ifadelerin şiddeti meşru gösteren, teşvik eden ve demokratik rejimi tehlikeye atacak silahlı mücadele ve başkaldırı unsuru olarak değerlendirilemeyeceğini, bu ifadelerin devletin temel prensiplerine ve çoğunluğun görüşlerine aykırı olsa bile kapatılma yaptırımının örgütlenme hürriyetini engellediğini belirtmiştir. Mahkeme, parti programında yer alan ifadelerin Kürt kökenli vatandaşların tarihi geçmişinin analizi ve Kürt kökenli vatandaşların varlığının ve haklarının tanınması yönünde tespit ve öneriler bulunduğunu, şiddeti meşru görüp teşvik ederek demokratik rejimi tehlikeye atacak

ifadeler olmadığını belirterek partinin kapatılması kararını “ölçsüz” ve “demokratik toplum düzeninin gerekleri” açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Zabunoğlu, 2013, s. 271).

3.1.7.13. Emek Partisi

Emek Partisi, 25.11.1996 tarihinde Abdullah Levent TÜZEL’in kurucu genel başkanlığında kurulmuştur.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 22.05.1996 tarih ve SP.83.Hz.1995/137 sayılı iddianamesiyle Emek Partisi’ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Emek Partisi, parti programının Anayasa’nın Başlangıcı, 2, 3, 14 ve 69. maddelerine ve 2820 sayılı SPK’nın 78/a maddesinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, 81. maddesinin a ve b bentlerinde siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyecekleri; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği, faaliyette bulunamayacağı hükümlerine aykırık sebebiyle aynı Kanun’un 101/a maddesi gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 14.02.1997 tarihinde Emek Partisi parti programının, 2820 sayılı SPK’nın 78/a maddesi ile 81. maddesinin a ve b bentlerine aykırı olması sebebiyle ilgi kanununun 101/a maddesi gereği oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1996/1, K. 1997/1, K.T. 14.02.1997, AYMKD, Sayı: 34/2, 1999, ss. 678-761).

Emek Partisi, kapatılma kararının AİHS’in 9, 10, 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 11.08.1998 tarihinde AİHM’e başvurmuştur. AİHM başvuruyu kabul etmiş ve incelemeye almıştır. AİHM 31.05.2005 tarihli kararında, Emek Partisi parti programında yer alan ifadelerin şiddeti meşrulaştırıp teşvik ederek demokratik rejimi tehlikeye atacak ifadeler olmadığını belirterek partinin kapatılması kararını sözleşmenin 11. Maddesine aykırı bulmuştur (Çelebi, 2009, s ss. 58-59).

3.1.7.14. Diriliş Partisi

Diriliş Partisi, 26.03.1990 tarihinde şair Sezai Karakoç ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 03.07.1996 tarih ve SP. 28. Hz. 1996/218 sayılı iddianamesiyle Diriliş Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Diriliş Partisi'nin SPK'nın 105. maddesinde ifade edilen siyasi partiler, kuruldukları tarihten itibaren aralıksız iki dönem TBMM genel seçimlerine katılmadığı tespit edilen siyasi partiye ikinci genel seçimin yapıldığı tarihten itibaren bir ay içerisinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından partinin kapanması için yazılı tebligatta bulunulur. Bu yazının tebliğden itibaren üç ay içerisinde kapanma kararı alınmadığı takdirde Başsavcının açacağı dava ve AYM'nin kararı ile ilgili siyasi parti kapatılır hükmü gereği Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından yapılan yazılı bildirim karşın partinin yasal süreler dâhilinde kapanma kararı almadığı gerekçesi ile ilgi kanunun 105. maddesi gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 18.02.1997 tarihinde, aralıksız iki dönem TBMM genel seçimlerine katılmadığı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından yapılan yazılı tebligata karşın yasal süreler dâhilinde kapanma kararı almadığı gerekçesi ile Diriliş Partisi'ni 2820 sayılı SPK'nın 105. maddesi gereğince oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1996/2, K. 1997/2, K.T. 18.02.1997, AYMKD, Sayı: 33/2, 1998, ss. 727-760).

3.1.7.14. Refah Partisi

Refah Partisi, *Milli Görüş Hareketi*'nin Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi'nden sonraki üçüncü partisidir. Parti, 19.07.1983 tarihinde kurulmuştur. Parti genel başkanlığına önce Ali TÜRKMEN, daha sonra Ahmet TEKDAL getirildi. 06.09.1987 tarihinde yapılan Anayasa Değişikliği Halkoylaması neticesinde siyasi yasakların kaldırılması ile parti genel başkanlığına Necmettin ERBAKAN seçilmiştir (Akyol, 2009, s. 81).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 21.05.1997 tarih ve SP. 13 Hz. 1997/109 sayılı iddianamesiyle Refah Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Refah Partisi'nin Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında ifade edilen siyasi partilerin tüzük, program ve eylemleri lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı olamayacağı, 69. maddesinin altıncı fıkrasına yer alan bir siyasi partinin 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin AYM'ce tespit edilmesi halinde karar verileceği hükmü ve ayrıca 2820 sayılı SPK'nın siyasi partilerin kapatılmasına

sebeplere sebep olacak birçok hükmünü ihlali sebepleriyle Refah Partisi'nin laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline gelmiş olduğu gerekçesiyle kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 16.01.1998 tarihinde, Refah Partisi'nin, lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı SPK'nın 101/b ve 103/1 maddelerinde yer alan hükümler gereği oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.01.1998, AYMKD, Sayı: 34/2, 1999, ss. 762-1145).

Refah Partisi, kapatılma kararının AİHS'in 9, 10, 11, 14, 17, 18 ve ek protokolün 1-3. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 22.05.1998 tarihinde AİHM'e başvurmuştur. AİHM başvuruyu kabul etmiş ve incelemeye almıştır. AİHM 03.05.2007 tarihli kararında, kapatılan Refah Partisi hakkındaki gerekçeleri üç başlık altında toplayarak önceki kararların aksine Refah Partisi'nin kapatılması kararının sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulunarak Türkiye lehine karar almıştır. AİHM'in üç başlıkta topladığı gerekçeleri ise şu şekildedir:

1. Refah Partisi'nin, inanç temelli çok hukuklu bir sistemi savunmasının vatandaşlar arasında ayrımcılığa yol açacağı ve devletin tüm vatandaşlarının hak ve hürriyetlerin kullanımını noktasında eşit davranmasını engelleyeceğini vurgulayarak sözleşmeye taraf devletin sözleşmenin yükümlülüklerini karşılayamaması sonucunu ortaya çıkaraktır.
2. Refah Partisi'nin, İslâm dinini referans alan bir hukuk düzenini, şariat düzenini, savunuyor olması ve bu düzenin gereklerinin AİHS hükümleriyle uyuşmuyor olması.
3. Refah Partisi'nin, siyasi amacına ulaşmak için cihadı gerekli gördüğünü, partinin yöneticilerinin siyasi iktidara gelmenin kanlı ya da kansız olabileceği yönündeki beyanlarından yola çıkarak partinin her ne kadar şiddete başvurmamış olsa bile şiddet kullanmayı açıkça dışlayan bir politika izlemediği, şiddetten söz eden parti üyeleri hakkında herhangi bir işlem yapmamış olmasıdır (Uygun, 2020, ss. 670-671).

3.1.7.16. Demokratik Kitle Partisi

Demokratik Kitle Partisi, 03.01.1997 tarihinde kurulmuştur. Parti genel başkanı Şerafettin ELÇİ'dir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 19.06.1997 tarih ve SP. 91. Hz. 1997/138 sayılı iddianamesiyle Demokratik Kitle Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Demokratik Kitle Partisi, parti programının ve genel başkanının beyanlarının Anayasa'nın Başlangıcı, 2, 3, 14, 68 ve 136. maddeleri ve 2820 sayılı SPK'nın 78. maddesinin a ve b bentlerinde ifade edilen siyasi partilerin demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklara aykırı olarak faaliyette bulunamayacağı, 80. maddesine göre devletin tekliği ilkesini değiştirme amacı güdemeyeceği bu doğrultuda faaliyette bulunamayacağı, bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamayacağı, bunların adlarını kullanamayacağı, 81. maddesinin a ve b bentlerinde yer alan siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli, dini, mezhep, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu iddia edemeyeceği; Türk dili ve kültüründen başka bir dili, kültürü korumak, geliştirmek veyahut yaymak için ülke üzerinde azınlıklar oluşturmak suretiyle milletin bölünmez bütünlüğüne karşı amaç güdemeyeceği faaliyette bulunamayacağı ve 89. maddesinde yer alan siyasi partilerin Diyanet İşleri Başkanlığının, genel idare içinde yer almasına ilişkin anayasal hükme aykırı amaç güdemeyeceği hükümlerine aykırılık sebebiyle aynı Kanunun 101. maddesinin a ve b bentleri gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 26.02.1999 tarihinde, Demokratik Kitle Partisi parti programının 2820 sayılı SPK'nın 80 ve 89. maddesine aykırılığı sebebiyle kapatılma talebini oybirliği ile ve genel başkanının bazı beyanlarının ilgili kanunun 101/b maddesine aykırı olduğu iddiası ile kapatılma talebini oyçokluğu ile reddetmiş, parti programının aynı kanunun 78. maddesinin a ve b bentleri ile 81. maddesinin a ve b bentlerine aykırı olması sebebiyle ilgili kanunun 101/a maddesi gereği oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1997/2, K. 1999/1, K.T. 26.02.1999, AYMKD, Sayı: 37/2, 2002, ss. 719-921).

Demokratik Kitle Partisi, kapatılma kararının AİHS'in 9, 10, 11 14 ve 18. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 24.08.1999 tarihinde AİHM'e başvurmuştur. AİHM başvuruyu kabul etmiş ve incelemeye almıştır. AİHM 03.05.2007 tarihli kararında, Demokratik Kitle Partisi parti programında yer alan ifadelerin bölücülük veya azınlık oluşturma amacından daha çok belli bir sorunun çözümüne ilişkin önerilerinden ibaret olduğu ve bu sebeple demokrasinin ana prensipleriyle çelişmediğini vurgulanarak partinin kapatılması kararını "*demokratik toplum düzeninin*

gereklere” açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Çelebi, 2009, ss. 59-60).

3.1.7.17. Fazilet Partisi

Fazilet Partisi, *Milli Görüş Hareketi*'nin dördüncü partisidir. Parti Refah Partisi'nin kapatılması ihtimaline karşı 17.12.1997 tarihinde İsmail ALPTEKİN başkanlığında kurulmuştur. Refah Partisi 16.01.1998 tarihinde kapatılınca bağımsız kalan milletvekilleri Fazilet Partisi'ne geçmiş ve 14.05.1998 tarihinde toplanan Kurucular Kurulu kararı ile parti genel başkanlığına Recai KUTAN seçilmiştir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 07.05.1999 tarih ve SP. 95 Hz.1999/116 sayılı iddianamesiyle Fazilet Partisi'ne kapatma davası açılmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Fazilet Partisi'nin Anayasa'nın 2, 24, 68 ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı SPK'nın demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasakları düzenleyen 78. maddesi, laiklik ilkesinin korunması ve halifelik istenemeyeceğini düzenleyen 86. maddesi ve dini ve dince kutsal sayılan şeyleri istismar yasağını düzenleyen 87. maddesi hükümleri gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 22.06.2001 tarihinde, Fazilet Partisi'nin, lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı SPK'nın 101/b ve 103. Maddeleri gereği oyçokluğu ile kapatılmasına karar vermiş, Nazlı ILICAK, Merve KAVAKÇI, Bekir SOBACI, Ramazan YENİDEDE ve Mehmet SILAY'a 5 yıl süreyle siyasi yasak getirmiştir (E. 1999/2, K. 2001/2, K.T. 22.06.2001, AYMKD, Sayı: 37/2, 2002, ss. 922-1552).

3.1.7.18. Halkın Demokrasi Partisi

Halkın Demokrasi Partisi, 11.05.1994 tarihinde kurulmuştur. İlk genel başkanı Murat BOZLAK'tır. 24.06.1996 tarihinde gerçekleştirilen parti 2. olağan genel kongresinde Türk Bayrağı'nın indirilmesi hadisesi sebebiyle genel başkan Murat BOZLAK ve parti meclis üyeleri tutuklanması, ceza alması ve siyasi yasaklı olması sebebiyle yapılan olağanüstü kongrede parti genel başkanlığına Ahmet Turan DEMİR getirilmiştir (Akyol, 2009, s.82).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 29.01.1999 tarih ve SP. 60. Hz. 1999/37 sayılı iddianamesiyle Halkın Demokrasi Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Halkın Demokrasi Partisi'nin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline geldiğini ileri sürerek Anayasa'nın 68 ve 69.

maddeleri ile 2820 sayılı SPK'nın demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasakları düzenleyen 78. maddesi, Türkiye Cumhuriyetinin, milletlerarası hukuk alanında bağımsızlık ve eşitlik ilkesine dayanan hukuki ve siyasi varlığının ve bağımsızlığının korunmasını düzenleyen 79. maddesi, devletin tekliği ilkesinin korunmasını düzenleyen 80. maddesi, azınlık yaratılmasının önlenmesini düzenleyen 81. maddesi ve bölgecilik ve ırkçılık yasağını düzenleyen 82. maddesinde yer alan hükümlere aykırılık sebebiyle kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 13.03.2003 tarihinde, Halkın Demokrasi Partisi'nin bazı eylemlerinin yanında PKK terör örgütüne yardım ve destek sağlayarak devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki eylemlerin işlendiği bir odak haline gelmesi gerekçesiyle Anayasa'nın 68 ve 69. maddeleri ve 2820 sayılı SPK'nın 101 ve 103. maddeleri gereğince oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir (E. 1999/1, K. 2003/1, k.t. 13.03.2003, RG, Tarih: 19.07.2003, Sayı: 25173).

Halkın Demokrasi Partisi, kapatılma kararının AİHS'in 6, 9, 10, 11 ve 14. maddelerinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 24.09.1993 tarihinde AİHK'e başvurmuştur. Komisyon, başvuruyu sözleşmenin 11. maddesi yönünden incelemeye almış ve dava 03.06.1999 tarihinde AİHM'e geçmiştir. AİHM 09.04.2002 tarihli kararında, demokrasinin en önemli özelliklerinden birinin ülke sorunları karşısında siyasi partilerin şiddete mesafe koyma şartına riayet ederek karşılıklı iletişim kanallarının işletilmesiyle çözüm önerileri bulunabileceği, çözüm için önerilen bazı düşüncelerin devletin temel prensiplerine ve çoğunluğun görüşlerine aykırı olsa bile buna tahammül edilmesinin gerektiğini vurgulamış, Halkın Demokrasi Partisi yöneticilerinin terörle mücedele eden TSK unsurlarını hedef alan şiddetli eleştirilerini, bu partinin silahlı bir örgüt olduğu sonucuna ulaştırmayacağı sonucuna varmıştır. Ayrıca, Halkın Demokrasi Partisi'nin demokratik rejimi yok etmeyi amaçlayan ve bu amaç doğrultusunda şiddeti meşru kabul ettiğine dair somut delillerin olmaması sebebiyle partinin kapatılması kararını "*demokratik toplum düzeninin gerekleri*" açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Dinler, 2003, ss. 164-165).

3.1.7.19. Demokratik Toplum Partisi

Demokratik Toplum Partisi, 09.11.2005 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları Ahmet TÜRK, Leyla ZANA, Orhan DOĞAN ve Aysel TUĞLUK'tur. Parti Türkiye'de

eşbaşkanlık sistemini uygulayan ilk parti olmuş ve Ahmet TÜRK ve Aysel TUĞLUK eşbaşkan olmuşlardır. Daha sonra eşbaşkanlık sistemine son verecek olan parti, genel başkanlığa Ahmet TÜRK'ü getirmiştir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 16.11.2007 tarih ve SP. 135 Hz. 2007/2 sayılı iddianamesiyle Demokratik Toplum Partisi'ne kapatma davası açmıştır. Başsavcı iddianamesinde; Demokratik Toplum Partisi'nin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline gelmiş olması; Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına, 2820 sayılı SPK'nın demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasakları düzenleyen 78. maddesi, devletin tekliği ilkesinin korunmasını düzenleyen 80. maddesi, azınlık yaratılmasının önlenmesini düzenleyen 81. maddesi ve bölgecilik ve ırkçılık yasağını düzenleyen 82. maddesi ve tüzük ve programlar ile parti faaliyetlerine ilişkin sınırlamaları düzenleyen 90. maddesinde yer alan hükümlere aykırı eylemlerde bulunduğu iddiasıyla Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrası ile 2820 sayılı SPK'nın 101. maddesinin birinci fıkrasının b bendi ve 103. maddesi gereği kapatılmasını talep etmiştir. AYM; 11.12.2009 tarihinde, Demokratik Toplum Partisi'nin, parti eylemleri yanında PKK terör örgütüyle olan bağlantıları ile birlikte değerlendirilmiş, AİHM'in "*Herri Batasuna*" ve "*Batasuna/İspanya*" kararına atıfta bulunarak Parti'nin PKK terör örgütünün terör eylemlerini kınamadığı ve bu terör örgütüyle bağlantılı olduğu saptamasına da yer vererek, Demokratik Toplum Partisi'nin, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki eylemleri işlendiği, bir odak haline geldiğini tespit etmiş ve Anayasa'nın 68 ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı SPK'nın 101 ve 103. maddeleri gereğince oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir. Ayrıca, Anayasa'nın 69. maddesi gereği, 37 Demokratik Toplum Partisi kurucu ve üyesinin beş yıl süreyle başka bir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi veya denetim görevlisi olmaları yasaklanmış; 84. maddesi gereği, beyan ve eylemleri neticesinde partinin kapatılmasına sebep olduğunu tespit edilen Mardin Milletvekili Ahmet Türk ile Diyarbakır Milletvekili Aysel Tuğluk'un milletvekillikleri düşürülmüş ve 107. maddesi gereği, partinin malvarlığının Hazine'ye devrine karar verilmiştir (E. 2007/1, K. 2009/4, K.T. 11.12.2009, AYMKD, Sayı: 46/4, 2009, ss. 1801-2294).

Demokrasi Toplum Partisi, kapatılma kararının AİHS'in toplanma ve örgütlenme hakkının düzenlendiği 11. Maddesi ile serbest seçim hakkını düzenleyen Ek

1 Nolu Protokol'ün 3. maddesinin ihlal edilerek verildiği iddiası ile 2010 yılında AİHM'e başvurmuştur. Mahkeme, başvuruyu kabul etmiştir.

AİHM 12.01.2016 tarihli kararında, mevcut davanın, AYM'nin Demokrasi Toplum Partisi'nin kapatılması kararındaki atıfta bulunduğu “*Herri Batasuna*” ve “*Batasuna/İspanya*” davasından farklı olduğunu belirterek Batasuna'nın ETA'nın terör eylemlerini açıkça kınamaması ve kınamayı reddetmesinin terör eylemlerine örtülü destek anlamı taşıdığını ve parti kapatmanın İspanya hukukunda tek yaptırım olduğuna değinilmiştir. AİHM, Demokrasi Toplum Partisi'nin kapatılması davasındaki kapatılma gerekçeleri olan parti yöneticilerinin açıklama ve beyanlarının tamamı dikkate alındığında ve bağlamından hareket edildiğinde PKK terör örgütünü, terör örgütü olarak nitelendirmeyi reddettikleri ve şiddeti destekledikleri anlamının çıkarılamayacağını belirterek partinin ve yöneticilerinin “*Kürt sorunu*” olarak tanımlanan sorunun barış içerisinde çözülmesini için mücadele eden siyasi aktörler olduğunu vurgulamış ve parti yöneticilerinin seçmen kitlesinin beklenti ve taleplerini dile getirmek dışında başka bir amaca hizmet ettiklerini sonucuna varmadığını belirtmiştir. Mahkeme, Demokratik Toplum Partisi'nin, bazı üye ve yerel yöneticilerinin terör örgütüne dolaylı da olsa destek anlamını çıkarılabilecek söylem ve eylemleriyle parti kurumsal kimliği arasına sınır koymamış olmasının görece ağır bir yaptırım olan partinin kapatılması yaptırımı ile sonuçlanmasını “ölçüsüz” ve “*demokratik toplum düzeninin gerekleri*” açısından sözleşmenin 11. maddesine aykırı bulmuştur (Çelik, 2015, ss. 48-58).

3.1.8. 1982 Anayasası Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Değerlendirilmesi

TSK, 12 Eylül 1980 tarihinde ülke yönetimine el koyarak, meclis ve hükümet feshederek tüm milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış ve ülke çapında sıkıyönetim ilân etmiştir. Askeri yönetim, 1 numaralı MGK Bildirisinde, siyasi partiler ve siyasi figürlerin iç gerilimi artıran faaliyetleri, kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tavırlarının ülkeyi yönetilemez hale getirdiğini, bu sebeple ülke bütünlüğünü, milli birlik ve beraberliği korumak, kardeş kavgasını önlemek ve kaybolan devlet otoritesinin yeniden tesisi amacıyla ülke yönetimine el koyduğunu açıklamıştır. Bu bildiri ile yaşanan toplumsal olayların sorumlusu olarak siyasi partiler ve siyasetçiler görülmüştür. 7 numaralı MGK Bildirisi ile tüm siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanmış, sonrasında

ise 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Askeri yönetimin emriyle DM tarafından 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Hazırlanan bu Anayasa'da siyasi partilere yönelik yapılan düzenlemelerde askeri müdahaleye sebep olan bakış açısı belirleyici olmuştur.

1982 Anayasası'nda siyasi partilerin kuruluşu, işleyişi, faaliyetleri, özgürlük alanları ve bu özgürlük alanlarının sınırları 68. maddede düzenlenmiştir. Siyasi partiler, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi “*demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları*” olarak kabul edilmiş, önceden izin alınmadan kurulabilecekleri, örgütlenme ve faaliyetlerini Anayasa ve Kanun hükümleri çerçevesinde sürdürebilecekleri hüküm altına alınmıştır.

68. maddenin dördüncü fıkrası ile siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetlerinin sınırları çizilmiş ve bu sınırların aşılması halinde temelli kapatma yaptırımının uygulanacağı açıkça belirtilmiştir. Bu şekilde siyasi partilerin siyasi özgürlük alanı belirlenmiş ve bu özgürlük alanının ihlali yani Anayasa ile belirlenmiş sınırların aşılması halinde temelli kapatılacakları belirtilmiştir.

Siyasi partilerin uyacakları esaslar ve bu esaslara aykırılık halinde kapatılması ya da Devlet yardımlarından kısmen veya tamamen yoksun bırakılma usulü Anayasa'nın 69. maddesinde düzenlenmiştir.

Siyasi partilere yönelik kapatma davasını yalnızca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açabileceği ve dava sonucu alınacak kapatma kararının ise yalnızca AYM tarafından verilebileceği hüküm altına alınarak siyasi partilere yönelik yargılamalar anayasal güvence altına alınmıştır.

AYM'nin, siyasi partilere yönelik temelli kapatma yaptırımı yerine “*dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına*” karar da verebileceği belirtilmiştir. Ayrıca temelli kapatılan bir siyasi partinin “*bir başka ad altında*” kurulamayacağını belirtmiştir.

Siyasi partilerin “*yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım*” alamayacaklarını “*alan siyasi partilerin ise temelli olarak*” kapatılacağı hüküm altına alınmıştır.

69. maddenin son fıkrasında ise siyasi partilerin “kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları” belirtilen esaslar doğrultusunda Kanun ile düzenleneceği belirtilmiştir.

Siyasi partilerin kapatılması usulüne yönelik Anayasa haricindeki düzenleme 22.04.1983 tarih ve 2820 sayılı SPK’dır. 2820 sayılı SPK’da siyasi partilerle ilgili yasaklar ile siyasi partilerin kapatılması rejimine ilişkin hükümler 78 ile 110. maddeleri arasında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

SPK’nın 78. maddesi, Anayasa’nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan hükümleri içeren yasakları düzenlemektedir. Bu maddenin demokratik devlet düzeninin devamının sağlanmasına yönelik siyasi partilere getirmiş olduğu en önemli yasak ise maddenin “f” bendinde “Anayasanın hiçbir hükmünü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlayamazlar” ifadesiyle hüküm altına alınmıştır (Akyazan, 2016, s. 253).

SPK’nın 79. maddesi “Bağımsızlığın Korunması”, 80. maddesi “Devletin Tekliği İlkesinin Korunması”, 81. maddesi “Azınlık Yaratılmasının Önlenmesi”, 82. maddesi “Bölgecilik ve Irkçılık Yasağı” 81. maddesi “Eşitlik İlkesinin Korunması”, 84. maddesi “Atatürk İlke ve İnkılâplarının Korunması”, 86. maddesi “Laiklik İlkesinin Korunması ve Halifeliğin İstenemeyeceği”, 87. maddesi “Dini ve Dince Kutsal Sayılan Şeyleri İstismar Yasağı” 90. Maddesi “Tüzük ve Programlar İle Parti Faaliyetlerine İlişkin Sınırlamalar” başlıkları altında Anayasa’nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirlenen siyasi partilere getirilen yasakları içeren esasları düzenlemektedir.

Yine SPK’nın 95. maddesi “Kapatılan siyasi partiler ve mensuplarının durumu”, 96. maddesi “Kullanılmayacak parti adları ve işaretleri”, 98. maddesi “Siyasi Partilerin Kapatılması” davalarında “Görevli Mahkeme ve Savcılık”ı belirtilmiştir.

SPK’ya göre siyasi partilere yönelik kapatma davası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından açılır. Başsavcısı kapatma davasını; re’sen, Bakanlar Kurulu kararı üzerine Adalet Bakanı’nın istemiyle veya bir siyasi partinin talebi üzerine açılabilir. Kapatma kararı, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın açacağı dava üzerine AYM tarafından kesin olarak karara bağlanır.

SPK'nın 100. maddesine göre Adalet Bakanı'nın veya bir siyasi partinin istemi üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı bir siyasi parti hakkında inceleme yapabilir, Başsavcı yaptığı inceleme sonucu yeterli delil bulunmadığı kanısına varırsa ilgili siyasi partiye kapatma davası açmayabilir. Bu kararı, talepte bulunan Adalet Bakanı veya siyasi partiye yazılı olarak bildirir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın yazılı bildirim üzerine Adalet Bakanı veya siyasi parti, bildirim tarihinden itibaren otuz gün içerisinde *Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kurulu*'na yazılı itirazda bulunabilir. Kurul, bu itirazı otuz gün içerisinde inceleyip dava açılıp açılmaması konusunda karar verir. Kurul itirazı haklı görürse, Başsavcı dava açmak zorundadır.

Siyasi partilere yönelik yargulamaların yalnızca AYM tarafından yürütülmesi siyasi partiler için bir anayasal güvencedir.

SPK'nın 101. maddesi "*Anayasa'daki Yasaklara Aykırılık Halinde Partilerin Kapatılması*"nı, 102. maddesi "*Cumhuriyet Başsavcılığının isteklerine uyulmaması halinde yapılacak işlem*"leri, 103. maddesi ise "*Bir Siyasi Partinin Yasak Eylemlere Odak Olması Hali*" başlıkları altında düzenlenmiştir. 103. madde bir siyasi partinin Anayasa'nın 68. Maddesinin dördüncü fıkrası hükümüne aykırı fiillerin odağı olup olmama durumunun AYM'ce belirleneceği belirtilmiştir.

Ayrıca SPK'nın 106. maddesi "*İdari mercilerin, savcılarının ve mahkemelerin görevi*", 107. maddesi "*Kapatılan partinin malları*"nın Hazine'ye geçeceği ve kapatılma kararının Bakanlar Kurulu tarafından uygulanacağı, 110. maddesi ise "*Kapanan siyasi partilerin malları*"nın hangi şart ve kararlar başka bir partiye devredilebileceği hususları ele alınmıştır.

Siyasi parti kapatma yaptırımını, demokratik devletlerde en son düşünülecek bir yöntem, istisnai bir önlem olarak kabul edilirken; Türkiye'de, anayasa yapıcıların siyasilere ve siyasi partilere yönelik kuşkucu yaklaşımı ve bu kuşkunun gereği olarak yapılan kanuni düzenlemeler sebebiyle ilk düşünülen ve uygulanan bir yöntem olmuştur.

Siyasi partilerin ve faaliyetlerinin serbest bırakılmasından günümüze kadar 43 siyasi parti hakkında kapatma davası açılmıştır. AYM çeşitli nedenlerle hakkında kapatma davası açılan 43 siyasi partinin 19'unu kapatmıştır. Kapatılan 19 siyasi partinin 4'ünü usule aykırılıktan 15'ini ise esasa ilişkin aykırılıktan kapatma kararı almıştır.

Usule aykırılıktan kapatılan partiler Halk Partisi, Yeşiller Partisi, Demokrat Parti ve Diriliş Partisi'dir. Esasa ilişkin kapatılan partiler ve kapatma sebepleri ise şu şekildedir: Halkın Emek Partisi, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, Sosyalist Türkiye Partisi, Demokrasi Partisi, Sosyalist Birlik Partisi, Demokrasi ve Değişim Partisi, Emek Partisi, Demokratik Kitle Partisi, Halkın Demokrasi Partisi ve Demokratik Toplum Partisi bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık sebebiyle; Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Sosyalist Parti bölünmez bütünlük ilkesine ve demokratik devlet ilkesine aykırılık sebeplerinden; Huzur Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi ise laiklik ilkesine aykırılık sebebiyle kapatılmıştır.

1982 Anayasası'nda siyasi partilerin kapatılması rejimine ilişkin birtakım değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu Anayasa değişikliklerine paralel 2820 sayılı SPK'da da değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler siyasi partilerin özgürlük alanlarını genişleten ve esasa ilişkin kapatma sebeplerini değiştiren veya hafifleten değişiklikler olmaktan ziyade; siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıracak usul değişiklikleri olmuştur.

Siyasi partilerin kapatılmalarını zorlaştıracak usul değişiklikleri neticesinde 2001 yılından günümüze kadar kapatılan parti sayısı 3 olmuştur. 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girişinden 2001 yılına kadar kapatılan siyasi parti ise 16'dır.

3.2. Demokratik Devlet İlkesinin Değerlendirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti, 1982 Anayasası'nın 2. maddesine göre demokratik bir devlettir. Yine altıncı maddesinde ifade edilen "*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" hükmü ile devlet içinde "*en üstün iktidar*" gücü olan egemenliğin millete ait olduğu vurgulanmıştır. Milletın egemenliği kullanması, kendi kendini yönetmesi demokrasinin gereğidir ve demokratik devlet ilkesi ile uyumludur.

Devletin nitelikleri sıralanırken kullanılan demokratik sözcüğü ilk defa 1961 Anayasası'nda düzenlenmiş, 1982 Anayasası'nda da bu nitelik aynen korunmuştur. 1961 Anayasası öncesi 1921 ve 1924 Anayasalarında devletin nitelikleri sıralanırken demokratik sözcüğü yerine "*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" hükmüne yer verilmiş ve bu hüküm 1961 ve 1982 Anayasalarında da aynen korunmuştur.

"*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" hükmü demokratik devlet ilkesi ile uyumludur. Devlet içerisinde en üstün iktidar gücü anlamını taşıyan egemenliğin,

millete ait olması ve milletin kendini yönetmesi demokrasinin ve demokratik bir devletin gereğidir (Özbudun, 2020, s. 88).

AYM yerleşik kararlarında demokrasi, Anayasa’da ifade edildiği gibi klasik ve çağdaş batı demokrasisi biçiminde kullanılmaktadır. Bu demokrasi anlayışı Anayasa’nın 6. maddesinde hüküm altına alınmıştır. Millet, egemenliği Anayasa esaslarına göre yetkili organlar eliyle kullanmakta ve egemenlik hakkı hiçbir suretle kişi, zümre veya sınıfa devredilemeyeceği gibi kişi ve kurumlarda Anayasa’dan almadığı bir yetkiyi kullanamayacaktır. Anayasal kurumların demokratik meşruiyeti seçimler vasıtası ile doğrudan veya seçimlerle oluşturulmuş kurumların, örneğin Cumhurbaşkanlığı veya TBMM’nin yetkilendirmesi ya da atamasıyla, dolaylı sağlanır. Doğrudan veya dolaylı bütün devlet yetkilerinin kullanımı demokratik meşruiyete tabidir. Devlet yetkilerini kullanan veyahut kullanmaya talip kişi, örgüt veya siyasi partilerin demokratik devlet ilkesini ve egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olmasını özümsemiş olması gereklidir. Egemenliğin millete ait olması, temel siyasi karar organlarının ve yetkili anayasal organların millet eliyle belirlenmesini zorunlu kılar. Milletin her bir üyesi genel ve eşit oy hakkına ve bu oyun gereği olarak siyasi faaliyet hürriyetine sahiptir. Bu oy hakkı ve siyasi faaliyet hürriyeti seçimler vasıtası ile millet iradesinin ortaya çıkmasını sağlar. Demokratik devlet düzeni ve bu düzenin meşruiyeti, milletin değer ve inançlarının dikkate alınarak onların beklenti ve taleplerinin karşılanmasına bağlıdır. Farklı kültürel, sosyal, ekonomik beklenti ve taleplerin hür biçimde ifade ve müzakere edilebildiği bir ortamda mümkün olan en yüksek uzlaşma ile çoğunluk onayı aranmalıdır. Demokrasinin gereği olarak azınlığın çoğunluğun alacağı karara saygı duyması, çoğunluğun ise azınlık temel hak ve hürriyetlerini kabullenmesi ve hiçbir şart öne sürmeden hak ve hürriyetleri koruması gerekmektedir.

Demokratik devlet düzeninde çoğunluğun kararı demokrasinin gereği olmakla beraber asıl önemli olan ilke çoğulculuktur. Çoğunluk kararının demokratik meşruiyeti, hiçbir baskı ve yönlendirmeye maruz kalmadan işleyen bağımsız bir meclis, özgür bir kamuoyu, bireysel ve kollektif hürriyetlerin etkin kullanımı ve katılımcı müzakere ortamı ile mümkündür. Bu sebeple demokratik devlet, soyut bir kavramdan ziyade siyasi hayatın ana gövdesidir. Kurumlar, yetki paylaşımı ve yükümlülükler bu ilke çerçevesinde düzenlenmelidir (E. 1999/2, K. 2001/2, K.T. 22.06.2001, AYMKD, Sayı: 45/5, 2008, ss.3171,3172).

Siyasi partiler, demokratik devletin vazgeçilmez birer unsurudur. Siyasi partiler ülke genelinde var olan birçok fikir, menfaat ve talepleri bağdaştırarak belli başlı birkaç siyasi alternatif haline getirilmesini ve millet iradesinin oluşmasını sağlar. Aynı zamanda toplumla siyasi iktidar arasında köprü kurarak milletin menfaat ve taleplerini siyasi iktidara iletir (Kapani, 2019, s. 180). Siyasi iktidarı oluşturacak veya denetleyecek aday kadroların belirlenmesinde başat faktördür. Ülke genelindeki örgütlü yapısı sayesinde toplumun tüm seçmen kitlesine ulaşırlar. Bu seçmen kitlesini toplantı, gösteri veya mitingler vasıtası ile harekete geçirerek kendi adaylarını desteklemeleri için sandığa gitmelerini sağlarlar. Ayrıca, toplantı, seminer, siyaset okulu, parti sözcülerinin kamuoyunu bilgilendirici konuşmaları, halk toplantıları gibi faaliyetlerle, bunun yanında çeşitli görsel, yazılı ve çevrim içi programlar vasıtası ile kitlesini bilinçlendirme ve eğitme görevini de üstlenirler. Siyasi partiler, bu faaliyetler ile hâlihazırdaki siyasi kültürün gelişimine ve bu kültürün pekiştirilmesine katkıda buldukları gibi mevcut siyasi kültürün değiştirilmesi veya bu kültüre yeni nitelikler kazandırılmasını da sağlarlar (Özbudun, 1977, s. 108).

Siyasi partiler, aynı zamanda siyasi iktidarı denetleme ve iktidara alternatifini olma kısaca muhalefet görevini yerine getirirler. Demokratik devlet düzeninde muhalefet, iktidarın alternatifini sayılır ve iktidarın söylem ve eylemlerini, kendi politikaları açısından sürekli kontrol edip etkilemeye çalışırlar. Ayrıca, alternatif politikalar geliştirmek suretiyle kamuoyunu etkileme çalışmalarıyla bir sonraki seçimlerde iktidarı hedefler (Kapani, 2019, ss. 181-182).

AYM yerleşik kararlarında, siyasi partilerin olmadığı bir sistemin demokrasi olarak kabul edilemeyeceğini, siyasi partiler olmadan millet iradesinin tam oluşmayacağını, siyasi partiler olmadan temel siyasi karar organlarının ve yetkili anayasal organların millet eliyle belirlenemeyeceği için farklı toplumsal beklenti ve taleplerin siyasi iktidarda karşılık bulmasının mümkün olmadığını, bu durumun ise toplumsal barışın sağlanmasını ve devlet iktidarının devamını olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla siyasi partiler farklı toplumsal istek ve taleplerin örgütlenmesinde, siyasi iktidarda karşılık bulmasında en önemli görevi üstlenirler. Siyasi partiler, çoğulcu demokrasi ve demokratik meşruiyet için varlıkları zorunlu örgütlerdir. Demokratik devlet ilkesi ve demokratik siyasetin ancak siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşeceği açıktır. Bu sebeple günümüz çağdaş demokrasileri aynı

zamanda partiler demokrasi olarak da tarif edilmektedir (E. 1999/2, K. 2001/2, K.T. 22.06.2001, AYMKD, Sayı: 45/5, 2008, ss.3173,3174).

3.3. Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimin Demokratik Devlet İlkesi Açısından Değerlendirilmesi

1982 Anayasası, devletin milli bağımsızlığının ve bölünmez bütünlüğünün yanı sıra millet iradesinin mutlak üstünlüğünü, egemenliğin kayıtsız şartsız yalnızca millete ait olduğunu ve egemenliği millet adına kullanacak, yetkilendirilmiş kişi veya kuruluşun Anayasa’da ifade edilen demokratik yapı dışına çıkamayacağını vurgulamış ve bu demokratik yapının ortadan kaldırılmasını amaçlayan kişi, sınıf, zümre diktatörlüğü veya herhangi bir diktatörlüğün savunulması ve yerleştirilmesi amacıyla yapılacak tüm faaliyetleri yasaklamıştır.

1982 Anayasası’nda demokratik devlet ilkesiyle doğrudan bağlantılı yasaklamalar milli egemenlik ilkesinin üstünlüğü ve korunması, sınıf, zümre veya herhangi bir diktatörlüğün amacıyla yapılacak tüm faaliyetlerin yasaklanması, insan haklarına dayanan demokratik devlet ilkesine aykırı faaliyetlerin yasaklanması olarak sınıflandırılabilir. Sınıf, zümre veya herhangi bir diktatörlük kurmanın yasaklanmasındaki asıl amaç milli iradenin üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu ifade eden milli egemenlik ilkesidir. Bu ilke doğrultusunda siyasi partilere yönelik yasaklamalar Anayasa’nın 68. maddesinde düzenlenmiştir (Zabunoğlu, 2013, s. 247).

Anayasa’nın 2. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir devlettir. 5. maddesinde devletin temel amaç ve görevinin Türk milletinin bölünmez bütünlüğünü ve demokrasiyi korumak olduğu, 14. maddesinde Anayasa’da yer alan hiçbir hak ve hürriyetin devletin insan haklarına dayalı demokratik yapısını ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler şeklinde kullanılamayacağı hüküm altına alınmıştır. 68. maddesinde ise demokratik devlet ilkesi gereğince de siyasi partilere yönelik bazı yasaklamalar getirilmiştir. Maddeye göre siyasi partilerin tüzük, programları ve eylemleri millet egemenliğine, insan haklarına dayalı demokratik devlet ilkesine aykırı olamayacağı sınıf, zümre veya herhangi bir diktatörlüğü talep edemeyeceği ve yerleştirmeyi hedefleyemeyeceği vurgulanmıştır.

Demokratik devlet düzeni korunmasına yönelik siyasi partiler için getirilen yasaklar Anayasa haricinde 2820 sayılı SPK'nın 78. maddesinde de düzenlenmiştir.

Siyasi partilere getirilen yasaklar şunlardır:

1. *Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, diline, bayrağına, milli marşına ve başkentine dair hükümlerini,*
2. *Egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunun ancak Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanılabileceği esasını,*
3. *Türk Milletine ait olan egemenliğin kullanılmasının belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağı veya hiçbir kimse veya organın, kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamayacağı hükmünü,*
4. *Seçimler ve halkoylamalarının serbest, eşit, gizli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılması esasını değiştirmek,*
5. *Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, dil, ırk, renk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurma amacını güdemezler veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar, başkalarını bu yolda tahrik ve teşvik edemezler.*
6. *Bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre veya cemaat, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamaz veya adlarını kullanamazlar,*
7. *Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamazlar ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar,*
8. *Askerlik, güvenlik veya sivil savunma hizmetlerine hazırlayıcı nitelikte eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunamazlar,*
9. *Genel ahlak ve adaba aykırı, amaçlar güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar,*
10. *Anayasanın hiçbir hükmünü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlayamazlar.*

Siyasi partilerin, demokratik devlet düzeni korunmasına yönelik Anayasa’da ve 2820 sayılı SPK’nın 78. maddesinde getirilen yasakları ihlal etmeleri durumunda ilgili yasanın 101/a maddesine göre partinin tüzük ve programının devletin bölünmez bütünlüğüne, millet egemenliğine, demokratik devlet ilkesine aykırı olması, sınıf, zümre veya herhangi bir diktatörlüğü savunmayı ve yerleşmeyi amaçlaması, bu doğrultuda suç işlenmesini teşvik etmeleri halinde AYM’ce kapatılma kararı verilir.

26.03.2002 tarih 4748 sayılı Kanun ile 101. maddeye eklenen ek fıkra ile davaya konu eylemlerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin devlet yardımlarından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına, yardım ödemesinin tamamı aynı miktarın tekrar Hazine’ye ödenmesine karar verebilir hükmü getirilmiştir. Yapılan bu değişiklikle siyasi partilerin Anayasa’da ve ilgili Kanun’da belirtilen sınırlamalara aykırı eylemleri nedeniyle temelli kapatılması yaptırımının yanında davaya sebep olan aykırı eylemlerin ağırlığına göre ilgili siyasi partilerin devlet yardımlarından kısmen ya da tamamen mahrum bırakması yönünde ara bir yaptırım kararının önü açılmıştır.

Anayasa’nın 6. maddesi, egemenliğin Türk milletine ait olduğunu, milletin egemenliği anayasal esaslar çerçevesinde yetkili organlar eliyle kullandığını ve egemenliğin hiçbir suretle kişilere, bir sınıfa veya zümreye bırakılamayacağını hüküm altına almıştır. Bu hükümle herhangi bir toplumsal sınıfın veya zümrenin varlığı yasaklanmamıştır. Bilakis toplumda var olan sınıf veya zümrelerin varlığı kabul edilerek bu sınıf veya zümrelerin demokratik yapı içerisinde örneğin partileşmesi, örgütlenmesi, faaliyetlerde bulunması ve bu faaliyetleri neticesinde siyasi iktidarı hedeflemesi normal karşılanmıştır. Yasaklanan, bu sınıf veya zümreler arasından herhangi birinin egemenlik yetkilerini ele geçirmek suretiyle bu egemenliğin kullanılmasını sürekli ve değişmez bir biçimde bir kişi, sınıf veya zümre diktatörlüğü haline getirmeyi amaç edinmesidir. Bu ayrımı AYM’nin Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Emekçi Partisi kararlarında görmek mümkündür (Zabunoğlu, 2013, s. 248).

AYM, Türkiye İşçi Partisi kapatma davası kararında, partinin 4. Büyük kongresinde alınan kararlar arasında yer alan şu ifadeleri parti kapatma sebebi olarak görmemiştir

Sosyalizm için mücadelenin zorunlu ve doğal olarak demokratik mücadeleyi de içerdiğini, (...) Türkiye’nin önündeki devrim aşamasınınun sosyalist devrim

olduğunu (...) sosyalizm için verilecek mücadelelerin bütünleştiğini (...) sosyalist mücadelenin ancak işçi sınıfının bağımsız siyasi örgütü tarafından yürütülüp başarıya ulaştırılabileceğini (...) işçi sınıfının örgütsel, politik, ideolojik eylemsel öncülüğünün gerçekleştirilmesi (...) diğer emekçi sınıfların parti politikasına ve eylemine kazandırılması (E. 1971/3, K. 1971/3, K.T. 20.07.1971, AYMKD, Sayı: 9, 1991, ss. 80-131).

Yine AYM, Türkiye Emekçi Partisi kapatma davası kararında, Türkiye Emekçi Partisi parti programında yer alan *“Türkiye’de devrim, hem işçi sınıfı hem yoksul köylülük temeline dayanmaktadır... Sosyalist devrimi gerçekleştirebilmek için proletarya ve yoksul köylülük siyasi iktidara geçebilmeli ve sosyalizmin yolundaki bütün engeller birer birer ortadan kaldıracak duruma gelmelidir...”* ifadelerini parti kapatma sebebi olarak görmemiştir (E. 1979/1, K. 1980/1, K.T. 29.07.1980, AYMKD, Sayı: 18, 1992, ss. 3-45).

AYM, Sosyalist Parti’ye açılan ilk kapatma davası kararında da, bir partinin sadece adına bakarak doğrudan bir kapatma kararı verilemeyeceğini belirtmiş, sosyalizmin teoride ve uygulamada sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduğunu ve bu sebeple değişimlerin Anayasa ve Kanunlar ile yasaklanıp yasaklanmadığının tespitinin gerektiğini belirtmiştir. Kararda, sosyalist ideolojiyi benimsediğini belirten bir siyasi partinin, hangi sosyalizmi amaçladığını bilmek ve anlamak gerektiğini ve ilgili parti hakkında kararın bundan sonra verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine aynı kararda *“devrimci sosyalistler”* ile *“demokratik sosyalistler”* bir ayrımı yapılmış Anayasa’nın toplumsal sınıf ve zümrelerin varlığını kabul ettiğini, siyasi partilerin toplumda var olan belirli ve çeşitli kesimlere dayanması ve bu kesimlerin çıkarları temsil etmesi normal olduğunu belirtmiştir. Anayasa ve 2820 sayılı SPK’da sınıf esasına dayalı siyasi parti kuruluşunu engelleyici ve yasaklayıcı hükümlerin bulunmadığı belirtilmiştir. Anayasa ve 2820 sayılı SPK’da yasaklanın egemenlik yetkilerini ele geçirmek suretiyle egemenliğin kullanılmasını, sürekli ve değiştirilemez bir biçimde, bir kişi, sınıf veya zümreye bırakan bir diktatörlüğü savunmak, amaçlamak ve bu doğrultuda faaliyette bulunmak olduğunu belirtmiştir. Yine, sınıf egemenliğini amaçlamamış ve demokratik seçimler aracılığı ile siyasi iktidarı hedeflediğini belirtmiş sosyalist bir partinin kurulmasında anayasal veya kanunen herhangi bir engel bulunmadığı ve de 2820 sayılı SPK’nın 96. maddesinde belirtilen kullanılamayacak parti adları arasında sosyalist

sözcüğünün olmadığı belirtmiştir. AYM, tüm incelemeler sonucunda Sosyalist Parti programının Anayasa'nın 14. maddesi ile 2820 sayılı SPK'nın 5.ve 78. maddelerine aykırı olmadığını tespit ederek ve kapatma davasını oyçokluğu ile reddetmiştir (E. 1988/2, K. 1988/1, K.T. 08.12.1988, AYMKD, Sayı: 24, 1989, ss. 534-620).

AYM, Türkiye Birleşik Komünist Parti kapatma davası kararında, parti tüzüğü ve programında toplumsal bir sınıf, diğer sınıflar üzerinde egemenlik ve herhangi bir diktatörlük kurmayı amaçlamadığını saptayarak bu konuda demokratik devlet düzenin korunmasını ile ilgili yasakları düzenleyen 2820 sayılı SPK'nın 78/c maddesine aykırılık olmadığını belirterek sınıf diktatörlüğü yönünden kapatma kararı vermemiştir. Ancak Sosyalist Parti kararındaki parti adı yaklaşımından farklı olarak Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin isimde geçen komünist sözcüğünün 2820 sayılı SPK'nın 96. maddesinin üçüncü fıkrasında bulunan kullanılmayacak parti adlarından biri olduğu için ilgi kanununun 101/a maddesi gereğince kapatılmasına karar vermiştir. Kapatma gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır:

Anayasa tasarisinin 77. maddesinde de, "Sınıf ve zümre esasım, komünizmi, faşizmi, teokrasiyi ve herhangi bir diktatörlüğü Türkiye'de savunmayı ve yerleştirmeyi esas alan siyasî partiler kurulamaz" denilmekteydi, Tasarının 13. maddesinden, "komünizmi, faşizmi, teokrasiyi" sözcüklerinin çıkartılmasına koşut olarak yapılan değişiklikle bu sözcükler 77. maddeden de çıkartılmıştır. İddianamede dayanak olarak gösterilen gerekçe, maddenin değişiklikten önceki durumuna ilişkindir. Anayasa da "komünist" adıyla parti kurulmasını açıkça yasaklayan bir kural bulunmamasına karşın geçici 15. madde kapsamına giren 2820 sayılı Yasa'nın 96. maddesinin son fıkrası bu adla parti kurulmasına engeldir. Fıkra, yalnızca doğrudan komünist adıyla parti kurulmasını değil, aynı anlama gelen adlarla parti kurulmasını ya da parti adında bu sözcüklerin geçmesini de yasaklamıştır. Davalı Parti'nin adında "komünist" sözcüğü bulunduğu göre 96. maddenin son fıkrasına aykırılık açıktır. 2820 sayılı Yasa 'komünist' adının kullanılmasını sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlamak konusundan bağımsız olarak düzenlenmiştir. Çünkü bu sonuncu yasaklar aynı Yasa'nın 5. ve 78. maddeleriyle kurala bağlanmıştır. Başka bir anlatımla, sınıf egemenliği ya da diktatörlük amaçlanmasa da bir parti 96. maddenin sonuncu fıkrası gereği "komünist" adını alamaz ya da bu sözcüğü

adında kullanamaz. Anayasa'nın 69. maddesinin öngördüğü Siyasî Partiler Yasası'nın açık kuralına aykırı ad taşıdığı belirgin olan ve bu Yasa'nın 96. maddesinin açıklığına karşın adında 'komünist' sözcüğüne yer veren Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin aynı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince kapatılmasına karar verilmesi gerekir (E. 1990/1, K. 1990/1, K.T. 16.07.1991, AYMKD, Sayı: 27/2, 1993, ss. 885-969).

AYM, Emek Partisi kapatma davası kararında ise parti programının bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık yanında demokratik devlet düzenini korunması ve sınıf diktatörlüğü vurgusu yapmıştır. Programda yer alan ifadelerin ve parti temsilcilerinin bu ifadelerini doğrulayan söylem ve savunmalarıyla, partinin kendi sınıf diktatörlüğünü kurma amacı taşıdığına, bu amacı gerçekleştirene kadar demokratik söylemin bir araç olarak kullanıldığına ve nihai amaca hizmet ettiği yönünde kanaat getirmiş ve partinin kapatılmasına karar vermiştir. Emek partisi ile ilgili karar şu şekildedir:

Programındaki anlatımlar ve bunu doğrulayan savunma ve sözlü açıklamalarıyla, Türkiye'de hukuksal ve siyasal yönden ırka dayalı bir Türk ulusu kavramı ya da etnik kökene göre çoğunluk ve azınlık kavramları olmamasına karşın, farklı etnik ve soy kökenlerinden gelen bütün vatandaşların eşit haklarla yer aldığı Türk ulusunu ırk esasına dayalı olarak 'Türk ve Kürt' biçiminde ikiye böldüğü, böylece devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu bir konuma düştüğü; dil ve kültür konularını da, Türk ulusunun ortak kültür ve dilini dışlar biçimde ayrı ulus ve devlet yaratma yolunda kullandığı; bunların yalnızca düşünce değil, yasaklanan sakıncalı eylemleri kışkırtma, katkı, destek niteliğinde olduğu; bu nedenlerle de anılan Parti'nin Siyasî Partiler Yasası'nın yer alan 78. maddesinin (a) bendine aykırı davrandığı saptandığından, aynı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince kapatılması oybirliği ile karar vermiştir” (E. 1996/1, K. 1997/1, k.t. 14.02.1997, AYMKD, Sayı: 34/2, 1999, ss. 678-761).

SONUÇ

Demokrasi; düşünce ve ifade hürriyeti ile çoğulcu siyasi hayatı esas alır. Bu sebeple günümüzde en çok tercih edilen ve uygulanan yönetim şeklidir. Demokrasinin varlığı ve etkinliği açısından siyasi partilerin rolü önemlidir. Siyasi partiler, çoğulcu siyasi hayatın ana taşıyıcısı, demokratik devletin vazgeçilmez en temel unsurudur. Günümüz modern demokrasisi aynı zamanda partiler demokrasisidir.

Siyasi partiler, toplumda var olan birçok fikir, menfaat ve talepleri bağdaştırarak belli başlı birkaç siyasi alternatif haline gelmesini, toplumla siyasi iktidar arasında köprü kurmak suretiyle milletin menfaat ve taleplerini siyasi iktidara iletilmesini sağlar. Aynı zamanda alternatif siyasi iktidar adayı olarak demokratik sınırlar çerçevesinde muhalefet görevini üstlenir. Bu sayede demokrasi dışı oluşum ve hareketlere yönelimi engeller ve milletin demokratik sınırlar içerisinde kalmasını sağlar.

Demokrasinin etkin ve istikrarlı bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi, farklı düşüncelerin ifade edilmesi, örgütlenmesi ve temsil edilebilmesine bağlıdır. Bu sebeple siyasi partiler demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurları olarak görülmüş, serbestçe kurulmaları, örgütlenmeleri ve faaliyetleri Anayasalarda güvence altına alınmıştır. Bu güvence demokrasi sınırları içerisinde faaliyet yürütmelerine yönelik olmuş ve demokratik rejimin aleyhine faaliyetlerde bulunmamaları için Anayasalarda bazı sınırlayıcı hükümlere de yer verilmiştir.

Siyasi partilere yönelik amaç, kuruluş, örgütlenme ve faaliyetlerine yönelik Anayasa'ya uygunluk denetimi tüm demokratik devlet Anayasalarında mevcut olmakla birlikte her ülkenin kendi değerleri, demokratik gelişmişliği oranında farklılık göstermektedir. Siyasi partilere yönelik Anayasal güvence, siyasi iktidarların siyasi partilere karşı keyfi uygulamalarını önlemek ve millet iradesini korumaya yönelik atılmış bir adımdır. Anayasal denetim ise siyasi partilerin demokratik rejiminin ve

hukuk devletinin aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını engellemeye yönelik düzenlemelerdir.

Türkiye’de siyasi partilere yönelik ilk Anayasal düzenlemeye 1961 Anayasası’nda yer verilmiştir. 1961 Anayasası’nda ister iktidarda isterse de muhalefette olsun siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiş, mevcut rejimin aleyhine yönelik amaç gütmeyen partilerin serbestçe örgütlenmelerine ve faaliyette bulunmaları hüküm altına alınmıştır.

Anayasa’nın 56. ve 57. maddeleri siyasi partilerin kuruluşu, işleyişi ve faaliyetlerinin sınırlarını belirlemektedir. 57. maddeye göre siyasi partiler tüzük, program ve faaliyetleri, insan haklarına dayanan demokratik devlet düzeni ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uymak zorundadır. Uymadığı tespit edilen siyasi partilerin AYM’ce temelli kapatılacağı hükmü getirilmiştir. Ayrıca 648 sayılı SPK çıkartılarak siyasi partiler özel bir kanuna da tabi tutulmuştur.

1961 Anayasası döneminde AYM tarafından altı siyasi parti kapatılmıştır. AYM’nin bu altı partiye yönelik kapatma kararları incelendiğinde üç partiyi usule aykırılık sebebiyle, iki partiyi bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık ve demokratik devlet ilkesine aykırılık, bir ise laiklik ilkesine aykırılık sebebiyle kapatılmıştır.

Siyasi partiler,1982 Anayasası’nda 1961 Anayasası’nda olduğu gibi demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiş, önceden izin alınmadan kurulabilecekleri, örgütlenme ve faaliyetlerini Anayasa ve Kanun hükümleri çerçevesinde sürdürebilecekleri hüküm altına alınmıştır.

Siyasi partilerin kuruluşu, işleyişi, faaliyetleri, özgürlük alanları ve bu özgürlük alanlarının sınırları 68. maddede düzenlenmiştir. Uyacakları esaslar ve bu esaslara aykırılık halinde kapatma usulü ise 69. maddede düzenlenmiştir. Ayrıca Anayasa haricinde siyasi partilerin kapatılması usulü 2820 sayılı SPK’da düzenlenmiştir.

Siyasi parti kapatma yaptırımını, demokratik devletlerde en son düşünülecek bir yöntem, istisnai bir önlem olarak kabul edilirken; Türkiye’de, Anayasa yapıcıların siyasilere ve siyasi partilere yönelik kuşkucu yaklaşımı ve bu kuşkunun gereği olarak yapılan kanuni düzenlemeler sebebiyle ilk düşünülen ve uygulanan bir yöntem olmuştur.

1982 Anayasası döneminde, siyasi partilerin ve faaliyetlerinin serbest bırakılmasından günümüze kadar 43 siyasi parti hakkında kapatma davası açılmıştır. AYM çeşitli nedenlerle hakkında kapatma davası açılan 43 siyasi partinin 19'unu kapatmıştır. Kapatılan 19 siyasi partinin 4'ünü usule aykırılıktan 15'ini ise esasa ilişkin aykırılıktan kapatmıştır.

AYM'nin siyasi partilerin kapatılması davalarında temel hak ve hürriyetleri korumak ve geliştirmek, Anayasa'da yer alan ve değiştirilemez bir ilke olan demokratik devlet ilkesinin gereği olan çoğulcu demokrasiyi ve bu çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez aktörleri olan siyasi partilere karşı katı bir yasaklayıcı tutum geliştirmesi, Anayasa ve SPK hükümlerinin siyasi partiler için müşterek ve resmi parti programı haline gelmesine sebep olmuştur. Bunun ise siyasi partilerin toplumsal konularda demokratik sınırlar çerçevesinde farklı ve alternatif politikalar üretmesini kısıtlayacağı aşikârdır.

1982 Anayasası'nın ilk halinde demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak görülen siyasi partilerin kapatılması çok kolaydı ve bu dönemde çok sayıda siyasi parti kapatılmıştır. 2001 ve 2010 yıllarında Anayasa'da yapılan değişikliklerle siyasi partilerin kapatılması usulen zorlaştırılmış, bu husus da siyasi partilerin kapatılması davalarına yansımıştır. Nitekim 2001 yılından günümüze kadar kapatılan siyasi parti sayısı üçtür. Bu da yapılan değişikliklerin demokratik devlet ilkesini güçlendirdiğini göstermektedir.

Milletlerarası alanda bir ülkede siyasi partilerin kolay kapatılması ya da çok sayıda siyasi partinin kapatılması, o ülkenin demokratik özelliğini zedelemektedir. Bu bağlamda 2001 yılı ve sonrasında siyasi partilerin kapatılması rejimine ilişkin değişikliklerin demokratik devlet ilkesi açısından olumlu olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulahakimoğulları, E. (2000). *Türkiye’de siyasi partilerin kapatılması rejimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe sözlük*. (11. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş M. (2015). Demokrasi kavramına eleştirel bir bakış. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 87-105.
- Akyazan, A. E. (2006). 1982 anayasası’na göre siyasi partilerin kapatılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 65, 247-276.
- Akyol, H. (2009). *Türkiye’de siyasi parti kapatmanın tarihi*. İmge Kitapevi Yayınları.
- Anayurt, Ö. (2001). Türk hukukunda siyasal partilerin kapatılması rejimi: Ulusal demokrasinin Strasbourg demokrasisi karşısında hükmen yenilgi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6/(23), 5-28.
- Arslan, Z. (2001). Anayasa mahkemesinin siyasal partiler politikası: “Ve çağı” “ya-ya da”cı yaklaşımının anakronizmi üzerine bir deneme. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6/(22), 5-14.
- Atar, Y. (2018). *Türk anayasa hukuku*. (12. Baskı). Seçkin Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük*, Kubbealtı Neşriyat.
- Bekcan, U. (2005). *Demokrasi kuramları açısından Türk demokrasisine ilişkin bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. (4. Baskı) Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çelik, D. B. (2015). İHAM’ın DTP ve diğerler/Türkiye kararı üzerine. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, No: 82, 2015 (2), 23-65.
- Çillier, Y. (2016). Türk siyasal hayatında devlet ve hikmet-i hükümet geleneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/(34), 416-430.
- Dalh, R. A. (2019). *Demokrasi üzerine*. (Çev. B. Kadioğlu). (5. Baskı). Phoenix Yayınevi.
- Davutoğlu, Ahmet. “Devlet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 234-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Değirmenci, M. (2020). Türkiye’de temel hak ve hürriyetlerin durdurulmasının anayasal çerçevesi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020(1), 45-72.
- Dinler, V. (2003). *Avrupa insan hakları sözleşmesi ve siyasi partiler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Döner, A. (2021). *Türk anayasa hukuku*, Yetkin Yayınları.
- Duverger, M. (1993). Siyasi partiler. (Çev. E. Özbudun). (4. Basım). Bilgi Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2019). *Anayasa hukukuna giriş, Genel esaslar*. (2.Baskı). Siyasal Kitapevi.
- Ertugay, F. (2012). *Cumhuriyet dönemi siyasal düşüncesinde devlet algısı: Kemâlizim, Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizm* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Göktürk, G. (2016). Siyasi partilerin doğuşu: Tarihsel ve toplumsal kökenleri, *Sosyoloji Konferansları*, No: 54, 2016 (2), 245-273.
- Gözler, K. (1988). "Halkoylamasının Değeri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 40/1-4, 97-113.
- Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*, Ekim Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukunun genel esasları*, (10. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2018). *Türk anayasa hukuku dersleri*, (23. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2019). *Devletin genel teorisi*. (10. Baskı). Ekim Basım Yayın Dağıtım.
- Hakyemez, Y. Ş. (2001). İki binli yıllarda militan demokrasinin güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye örnekleri. *Liberal Düşünce Dergisi*. 6/22, 74-92.
- Hakyemez, Y. Ş. (2002). 2001 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin siyasi parti özgürlüğü üzerindeki etkileri. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 18/1, 550-571.
- Hall, J. A., & İkenbery G. J. (2000). Devlet. (Çev. Y. O. Alibeygil ve M. Şipal) Doruk Yayınları.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de devlet geleneği*. (6. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Işık, H. M. (2012). *Anayasa mahkemesi kararlarında devletin resmi ideolojisi, Siyasi parti kapatma kararlarının içerik analizi*. Adalet Yayınevi.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i Aliye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İptal, (1965). E. 1963/173, K. 1965/40, K.T. 26.09.1965, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 4, 1965, s. 301.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2018). *Anayasa hukuku dersleri, Genel esaslar*. (13. Baskı). Legal Yayıncılık.
- Kanatoğlu, O. K. (1997). 1982 anayasası ve 2820 sayılı siyasi partiler kanununda yapılan son değişikliklere göre parti yasaklama rejimi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 17/(1/2), 267-284.
- Kapani, M. (2019). *Politika bilimine giriş*. (58. Baskı). Serbest Kitaplar.
- Kuzu, B. (1987). 1961 ve 1982 anayasalarında ve bunlara ilişkin siyasî partiler kanunlarında siyasi parti kavramı kuruluşu ve kapatma rejimi (karşılaştırmalı bir inceleme). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 52/(1/4), 145-184.
- Meclis Bülteni, (2010). 1961'den günümüze kadar 25 parti kapatıldı, *TBMM Meclis Haber Dergisi*, Sayı: 161, s. 6.
- Ortaylı, İ. (2018). *Türkiye'nin yakın tarihi*. Kronik Kitap.
- Özbudun E. & Gençkaya Ö. F. (2010). *Türkiye'de demokratikleşme ve anayasa yapımı politikası*. Doğan Egmont Yayıncılık.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal partiler*. (2. Baskı). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 409.
- Özbudun, E. (2020) *Türk anayasa hukuku*, (20. Baskı). Yetkin Yayınları.
- Özcan H. & Yanık M. (2014). *Siyasal partiler hukuku*. (4. Baskı). Der Yayınları.
- Payaslıoğlu, A. Turgut. (1952). *Siyasal partiler*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Sayı: 25-7.

- Perinçek, D. (2008). *Anayasa ve partiler rejimi, Türkiye’de siyasal partilerin iç düzeni ve yasaklanması*. (4. Baskı). Kaynak Yayınları.
- Sartori, G. (2017). *Demokrasi teorisine geri dönüş*. (Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan). (3. Baskı).Sentez Yayıncılık.
- Siyasi Parti Kapatma, (1985). E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 20, ss. 345-374.
- Siyasi Parti Kapatma, (1991). E. 1971/1, K. 1971/1, K.T. 20.05.1971, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 9, , ss. 3-70.
- Siyasi Parti Kapatma, (1991). E. 1971/2, K. 1971/2, K.T. 24.06.1971, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 9, ss. 72-80.
- Siyasi Parti Kapatma, (1991). E. 1971/3, K. 1971/3, K.T. 20.07.1971, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 9, ss. 80-131.
- Siyasi Parti Kapatma, (1992). E. 1968/31, K. 1968/44, K.T. 15.10.1968, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 6, ss. 243-245.
- Siyasi Parti Kapatma, (1992). E. 1979/1, K. 1980/1, K.T. 29.07.1980, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 18, ss. 3-45.
- Siyasi Parti Kapatma, (1993). E. 1972/1, K. 1972/1, K.T. 19.12.1972, Resmi Gazete, Sayı: 14490, 28.03.1973, ss. 1-3.
- Siyasi Parti Kapatma, (1993). E. 1990/1, K. 1990/1, K.T. 16.07.1991, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 27/2, ss. 885-969.
- Siyasi Parti Kapatma, (1993). E. 1990/2, K. 1990/2, K.T. 24.09.1991, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 28/2, ss. 673-695.
- Siyasi Parti Kapatma, (1993). E. 1991/2, K. 1992/1, K.T. 10.07.1992, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 28/2, ss. 696-831.
- Siyasi Parti Kapatma, (1994). E. 1992/1, K. 1993/1, K.T. 14.07.1993, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 29/2, ss. 924-1200.
- Siyasi Parti Kapatma, (1995). E. 1992/2, K. 1994/1, K.T. 10.02.1994, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 30/2, ss. 1039-1060.
- Siyasi Parti Kapatma, (1995). E. 1993/1, K. 1993/2, K.T. 23.11.1993, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 30/2, ss. 841-935.
- Siyasi Parti Kapatma, (1995). E. 1993/2, K. 1993/3, K.T. 30.11.1993, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 30/2, ss. 936-1038.
- Siyasi Parti Kapatma, (1995). E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.06.1994, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 30/2, ss. 1061-1229.
- Siyasi Parti Kapatma, (1996). E. 1994/1, K. 1994/3, K.T. 13.09.1994, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 31/2, ss. 1016-1024.
- Siyasi Parti Kapatma, (1998). E. 1993/4, K. 1995/1, K.T. 19.07.1995, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 33/2, ss. 548-637.
- Siyasi Parti Kapatma, (1998). E. 1995/1, K. 1996/1, K.T. 19.03.1996, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 33/2, ss. 638-726.
- Siyasi Parti Kapatma, (1998). E. 1996/2, K. 1997/2, K.T. 18.02.1997, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 33/2, ss. 727-760.
- Siyasi Parti Kapatma, (1999). E. 1996/1, K. 1997/1, K.T. 14.02.1997, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 34/2, ss. 678-761.

- Siyasi Parti Kapatma, (1999). E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.01.1998, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 34/2, ss. 762-1145.
- Siyasi Parti Kapatma, (2002). E. 1997/2, K. 1999/1, K.T. 26.02.1999, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 37/2, ss. 719-921.
- Siyasi Parti Kapatma, (2002). E. 1999/2, K. 2001/2, K.T. 22.06.2001, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 37/2, ss. 922-1552.
- Siyasi Parti Kapatma, (2003). E. 1999/1, K. 2003/1, K.T. 13.03.2003, Resmi Gazete, Sayı: 25173, 19.07.2003.
- Siyasi Parti Kapatma, (2008). E. 2008/1, K. 2008/2, K.T. 30.07.2008, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 45/5, ss.3173, 3174.
- Siyasi Parti Kapatma, (2009). E. 2007/1, K. 2009/4, K.T. 11.12.2009, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı: 46/4, ss. 1801-2294.
- Sunay, R. (2001).”Siyaset-ideoloji-yargı ekseninde” Türkiye’de siyasi parti özgürlüğü ve Avrupa sözleşmesi uygulaması. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6/(22), 32-45.
- Tanör B.,& Yüzbaşıoğlu, N. (2016). *1982 anayasasına göre Türk anayasa hukuku*, (16. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Teziç, E. (1976). *100 soruda siyasi partiler, Partilerin hukuki rejimi ve Türkiye’de partiler*. Gerçek Yayınevi.
- Teziç, E. (2017). *Anayasa hukuku, Genel esaslar*. (21. Baskı). Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Tikveş, Ö. (1970). Siyasi partiler ve anayasa yargısı konusunda mukayeseli bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, 36/(1-4), 145-166.
- Tunaya, T. Z. (1969). *Siyasi müesseseler ve anayasa hukuku*. (2. Baskı). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Siyasi İlim Serisi No: 9.
- Turhan, M. (2001). Avrupa insan hakları sözleşmesi ve siyasi parti kapatma davaları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6/(22), 15-31.
- Turhan, M. (2002). Avrupa insan hakları sözleşmesi ve siyasi parti kapatma davaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57/(3), 129-150.
- Türk Ceza Kanununun 5844 sayılı Kanunla değişik 141/1, 142/1 maddeleri (Kanun No : 765-5844), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*. (1992). Sayı 4, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı 1992, s. 290-368.
- Uygun, O. (2020). *Demokrasi*.(4. Baskı).On İki Levha Yayıncılık.
- Uygun, O. (2020). *Devlet teorisi*.(7. Baskı).On İki Levha Yayıncılık.
- Ülgen, C. (2020). *T.C. anayasası*, (21. Baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ünal, S. (2016). Türkiye’de 1923-1960 yılları arasında kapatılan siyasi partiler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 100-156.
- Varlık, Ü. & Banu Ö. (2003). Demokrasi ve temsil. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (5), 172-185.
- Varlık, Ü. (2009). *Türkiye’de siyasi parti kapatma davalarının Avrupa insan hakları mahkemesi tarafından değerlendirilmesi (Refah partisi örneği)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yavuz, E. (2015). *1982 sonrası anayasa mahkemesinin verdiği siyasi parti kapatma kararlarının demokratikleşme bağlamında incelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğit, U. (2008). Siyasi partilerin temelli kapatılması ile kapatılması arasındaki farklar ve kapatılan partilerin yeniden açılması, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 75, 165-176.
- Zabunoğlu, H. G. (2013). *Türk anayasal düzeninde siyasal hak ve özgürlüklerin kapsamı ve sınırları*. Yetkin Yayınları.

